

KULTŪROS BARAI

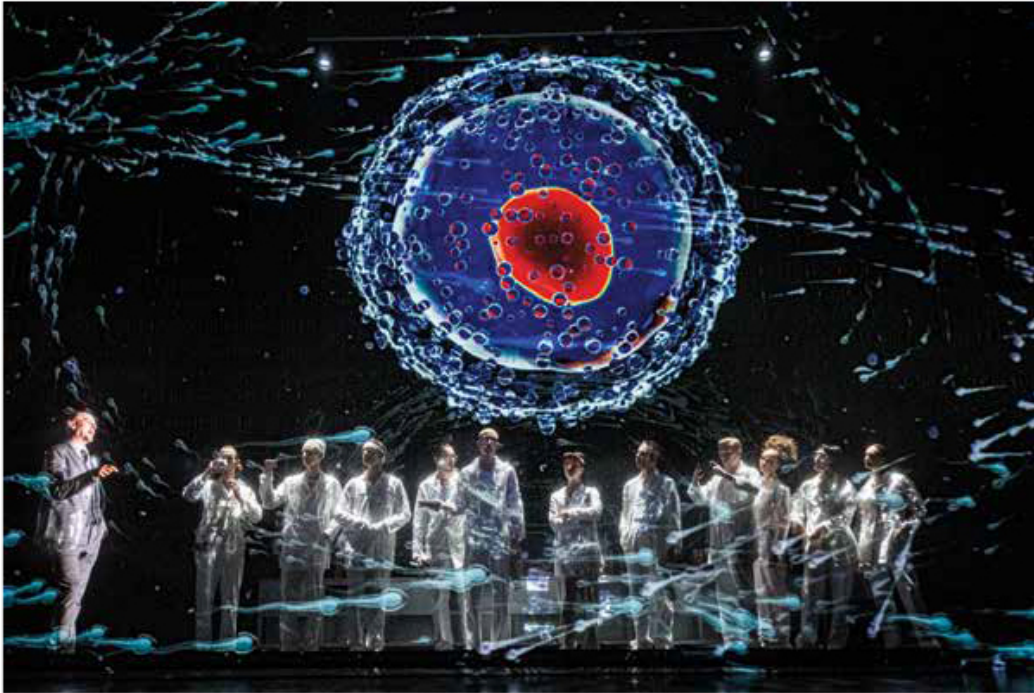
ISSN 0134-3106

2021

10

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. eurozine.com, kulturosbarai.lt

Aldous Huxley. Puikus naujas pasaulis. Režisierius Gintaras VARNAS. Spektaklio scenos. Jaunimo teatras

Apie spektaklio „Puikus naujas pasaulis“ premjerą skaitykite p. 40

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 8 652 32034

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Ramunė MARCINKAUSKAITĖ
(teatras) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Tadas GINDRĖNAS
(dizaineris) 2 61 05 38
Romana RAČKAITYTĖ-ČEPAITIENĖ
(kompiuterinė) 2 61 05 38
Asta DEKSNYTĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Alfредas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Stasys EIDRIGEVIČIUS
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Algis MICKŪNAS (JAV)
Aušra Marija SLUCKAITĖ-JURAŠIENĖ
Giedrius SUBAČIUS (JAV)
Antanas ŠILEIKA (Kanada)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: info@kulturosbarai.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine
partneris. www.eurozine.com

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Laura BIELINIS. Reitingų kultūra ir minios psichologija / 2

Nebaudžiamos kūrinių vagystės. *Su LATGA Menų skyriaus vadove Gabriele NAPRUŠIENE kalbasi Rūta MARCINKAUSKAITĖ* / 6

Problemos ir idėjos

Peter DRAHOS. Intelektinių teisių universalumas: ištakos ir raida / 11

Nuomonės apie nuomones

Tomas KAVALIAUSKAS. Leonido Donskio fenomenas / 20

Kūryba ir kūrėjai

Jurgita LUDAVIČIENĖ. Visada yra skirtumas / 31

Julius KELERAS. Eilėraščiai / 33

Stasys EIDRIGEVIČIUS. Pokštai ir akibrokštai, arba Meno turbulencijos / 36

Indrė Šerpytytė: svarbi tiek atodaira į praeitį, tiek žvilgsnis į ateitį. *Su menininke kalbasi Zita ČEPAITĖ* / 40

Viktorija SINICYN. Nihilistinis autoritetų nuvainikavimas. *Teatro kritika interneto amžiuje* / 44

Ingrida RAGELSKIENĖ. Antkapis triukšmo amžiui. *Gintaro Varno premjera* / 49

Viktorija SAMARINAITĖ. Užkeiktoji Franko Herberto „Kopa“ / 52

Gražus ir pašėlęs gyvenimas Stebuklų šalyje. *Su Gabriele KIRŠAITE ir Juozu JANUŽU kalbasi Elvina BAUŽAITĖ* / 56

Agnieszka KANIA. Kiekvienas gali mane nupirkti? / 58

Paveldas ir paminklai

Regimantas PILKAUSKAS. Kulautuvos sodelis su Madona ir kiti kurorto želdynai / 61

Laikai ir žmonės

Irena BALČIŪNIENĖ. Apie baugščią ir drąsą Vinco Mykoliaičio-Putino širdį / 65

Dalija EPŠTEINAITĖ. *Zhager. Žydų išminties centro magija ir likimas* / 73

Pažinti naujaip

Moreno BONDA. Baidarė, atplaukusi iš Ramiojo vandenyno, arba Baltijos jūra pagal senovinę spalvų, įvardijančių pasaulio šalis, sistemą / 81

Apie knygas

Jūratė STAUSKAITĖ. Ieškantiems apreiškimo. *Apie Tomą, Antaną ir meną* / 90

Irena RATKIENĖ. Herojus ieško šaltinio / 92

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Politinė ekvinokcija su „pribombasais“ / 93

Viršelio 1 p.: Severija INČIRAIŠKAITĖ-KRIAUNEVIČIENĖ. Iš ciklo „Sportas namuose“.

2020–2021. Mišri technika; 120 x 170; 50 x 140. VDA tekstilės galerija

ARTIFEX. Art Vilnius

Vidmanto Ilčiuko nuotraukos

4 p.: Indrė ŠERPYTYTĖ. Šaknys. 2018. Medvilnė, linas; 31 x 49

REITINGŲ KULTŪRA IR MINIOS PSICHOLOGIJA

Remtis viešąja nuomone tapo taip įprasta, kad retai susimąstoma, koks yra tikrasis šio termino turinys sociopolitiniu atžvilgiu. Tiesiog jeigu reitingai kyla, t. y. žinomumas viešajame lauke ir visuomenės palankumas didėja, tiek politikams, tiek eiliniams piliečiams ima atrodyti, kad auga politinis ar visuomeninis reitinguojamo objekto svoris. Esame įpratę pasitikėti viešosios nuomonės apklausų duomenimis, karštai diskutuojame apie eilinius reitingų pokyčius. Žvelgdami į hierarchiškai išrikiuotus politikus bei politines partijas, laikome tai neklystamu esamos situacijos atspindžiu, kuriam teikiame išskirtinę reikšmę. Neabejojame, kad žinodami mums pateiktą pokyčių dinamiką, esame pakankamai informuoti ir galime kontroliuoti padėtį.

Gal nuskambės keistai, tačiau visuomenė, mano manymu, yra paversta apklausų įkaite. Politikų rungtyinės dėl reitingų, populiarumo rodiklių karštligė, kurią visais įmanomais būdais skatina ir eksploatuoja žiniasklaida bei viešųjų ryšių specialistai, tampa bene svarbiausiu aptarimų objektu, kaiti-

nančiu emocijas, tačiau maskuojančiu tikruosius interesus. Iš esmės tai politikų, politinių partijų bei kitų struktūrų eksponavimo viešumoje industrija, nulemianti rinkimų rezultatus, nuteikianti visuomenę, kad palaikytų arba atmestų valdžios priimamus sprendimus. Imama reitinguoti net visą įvairiapypį politikos procesą, atveriant arba užkertant kelius į sėkmę. Be reitingų, deja, dažnai jau nebeįėjama įvertinti esamos situacijos, suvokti pokyčių, išvelgti tendencijų. Bet ar tikrai visuomenė yra stipri ir psichologiškai sveika, jeigu ją taip lengva įtikinti reitingų rezultatais, jeigu tiek politikus, tiek save pačią ji vertina pagal įvairių sociologinių tyrimų suvestines, kartais prieštaraujančias tarpusavyje?

Šiaip ar taip, sociologiniai tyrimai, jų rezultatai leidžia socialinę problemą pažinti tik labai siauru aspektu, atskleidžia momentinę visuomenės reakciją, nes plačiųjų sluoksnių požiūris į tiriamąjį objektą nėra ir negali būti pastovus. Prasminės motyvacijos neįmanoma išmatuoti formalių kriterijų linijuote. Jau kadaise Émile'is Durkheimas teigė: jei socia-

liniai reiškiniai tiriami kaip daiktai, neįmanoma suvokti visuomenės veiksmų motyvacijos. Kiekybiniai parametrai tėra socialinių reiškinių paviršius, dalinė medžiaga interpretavimui. Pernelyg sureikšminus sociologinius viešosios nuomonės tyrimus, savaip iškreipiamas politinis vaizdas, nes apklausta ir „suskaiciuota“ dauguma, pavadinta reprezentatyvia, laikoma visuomene, o ne jos dalimi. Todėl tai, ką ji pripažįsta, imama tapatinti su tiesa, su objektivumu, o kitus, atseit mažumos požiūrius skubama priskirti klaidoms, ydingiems nukrypimams.

Štai tada tarsi nejučiomis, nepastebimai visuomenė antropomorfizuojama ir paverčiama mistiniu kūnu. Jam, atskirtam nuo kiekvieno iš mūsų, suteikiama galimybė veikti savarankiškai, pareikšti lemiamai autoritetinę nuomonę ir poziciją, į kurią verta lygiuotis, nes ją diktuoja hierarchiškai reikšmingesnis ir pranašesnis subjektas negu pavieniai individai, t. y. mes. Tačiau tas mistinis kūnas taip ir lieka abstrakčia, neapibrėžta daugumos metafora. Jau pripratome ir net nepastebime, kad tardami žodį *visi* iš esmės turime omenyje *niekas*, t. y. niekas konkrečiai už nieką neatsako, neprisiima atsakomybės. Lygiai taip ir terminas *visuomenė* dažniausiai vartojamas vien kaip sofistinis minios sinonimas, o sofistika, kaip žinome, yra gudravimo menas. Tačiau vis tiek *visi* įsiklauso į tos mistinės visuomenės nuomonę, nes ją perša „neklystama“ apklausų sistema.

Toks visuomenės ir jos nuomonės supratimas parankus politiniams demagogams, nes jie imasi atstovauti tai mistinei aukštesniajai būtybei, kalba jos vardu, remiasi jos autoritetu. Grafikai, lentelės, schemos kuria efektingą dinamiškos, aktyvios visuomenės įvaizdį. Visi, besidomintys tokių viešosios nuomonės tyrimų rezultatais, pamato kryptingai išskleistą reiškinių vaizdą su galimomis raidos tendencijomis. Visa tai tampa įtikinamai realistiška dirbtinai sukonstruotos tikrovės iliustracija, tačiau viešosios nuomonės apklausų duomenis laikyti tikrais galima tik iš dalies.

Vertėtų rimtai pasvarstyti, ar apklausiamieji yra pajėgūs atsakyti į klausimus iš tikrųjų argumentuo-

tai, ar elgiasi atsakingai. Pierre'as Bourdieu trumpame straipsnyje „Viešoji nuomonė neegzistuoja?“ suformulavo tris tezes, kurios atskleidžia šios problemos esmę. Pirma – bet kokia viešosios nuomonės apklausa daroma, remiantis prielaida, kad kiekvienas gali turėti savo nuomonę, o ta nuomonė yra prieinama visiems. Antras postulatą – manoma, kad visos nuomonės yra lygiavertės, tačiau akivaizdu, kad tai neįmanoma, nes realus jų pagrindas toli gražu nėra vienodas, t. y. visi esame skirtingi, todėl tą patį reiškinį matome ir vertiname savaip. Trečias postulatą – paprastas faktas, kad visiems užduodamas tas pats klausimas, laikomas prielaida, esą susitarta dėl problemų, kurias verta aptarti, bet iš tikrųjų jokių susitarimų nėra.¹ Bourdieu tiesiog primena, kad esame pernelyg skirtingi – skiriasi tiek supratimas apie reiškinius, tiek patirtis, tiek intelekto pajėgumas. Taigi formalizuoti visuomenės būseną, respondentus laikant visiškai lygiais apklausos objektais, o jų apklausos rezultatus vadinant tiesa, yra klaidinga ir ydinga. Derėtų pripažinti, kad ten, kur dominuoja išvestinė nuomonė, sunaikinamas pats žinojimo sakralumas. Žinome faktus, bet nesuvokiame procesų.

Čia sociologams galėtų praversti Auguste'o Comte'o teiginys, kad socialinis žinojimas tampa moksliniu tik tada, kai yra patikrinamas, taikant skaičiavimo metodiką. Sociologinius duomenis tyrėjai gali analizuoti išties nuosekliai ir profesionaliai. Bet viešosios nuomonės apklausų duomenis analitikai suskaido į faktines detales, ignoruodami pačios visuomenės kaip vientiso fenomeno pulsaciją, t. y. užmiršta susintetinti gautus rezultatus, taip iškreipiamas konkretaus reiškinių pažinimas. Tokia konstrukcija, pagrįsta formaliais skaičiavimais, tik išryškina, kad gautų duomenų visuma atitinka jų paieškos ideologiją. Ar tokios apklausos atveria kelią pažinti socialinį reiškinį? Taip, jos parodo tam tikrą, ideologiškai apibrėžtą reiškinių aspektą, dėl kurio ir buvo daroma apklausa. Reitinginės skaičiuotės yra ne tik sociologinis situacijos įvertinimas, nustatant politinio gyvenimo pulsą, bet ir

pretenzija tapti rinkimų alternatyva. Politikai, sekdami, kaip keičiasi reitingai, ne tik sužino visuomenės požiūrį, bet ir gauna realią galimybę sustiprinti savo galias. Apklauskos, vykdomos remiantis rinkimų logika, vis labiau perša elektoralinės politikos alternatyvą. Tačiau apklausų rezultatai viso labo yra tik specifinė nuomonės konstrukcija, paremta objektyvizuotais metodais, pabrėžtinai deklaruojant tyrėjų neutralumą. Bet... metodas įtvirtina doktriną. Tokia duomenų analizė yra įtaigi psichologiškai, nes manipuluojama formalizuotais rezultatais, nepriklausomais nuo tyrėjų subjektyvumo, – per viešosios nuomonės apklausą gauti skaičiai laikomi „objektyviais“, nes tai faktai, kuriuos pateikė pati „visuomenė“. Viešosios nuomonės tyrimai įtvirtina tendenciją, kad realius faktus vis labiau užgožia viešoji opinija, nepaisant nuolatinių jos pokyčių. Tikraisiais faktais jau yra laikomi reitingai, nustatomi pagal viešosios nuomonės tyrimų duomenis. Norą pažinti reiškinio esmę atstoja žinojimas, kokie yra naujausi apklauskos, skirtos tam reiškiniui įvertinti, rezultatai.

Tokio pobūdžio tyrimais tiesiogiai suinteresuoti politikai ir analitikai, tais duomenimis spekuliuojantys ypač intensyviai. Politikams viešosios nuomonės palankumas reiškia Aukso puodą – esi žinomas viešumoje, eksponuojai save, prisiėmęs atstovavimo mistinei „visuomenei“ vaidmenį. Svarbiausia, kad būtų išsiaiškintos jautriausios emocinės būsenos, „reprezentatyviajai“ daugumai būdingos tuo konkrečiu metu. Aistros, geismai visada buvo ir dabar yra ypač svarbus politikos veiksnys, sprendimų ir praktinių veiksmų priežastis. Pavienių asmenų ar jų grupių nuotaikos padeda perprasti situacijas, koreguoja politikų laikyseną. Vis dėlto net jeigu sutiksime, kad didžioji visuomenės dalis politiką vertina, remdamasi vien savo emocijomis, teks pripažinti ir kitą reikšmingą niuansą: visuomenė nėra ir negali būti kažkoks vientisas abstraktus kūnas. Ji yra pavienių, skirtingų individų visuma, kurią vienija asmeninės valios aktai, ekonominiai, politiniai, kultūriniai ryšiai, bet ne abstrakčios bendrybės. Tie

ryšiai labai individualūs, unikalūs ir trumpalaikiai. Taigi kolektyvinė valia, dažnai tapatinama su viešąja nuomone, tėra fikcija, labai naudinga polemizuojant, bet neišvengiamai klaidinanti, kai siekiama suvokti politinių procesų raidos priežastis ir perspektyvas.

Dauguma viso labo yra minia. O minia vadovaujasi savo patirtimi, kurią apibendrina, suteikdama visuotinumą šleifą (jei man taip nutiko, vadinasi, taip nutinka visiems). Tačiau dėl savo fragmentacijos, dėl to, kad tarpusavio ryšiai labai netvirtai ir trumpalaikiai, o vertybinė orientacija chaotiška, minia nesugeba aprėpti plataus socialinių santykių diapazono, iš esmės net negali adekvačiai suvokti to, kas vyksta. Jai nebūdinga imtis konceptualios analizės, būtent todėl ji negali kritiškai įvertinti savo patirties. Minia yra neatspari įvairiems ideologiniams sindromams, kuriuos jai primeta ar išugdo kryptingai energingi aktyvistai, pernelyg šališki politikai ar savanaudiški visuomenės veikėjai. Tokie sindromai gali minios sąmonę užvaldyti kaip mitai apie kažkokią valdžios primetamą valią, ciniškus finansinių sluoksnių interesus, rezgamus sąmokslus. Tada apima tokia kolektyvinė būseną, kai bet kokie socialiniai nesutarimai ar konfliktai vertinami griežtai moralizuojančiu žvilgsniu, minia be išlygų suskirsto visus į gerus ir blogus, šventus ir vertus pakarti. Tokia emocijų išraiška socialiai naudinga, nes valdantieji savotiškai pažadinami, kad pamatytų ne tik racionaliąją, todėl abstrakčią visuomenės pusę, kurią tvarkingai „sušukuoja“ sociologinių tyrimų lentelės, grafikai, įvairiausi reitingai, bet ir gaivališkąją, egzistencinę, nevaldomą minios saviraišką. Nors tas gaivalas dažniausiai pasireiškia vien kaip staigi emocinė iškrova, tačiau kritine minios energija gudriai pasinaudoja kiti – ambicingi, avantiūristiškai nusiteikę manipuliatoriai.

Statistiniai duomenys, kuriais remiasi įvairios schemas, grafikai, parodantys, kas ir kokiomis aplinkybėmis yra didesnis, įtakingesnis ar populiaresnis, charizmatiškesnis, yra tik vienas iš galimų

tyrimo kelių – ne pats geriausias, ne pats tiksliausias ir, aišku, ne pats teisingiausias... Sociologiniai tyrimai, juos pagrindžiančios formulės, tikimybių prielaidos remiasi išties grandioziniu moksliniu aparatu, kurio veikimo klaidos yra tarsi ištirpinamos, laikomos nereikšminga tų tyrimų paklaida, nebent jas sukeltų žmogiškasis veiksnys, kai neteisingai suvedami duomenys ar nesąžiningai vykdoma pati apklausa.

Vadinasi, socialinių-politinių reiškinių verifikavimas, remiantis statistine duomenų analize, atskleidžiančia tik dalinį, nepilną visumos vaizdą, yra klaidinantis ir veda į aklavietę. Interpretacijų horizontas turėtų būti daug platesnis, vien matematinių-statistinių taisyklių tam nepakanka. Reikalingi hermeneutiniai įgūdžiai, kad pavyktų paaiškinti socialinio gyvenimo metaforiškumą. Matematiniai-statistiniai metodai, jeigu jie taikomi siauroms sritims, tokioms konstrukcijoms, kurios formaliai apibrėžia tarpusavio santykius, įvardija priklausomybes, yra išties naudingi, bet jų suabsoliutinimas ydingas iš esmės. Formalūs analizės metodai sociopolitinį objektą paverčia statistiniu vienetu, atsietu nuo prasminių, kontekstinių, psichologinių ar kultūrinių mąstymo bei veikimo priežasčių. Reiškinys sustingdomas, nustoja alsuoti. Užmirštama, kad socialinė-politinė visuomenės struktūra, be viso kito, yra sudėtinga semiotinė konstrukcija. Bandymas šią be paliovos kintančią, sklidiną emocijų, alsuojančią konstrukciją pažaboti procentinės skalės apynasriu, reiškia iškreiptą supratimą, kokia yra socialinė-politinė visuomenės struktūra. Paprasčiau tariant, tai subtilaus, gyvo reiškinio subanalizavimas ir numarinimas.

Beje, statistiniai bei sociologiniai tyrimai dažniausiai siejami su jau įvykusio fakto vertinimu, jo raiškos bei motyvacijos pagrindimu. Tyrimai čia ir dabar (jei pagal sociologinę paradigmą galima juos taip įvardyti), procesui dar tebevykstant, reikalauja kuo greitesnės reakcijos į tai, kas dedasi, nepasiduodant formalizavimui. Tai nėra ir kokybinė analizė, nes galutinis rezultatas to, kas vyksta dabar, dar

nėra žinomas ir galimai jis nebus toks jau svarbus tuomet, kai apklausos duomenys bus išanalizuoti, apibendrinti ir pateikti viešam aptarimui. Taigi „faktas“ yra pati reitingų lentelė, nors „visuomenės“ nuomonė gal jau visiškai pasikeitusi...

Subjektyvią kiekvieno iš mūsų patirtį sociologiniai tyrimai paverčia apibendrinta objektyvios realybės suvokimo konstrukcija, t. y. požiūrių, neati-tinkančių bendrosios srovės, atsisakoma, skirtingos pozicijos ignoruojamos, operuojama tik apibendrinimui tinkamomis duomenų aibėmis. Subjektyvumas daugumai sociologų išvis nesvarbus, jis neaktualus ir politologams.

Tačiau ar įmanoma adekvačiai suvokti, ką galvoja minia, jei atmetamos subjektyvios kitaminčių nuomonės? Matyt, ne, nors akivaizdu, kad nustatomos tam tikros bendrybės (funkcinės, socialinės, o svarbiausia – emocinės). Vis dėlto jų pagrindu teigti, kokia iš tikrųjų yra minios nuomonė apie konkretų politiką, būtų klatinga visuomenės požiūrio į tiriamąjį objektą redukcija. Taigi kuo aukštesnis apklausos duomenų apibendrinimo lygmuo, tuo miglotesnis supratimas, kokia to reiškinio esmė, ypatybės, raidos tendencijos. Kuo atkakliau siekiama tą supratimą objektyvizuoti, tuo labiau iškreipiamas tiriamojo objekto vaizdinys visuomenės sąmonėje.

Politikos strategai intensyviai ieško būdų, kaip užkariauti „visuomenės“ širdį, t. y. viešąją nuomonę. Tai ir yra gal neįvardyta, bet instinktyviai realizuojama šiuolaikinė politinė strategija. Tačiau aktyvus populistinis prisitaikymas prie daugumos nuotaikų yra visiškai tuščias garsas, nes nekuriamas joks konstruktyvus politinis produktas. Įvairių pakraipų politikų intelektualinė kapituliacija prieš minią – štai kokia šiandienos politinė realybė. ■

¹ Pierre Bourdieu. *L'opinion publique n'existe pas? Question de sociologie*. 2002. Paris: Minit, p. 111.

Ryčio Šeškaičio nuotr.

NEBAUDŽIAMOS KŪRINIŲ VAGYSTĖS

Kaip nuo jų apsisaugoti ir kodėl kartu su kūriniais neapsimoka parduoti autorių teisių, su LATGA* Menų skyriaus vadove Gabriele NAPRUŠIENE kalbasi Rūta MARCINKEVIČIŪTĖ

Problemos dėl autorių teisių vėl visu aštrumu iškilo šiemet, kai Vilniaus Vingio parke surengtame *Didžiajame šeimos gynimo marše* buvo parodyta žinomo menininko Dainiaus Liškevičiaus videoperformanso „Kliksas / Restartas“ ištrauka – joje autorius šokoladu išteptą veidą nusivalo Lietuvos vėliava.

Liškevičius sakė pasijutęs labai nesmagiai, net nesaugiai, kai jo kūrinys buvo pavogtas iš MO muziejaus interneto svetainės ir panaudotas tautos kiršinimui, neapykantos kurstymui. Bet maršo organizatoriai ne tik nepripažįsta pažeidę autorių teises, jie atvirai pasipiktino, sužinoję, kad autorių teisių asociacijai LATGA turės sumokėti už šio kūrinio kupiūrą ir naudojimą, už renginyje skambėjusias dainas, eilėraščius. Jų manymu, jei renginys nekomercinis, kūrinių, kurie ten skamba ar yra rodomi, negalima apmokestinti.

Kol vieni piktnosį pareikštomis pretenzijomis, kiti, tarp jų ir meno kūrėjai, nustebo, kad net tokiai solidžiai organizacijai kaip LATGA nelengva apginti akivaizdžiai pažeistas autorių teises.

Šis įvykis atskleidė, kad žinių apie meninės kūrybos strategijas bei autorių teises trūksta ir valstybės pareigūnams. Policija kažkodėl neskuba konstatuoti kūrinio vagystės fakto, tačiau, vos gavusi kažkieko skundą, pradėjo ikiteisminį tyrimą pagal Baudžiamojo kodekso 127 straipsnį „Valstybės simbolių išniekinimas“. Išsisukti meno pasaulyje pasiklydusiems pareigūnams padėjo tai, kad videoperformansas buvo sukurtas 2000 metais. Dėl suėjusios senaties Vilniaus apylinkės prokuratūra nutraukė tyrimą. Savo ruožtu LATGA kreipėsi į policiją dėl autorių teisių pažeidimo.

Rūta Marcinkevičiūtė. *Ar jau esate gavę atsakymą dėl autorių teisių pažeidimo, kai apkarpytą Liškevičiaus kūrinį šeimos gynimo maršo organizatoriai rodė Vingio parke?*

Gabrielė Naprušienė. Ne, vis dar laukiame, kol policija konstatuos neteisėto naudojimo faktą. Tuomet jau būtų

galima kelti civilinį ieškinį, o autorius su savo advokatu galėtų eiti į teismą.

Dažna bėda, kai kūriniai fragmentuojami, pavyzdžiui, filmas apkarpomas ar fotografijos kadruojamos be autoriaus žinios. Apkarpūs tokio meistro kaip Antanas Sutkus fotografiją, subyra visa kompozicija, net galima suabejoti autoriaus meistriškumu. LATGA suteikia leidimą naudoti kūrinius, bet, jei norima juos fragmentuoti ar kaip nors kitaip keisti, būtina tartis su pačiu autoriumi, mes tokios teisės neturime.

Nesuteikiame ir leidimo panaudoti kūrinį knygos viršelyje. Kai buvo leidžiama verstinė knyga apie menininkę

* Asociacija LATGA – tai pelno nesiekianti nevalstybinė autorių teisių organizacija, kolektyviai administruojanti įvairių sričių (muzikos, literatūros, audiovizualiųjų, vizualiųjų ir dramos) autorių teisių turėtojų teises, renkanti ir paskirstanti autorinį atlyginimą už kūrinių panaudojimą.

Mariną Abramovič, už naudojamas kūrinį nuotraukas buvo paskaičiuotas autorinis atlygis pagal LATGA tarifus, bet dėl knygos viršelio teko susisiekti su pačia menininke. Jai buvo nusiųstas viršelio maketas, pagal jos nurodymus pakeistas nuotraukos dydis. LATGA suteikė leidėjui licenciją tuomet, kai galutinis viršelio variantas buvo suderintas su autore.

Būna atvejų, kai leidėjai, sumokėję už teisę knygoje naudoti meno kūrinius, juos tiesiog sugadina. Vieną poezijos knygą norėta iliustruoti Stasio Krasausko graviūra iš ciklo „Amžinai gyvi“. Sumokėję autorinį atlygį už kūrinio reproduktivumą, leidėjai nukirpo apatinę kūrinio dalį, kur vaizduojamas kritęs karys. Liko tik klūpanti motina. Kai pamačiau maketą, mane apėmė siaubas, bet, pasak dizainerio, meno kūrinys tik pagerėjo – dabar motina gedi ne vien to kario, o visų žuvusiųjų. Teko aiškinti, kad negalima keisti kūrinio ir autoriaus sukurtos kompozicijos. Tuo pažeidžiama autoriaus asmeninė neturtinė teisė į kūrinio neliečiamybę.

Lietuvoje LATGA atstovauja ir prancūzų tapytojo Henri Matisse'o paveldėtojams, todėl puikiai žinau, kaip akytai jie saugo autoriaus kūrinius. Svarbus net menkiausias atspalvio pokytis ar koks milimetras, netyčia nukirptas nuo paveiklo reprodukcijos. Todėl dažnai patariu redakcijoms, leidėjams, kad geriau nenaudotų šio menininko kūrinių, nes labai sudėtingas bus derinimas su paveldėtojais. Mat paveldėtojams reklamos nereikia, šis autorius ir taip labai garsus, taigi jie siekia, kad klasiko paveikslai visur atrodytų tiksliai taip, kaip dailininko sukurtas originalas.

Patys menininkai kartais irgi naudoja kitų autorių kūrinius – cituoja, aproprijuoja. Ar tai pažeidžia autorių teises?

Kai skaičiau paskaitą Dailės akademijoje, studentus labiausiai domino klausimas, kokią dalį kito autoriaus kūrinio galima naudoti savo darbe? Atsakymas – negavus originalaus kūrinio autoriaus arba jo teisių turėtojo raštiško sutikimo, nevalia naudoti net ir nedidelio fragmento, jeigu iš jo galima atpažinti kito autoriaus kūrinį. Jei nesusitarta, tai priskiriama plagiatui.

Tiesa, plagiatu atveju savo teises turi ginti pats autorius, nes LATGA neatstovauja autoriaus asmeninėms neturtinėms teisėms, tik pats autorius gali nuspręsti, kokia yra

jo patirta moralinė žala. Šiuo atveju LATGA konsultuoja autorių dėl padarytų pažeidimų, rekomenduoja advokatą.

Tačiau menininkai daug dažniau skundžiasi ne dėl plagijavimo ar apropriacijų, o dėl to, kad jų kūriniai publikuojami be jokio leidimo, dažnai net nenurodoma autoriaus pavardė. Su tuo ypač dažnai susiduria fotografai. Tokiu atveju galima reikalauti turtinės ir neturtinės žalos atlyginimo.

Kartais ir patys fotografai pažeidžia autorių teises, jei nufotografavę meno kūrinių parduoda savo fotografijas kokiai nors naujienų agentūrai, nenurodydami, kas to kūrinio autorius. Juk skelbdama nuotraukas žiniasklaida turi nurodyti abi pavardes – ir fotografo, ir nufotografuoto kūrinio autoriaus.

Dailininkai dažnai skundžiasi, kad autorių teisių apsauga naudinga tik kompozitoriams, o vizualiojo meno atstovams nubyra menki trupiniai. Ar tai tiesa?

Dailininkai išmokų už autorių teises iš tikrųjų gauna daug mažiau. Tačiau taip yra visame pasaulyje. Prieš keletą metų lyginau, koks santykis tarp išmokų yra kitose šalyse, kiek lėšų surenka muzikos autorių teisių bendrijos ir kiek vizualiųjų menų. Pavyzdžiui, Prancūzijoje, nors sumos ženkliai didesnės, tačiau išraiška procentais labai panaši.

Dailininkams surenkami maždaug 2 procentai tos sumos, kuri surenkama kompozitoriams.

Tik kompozitoriams ar ir muzikos atlikėjams?

Kompozitoriams. Kalbame apie autorių teises, o atlikėjams taikomos ne autorių, bet gretutinės teisės.

Nuo 1992 metų LATGA yra Tarptautinės autorių ir kompozitorių bendrijų konfederacijos CISAC tikroji narė. Jai priklauso tik tos kolektyvinio administravimo bendrijos, kurios atstovauja autorių teisėms. Tai gali būti dailininkai, fotografai, dizaineriai, kompozitoriai, rašytojai, vertėjai, spektaklių, kino filmų autoriai.

Užsiminėte apie Prancūziją, bet gal yra šalių, kur dailininkai už autorių teises gauna gerokai daugiau?

Didžiausias procentas yra Skandinavijos šalyse. Ten vizualiųjų menų atstovams surenkama net iki 6 procen-

tų tos sumos, kurią gauna kompozitoriai. Bet yra ir tokių šalių, kur dailininkams surenkama vos 0,5 procento. Ir tokių, kuriose išvis nėra organizacijų, skirtų rūpintis vizualiųjų menų autorių teisėmis. Mat administravimo kaštai dideli, o lėšų surenkama nedaug.

Kompozitoriams autoriniai atlyginimai renkami iš koncertų, kavinių, barų, restoranų, viešbučių, radijo stočių.

Ir iš televizijos?

Tikrai taip. Dailininkai taip pat gauna atlygį už jų kūrinių transliacijas per televiziją ir retransliacijas per kabelinę televiziją. LATGA turi bendrą sutartį su televizijos kanalais. Jie kiekvieną ketvirtį sumoka sutartyje numatytą procentą nuo transliuotojo pajamų, gautų už reklamą, ar kitas pajamas, susijusias su transliavimu. Žodžiu, televizijų darbuotojai gali, nesukdami galvos dėl autorių teisių, filmuoti paminklus, parodas, rengti reportažus iš menininkų dirbtuvių. Meno kūriniai rodomi, muzika skamba įvairiose laidose. Taigi, transliuotojai sumoka, o LATGA autorinius atlygius paskirsto pagal tai, kiek konkretaus autoriaus kūrinių rodyta vienoje ar kitoje laidoje. Vizualiųjų menų autoriams iš visos tos sumos, kurią sumoka televizijos, atitenka 5 procentai. Tokia dalis pagrįsta tyrimu, kiek televizijos laidose rodoma vizualiojo meno kūrinių, kiek skamba muzikos ir t. t.

Pavyzdžiui, žurnalistas ima interviu iš žmogaus, stovinčio prie MO muziejaus, o fone matyti Vlodo Urbanavičiaus skulptūra. Autoriui priklausytų išmoka, tačiau savo kaip šio kūrinio autoriaus teises jis yra perleidęs MO muziejui, todėl šiuo atveju skulptorius negaus autorinio atlygio.

Jei dailininkas parduoda kūrinių su visomis autoriaus teisėmis, tai negali nieko gauti nei už jo rodytą televizijoje, nei už jo fotografijas spaudoje ar internete?

Taip, žinoma. O tai, kad dailininkai už autoriaus teises gauna mažiau negu kompozitoriai, yra visiškai normalu. Juk dailės kūrinio originalą dažniausiai autorius parduoda ir gauna solidžią sumą. Kompozitorius savo kūrinių taip paprastai neparduos. Galima būtų sakyti, kad jis parduodamas tik tada, kai skamba. Todėl už skambančią

muziką renkamas autorinis atlygis kompozitoriams.

Vadinasi, dailininkai ne be reikalo apgailestauja, kad atidžiai neperskaitę sutarties parduoda savo kūrinius kolekcininkams su visomis autoriaus teisėmis?

Na, ką galima tokiu atveju pasakyti? Nebent patarti, kad labai gerai skaitytų sutartis, kurias pasirašo, arba ateitų į LATGA pasitarti. Juk yra žmonių, kurie ir savo santaupas atiduoda telefoniniams sukčiams...

Ar dėl tokių sutarčių menininkai kreipiasi į LATGA, prašydami pagalbos?

Kreipiasi, bet nieko nepadarysi, jeigu pasirašyta sutartis. Labai man patinka MO muziejus, gerbiu jo įkūrėjus ponus Butkus, tačiau pirkdami kūrinius jie dažniausiai siūlo sutartis, naudingas tik muziejui, kad ateityje jam neberekėtų prašyti autoriaus leidimo dėl kūrinio atgaminimo ar viešinimo. Autorius, pardavęs pirkėjui kūrinių su visomis turutinėmis teisėmis, daugiau niekad negaus autorinio atlygio už savo kūrinių naudojimą, o pirkėjas galės turėti pajamų, panaudodamas tą kūrinių įvairiais būdais – suvenyrams, reklamai, reprodukcijoms.

Autorius, apsidžiaugęs, kad kažkas susidomėjo jo kūryba, pasirašo sutartį, kartais jos net neperskaitęs. Po to muziejus ar kitas kūrinio savininkas leidžia reprodukcijas, katalogus, atvirukus, kūriniams puošia marškinėlius ar skaras. Tokiu atveju autoriui nebepriklauso nė centas.

[Pasak MO muziejaus komunikacijos vadovės Indrės Lelevičiūtės, tikrai ne visi kolekciijoje esantys kūriniai nupirkti su autorių teisėmis. Turėdamas visas teises muziejus gali leisti mokytojams, muziejininkams ar žiniasklaidai tuos kūrinius nemokamai naudoti edukacijos tikslais. – R. M. pastaba.]

Turbūt visur ir visi kolekcininkai ar muziejininkai stengiasi sudaryti jiems naudingas sutartis?

Ne, pasaulyje vyrauja praktika, kad muziejai, pirkdami darbus, neperima autoriaus turitinių teisių į kūrinių. Jie turi teisę viešai rodyti meno kūrinius parodose, bet už kitus kūrinių panaudojimo būdus moka numatytą procentą autoriams.

Briuselyje yra dailininko René Magritte'o muziejus. Apatiniam aukšte – didelė parduotuvė, kurioje galima įsigyti pačių įvairiausių suvenyrų su dailininko kūriniais. Tai ir atvirukai, ir knygų skirtukai, ir marškinėliai, ir puodeliai. Bet už kiekvieną Magritte'o paveikslą atvaizdą ant kokio nors daikto, suderinus su paveldėtojais ar jiems atstovaujančia organizacija *Association des Arts graphiques et plastiques (ADAGP)*, sumokamas autorinis atlygis. Paveldėtojai gauna tam tikrą sumą už kiekvieną kūrinio panaudojimo būdą, kaip numatyta Autorių teisių ir gretutinių teisių įstatyme.

Arba Pablo Picasso. Dauguma jo kūrinių yra muziejų nuosavybė, tačiau dailininko anūkui sumokama už kiekvieno kūrinio panaudojimą. Ar tai būtų reprodukcija knygoje, buklete, ar rodymas per televiziją, ar atspaudai ant skarelės ar lėkštelės. Mes jam irgi perve-dame Lietuvoje surinktą autorių atlygį.

Kai Lietuvoje buvo išleista knyga apie Fridą Kahlo su jos kūrinių reprodukcijomis, JAV organizacijai, kuri atstovauja dailininkės teisių turėtojams, perve-dėme nemažą sumą. Kahlo autorinės teisės priklauso vienam Meksikos bankui, taigi pinigai atiteks jam.

Neseniai lietuviškai pasirodė režisieriaus Federico Fellini'o knyga, iliustruota jo piešiniais. Atlygį už re-produkavimo teisę perve-dėme Italijos autorių teisių organizacijai.

Kai sakoma, kad kompozitoriai gauna daug didesnes išmokas, susidaro įspūdis, kad žinomi kompozitoriai tikrai neblogai gyvena. Tačiau didžiausios sumos turbūt tenka popmuzikos kūrėjams, kurie gali būti nebaigę jokių muzikos mokslų, o ne solidžius ar eksperimentinius muzikos kūrinius rašantiems profesionalams?

Didžiausias sumas gauna tie autoriai, kurių muzika nuolat skamba koncertuose, radijo stočių eteryje, televizijoje ir kitur. LATGA atstovauja maždaug 4 tūkstančiams Lietuvos kompozitorių.

Jei lygintume su kitomis šalimis, Lietuvoje dailininkams yra ne blogiau, negu autoriams užsienyje. Paskaičiavau, kad 2020 metais dailininkams atiteko maždaug 4 procentai tos sumos, kuri surenkama kompozitoriams. Mat dėl karantino buvo nedaug koncer-

tų, o iš jų muzikams surenkamas nemažas autorinis atlygis. Beje, LATGA nariu gali tapti menininkas, nepriklausomai nuo to, ar jis turi Dailės akademijos diplomą, menininko statusą, ar ne. Autorius turi visas įstatyme numatytas autoriaus teises į savo kūrinį, nepriklausomai nuo išsilavinimo ar kūrinio vertės. Pavyzdžiui, žmogus, kurio profesija nesusijusi su menu, sukūrė vienintelį piešinį, bet, jei kas nors jį norės atgaminti ar kitaip panaudoti, turės gauti šio kūrinio autoriaus leidimą, o autorius už tai turi teisę gauti atlyginimą.

Kiek žinau, dabar jau ir dailininkams tenka kažkiek pinigų iš tos sumos, kuri sumokama už kiekvieną tuščią skaitmeninę laikmeną – diskus, usb atmintines, atminties korteles ir įvairių įrenginių (telefonų, kompiuterių) vidinę atmintį?

Taip. Dėl to teko ilgokai pakovoti. Labai džiaugiuosi, kad galų gale vizualiųjų menų autoriai šiuo atžvilgiu nebediskriminuojami. Autorinio atlyginimo surinkimas vizualiųjų menų autoriams didėja, pavyzdžiui, anksčiau per metus dailininkams būdavo surenkama iki 100–150 tūkstančių eurų, o dabar tikrai bus daugiau kaip 250 tūkstančių eurų. LATGA atstovauja 1300 Lietuvos dailininkų ir fotografų, o su kitų šalių vizualiųjų menų autoriais, kuriems atstovaujame Lietuvoje, būtų apie 150 tūkstančių.

Dabar daug meno kūrinių naudojama internete. Kaip LATGA apskaičiuoja, kiek kokio nors tinklalapio savininkas turi sumokėti už rodomus meno kūrinius?

Pagal rodymo trukmę ir kūrinių kiekį. Pavyzdžiui, ponas Rolandas Valiūnas įsteigė Lietuvos meno pažinimo centrą *Tartle*. Tos kolekcijos ne visi kūriniai pirkti su autoriaus turtinėmis teisėmis. Taigi savininkas gali juos viešai eksponuoti, bet dėl parodų viešinimo internete arba publikavimo knygoje kreipiasi į LATGA ir mes suteikiame licenciją kūrinius tų Lietuvos ir užsienio autorių, kurie yra sudarę su mumis sutartis, viešinti kelis mėnesius ar net keletą metų. Nuo kūrinių skaičiaus ir rodymo trukmės priklauso suma, kurią reikia sumokėti. Teisė vieną kūrinį ro-

dyti internete mėnesį kainuoja 15 eurų. Kuo daugiau kūrinių ir kuo ilgesnis jų rodymo laikas, tuo vieno kūrinio rodymo kaina yra mažesnė. Taikomos nuolaidos muziejams, galerijoms, bibliotekoms, švietimo įstaigoms.

Ar dailininkai gauna kokį nors procentą už savo kūrinius, parduodamus aukcionuose?

Jei aukcione parduodamo kūrinio kaina yra didesnė negu 300 eurų, autoriui priklauso 5 procentai nuo pardavimo sumos. Kai pardavimo suma didesnė kaip 3000 eurų, autoriui priklauso 4 proc. Jei jis sudaręs sutartį su LATGA, tuo rūpinamės mes. Kai Prancūzijoje parduodamas lietuvių autoriaus kūrinys, autorių teisių bendrija ADAGP surinktą kompensacinį atlygį už perparduotą autoriaus kūrinį perveda mums, o mes sumokame autoriui. Esame gavę tam tikras sumas, skirtas fotografams Antanui Sutkui ir Aleksandrui Macijauskui, tapytojui Vilmantui Marcinkevičiui, kai jų kūriniai buvo perparduodami užsienio aukcionuose. Autorius, kuriam LATGA neatstovauja, turi pats sekti, kokiuose aukcionuose perparduodami jo kūriniai.

Tų procentų skaičiavimas nepriklauso nuo to, ar dailininko darbas, parduotas aukcione, buvo nupirktas su autoriaus teisėmis, ar be jų. Perpardavimo teisė negali būti perduodama, ją gali paveldėti šeimos nariai

tik po autoriaus mirties. Visos kitos teisės – reprodukuavimo, viešinimo internete ar televizijoje – gali būti perduotos sutartimis kitiems asmenims, kai pats autorius yra dar gyvas. Perpardavimo teisė buvo išskirtinai apsaugota todėl, kad dažnai dailininkai parduoda vos vieną kitą darbą, o po jų mirties kūrinių kainos išauga iki milijoninių sumų. Taip įvyko su Modigliani'o ar van Gogho kūriniais. Ši teisė užtikrina nors šiokią tokią kompensaciją kūrėjo šeimai, jo paveldėtojams.

Tačiau ne vien perpardavimas gali papildyti autoriaus kišenę. Pavyzdžiui, savo kūrinius parduodami viešosioms erdvėms, viešbučių ar kavinių interjerams, dailininkai gali įtraukti į sutartį punktą, kad kasmet už jų rodymą gautų tam tikrą sumą. Lygiai taip pat kaip kompozitoriai gauna atlygį už tose erdvėse skambančią muziką.

Arba galima pirkėjui pasiūlyti: „Mano kūrinys kainuoja penkis tūkstančius, tačiau, jeigu sumokėsite dar tris tūkstančius, jums neberekės nieko mokėti už jo eksponavimą viešosiose erdvėse. Deja, dailininkai dažniausiai nesirūpina tuo, kas parašyta sutartyje, o paskui nustemba, kad kolega gauna papildomų lėšų už savo kūrinio panaudojimą, o jie – ne.

Dėkoju už pokalbį.

**Prenumeruokite
KULTŪROS BARUS
ir įsitikinsite, kad su
skaitančiu skaitomasi**

Mėnesio prenumerata –
tik **2 Eur.** Užsisakyti galite visuose
Lietuvos pašto skyriuose.
Jei norite prenumeruoti žurnalą į
užsienį, su pristatymu oro paštu, tai
kainuos **5 eurus į Europos šalis,**
7 eurus į JAV, Kanadą ir kt., 8 eurus į
Australiją (arba kita valiuta pagal esamą
kursą). Norintys už(si)sakyti
Kultūros barus į užsienį turėtų sumą už
tiek mėnesių, kiek žurnalą prenumeruos,
pervesti į sąskaitą
LT56 7044 0600 0114 2623,
AB SEB bankas, Svift kodas CB VILT2X.
Vardiniai čekiai Lietuvoje jau
nebepriimami.

Peter DRAHOS

INTELEKTINIŲ TEISIŲ UNIVERSALUMAS: IŠTAKOS IR RAIDA*

Žmogaus teisės, nuosavybės teisės ir intelektinė nuosavybė

Ankstesniuose skyriuose aptariau, kodėl intelektinės nuosavybės teisės priskiriamos kompleksiskam dvišalių, regioninių ir daugiašalių sutarčių režimui, susiklosčiusiam XIX a. Šiame skirsnyje trumpai apžvelgsiu, kokių mastu intelektinės nuosavybės teisės yra įtrauktos į pripažintą žmogaus teisių režimą. Toliauose skirsniuose analizuosiu santykių tarp intelektinės nuosavybės ir žmogaus teisių.

Tarptautinis dokumentas, kuris, galima sakyti, konstitucionalizuoja žmogaus teisių režimą, yra 1948 m. priimta visuotinė žmogaus teisių deklaracija. Apie intelektinės nuosavybės teises joje tiesiogiai nekalbama, vis dėlto 27.2 punkte rašoma: „*Kiekvienas turi teisę į moralinių ir materialinių interesų, susijusių su bet koku mokslu, literatūros ar meno kūrinium, kurio autorius jis yra, apsaugą.*“ Tačiau 27.1 punktas nurodo, kad savo ruožtu kiekvienas turi „*teisę laisvai dalyvauti bendruomenės kultūriname gyvenime, džiaugtis menais, dalytis mokslu pasiekimais ir jų teikiama nauda*“. Šiaip ar taip, „*kiekvienas turi teisę turėti nuosavybę [...], nė vienam jo nuosavybės teisė nebus užginčyta*“. Implikacija tokia: valsty-

bės turi teisę reguliuoti individų nuosavybės teises, bet privalo tai daryti įstatymo keliu.

Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją 1966 m. toliau plėtojo Tarptautinė pilietinių ir politinių teisių konvencija (ICCPR) bei Tarptautinė ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių konvencija. Šaltojo karo atmosferoje naujos nepriklausomos Afrikos ir Azijos valstybės, diriguojant Sovietų Sąjungai, parengė dvių dalių juodrašį, pabrėždamos apsisprendimo teisę, nacionalinį savarankiškumą valdyti resursus bei išsilaisvinimą nuo rasinės diskriminacijos.¹ Bendrųjų nuosavybės teisių, kurių nepriekaištingai liberalus pagrindas siekia Prancūzijos revoliucijos deklaraciją bei JAV Teisių įstatymą, neįtraukė. Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto (*The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*, ICESCR) 15.1 skirsnis pripažįsta autoriaus teisę „*turėti naudą iš moralinių ir materialinių interesų, susijusių su bet koku mokslu, literatūros ar meno kūrinium, apsaugos*“, tačiau implikuoja, kad autoriai patys turi saugoti savo interesus. Teisė, kurią pripažįsta 15.1 skirsnis, yra bendrosios teisės elementas, o kitos dvi teisės iš esmės apibrėžia galimybę dalyvauti kultūriname gyvenime ir naudotis mokslu pažanga. Kartu sudėjus abi nuostatas pabrėžia žmonių teisę gauti naudos iš žinojimo plėtos. Pavyzdžiui, ICESCR 11 straipsnis skatina žinių

* Tęsinys iš KB nr. 9. Pabaiga

sklaidą, siekiant įveikti badą, 15.2 straipsnis skelbia, kad 15.1 straipsnyje nurodyta autoriaus teisė turėti naudą iš jo kūrinį apsaugos reikalauja skleisti mokslą ir kultūrą, 15.3 straipsnis užtikrina mokslinių tyrimų laisvę, o ICCPR 19.2 straipsnis išraiškos laisvę susieja su laisvu informacijos tekėjimu.

Abi nuostatos kartu su deklaracija sudaro pagrindą, kuriuo remiasi tarptautinis žmogaus teisių įstatymas, tarptautinis teisių įstatymas (*International Bill of Rights*).² Kai kurie tarptautiniai žmogaus teisių instrumentai pripažįsta bendrą teisę į nuosavybę ar kažką panašaus. Afrikoje 1981 m. priimtos Žmonių ir tautų teisių chartijos 14 straipsnis garantuoja teisę į nuosavybę, nors toliau pripažįsta, kad ji gali būti suvaržyta „dėl viešųjų poreikių ar bendro visuomenės intereso“.³ Amerikos žmogaus teisių konvencija (1969) straipsnyje 21.1 pripažįsta tiesę į nuosavybę, kurios niekas negali atimti, „išskyrus atvejus, kai sumokama teisinga kompensacija“ (žr. 21.2 straipsnį). Europos žmogaus teisių ir fundamentalių laisvių konvencija (1950) intelektualinių nuosavybės teisių neįtraukė dėl prieštaravimų šio punkto juodraštyje, tačiau teisė ramiai naudotis tokia savo nuosavybe įtraukta į 1-ąjį protokolą.⁴ Šis straipsnis pripažįsta valstybės „teisę priimti tokius įstatymus, kurie jai atrodo tinkami, kad galėtų kontroliuoti nuosavybę, atsižvelgdama į viešąjį interesą“.

Intelektualinės nuosavybės teisių tarptautinis statusas kelia nemažai klausimų. Neatrodo prieštariniga teigti, kad teisę į nuosavybę apibrėžia kai kurios tarptautinės normos. Iš nusistovėjusios praktikos ir pagal sutartis valstybės pripažįsta tiek savo piliečių, tiek ir kitų šalių gyventojų nuosavybės teises. Be tokio pripažinimo kelionės, diplomatija, investicijos, tarptautinė prekyba būtų neįmanoma. Sudėtingesni klausimai susiję su tos teisės prigimtimi ir pobūdžiu. Ar tai negatyvioji teisė neturėti nuosavybės, ar pozityvioji teisė įgyti nuosavybę? Nuosavybės teisę pagal įvairias teises taksonomijas galima išskaidyti į daugelį skirtingų tipų (reali, asmeninė, prilyginamoji, kilnojamoji, nekilnojamoji, dokumentuota bei nedokumentuota ir t. t.). Ar šios nuosavybės teisės pripažinimas tarptautiniame įstatyme suteikia

vienodą galią visiems nuosavybės tipams? Ar visi, ar tik tai kai kurie nuosavybės tipai gali būti laikomi fundamentaliomis žmogaus teisėmis?

Įdomioje diskusijoje šiais klausimais Schermersas daro išvadą, kad daugelis nuosavybės teisių nepriskirtinos fundamentalioms žmogaus teisėms.⁵ Jo manymu, žmogaus teises ir nuosavybės teises galima išskaidyti į tam tikras kategorijas. Fundamentaliai žmogaus teisės yra „tokios svarbios, kad jų tarptautinis apibrėžimas susijęs su teise, gal net pareiga ginti jas tarptautiniu mastu“.⁶ Daugelis nuosavybės teisių, jo nuomone, į šią kategoriją nepatenka. Be abejo, sunku tvirtinti, kad į ją patenka intelektualinės teisės. Schermerso teigimu, vienintelė įmanoma išimtis yra poreikiais grindžiamos asmens teisės, be kurių visos kitos teisės, pavyzdžiui, teisė į gyvybę, netektų prasmės. Tai, kad bendrųjų nuosavybės teisių nutarta neįtraukti į ICCPR, irgi neleidžia jų laikyti įprastine tarptautinės teisės dalimi.⁷ Bandyamas nuosavybės teises priskirti fundamentalių žmogaus teisių kategorijai susiduria su konceptualia problema. Tiek civilinė, tiek viešoji tarptautinė teisė pripažįsta, kad suverenios valstybės gali reguliuoti nuosavybės teises pagal ekonomines ir socialines savo šalies aplinkybes.⁸ Tačiau tai netaikoma fundamentalioms žmogaus teisėms, kurios draudžia genocidą, kankinimus ir vergiją, t. y. normoms, kai kurių mokslininkų priskiriamoms įprastinei tarptautinei teisei.⁹ Jokia valstybė negali šių normų taikyti taip, kaip jai patinka. Tačiau nuosavybės atveju valstybėms ne tik patogu, bet ir gyvybiškai svarbu tas normas pritaikyti pagal šalies ekonomikos lygį ir pobūdį. Dėl tos priežasties Europos žmogaus teisių komisija nusprendė, kad Olandijos įstatymas dėl privalomo patentuotų vaistų licencijavimo nebuvo kišimasis į to patento turėtojų teises: „Privaloma licencija buvo teisėta, nes ja siekiama užtikrinti techninę ir ekonominę plėtotę.“¹⁰

Mąstymas apie nuosavybės teises žmogaus teisių kontekste atskleidžia „nuosavybės paradoksą“. Viena vertus, individualių interesų apsaugos nebūtų įmanoma užtikrinti, jei neegzistuotų jokios taisyklės, garantuojančios privačios nuosavybės teisių

stabilumą. Tačiau socialinės grupės kontekste būtent nuosavybės taisyklės reikalauja lankstaus prisitaikymo prie besikeičiančių aplinkybių.¹¹ Modernioji valdžia nuolatos keičia taisykles, susijusias su žeme, su asmeniniais priklausiniais, su mokesčiais, su gerove ir t. t. Jas pasitelkdama valdžia sprendžia išorines problemas. Būtent dėl šios priežasties kai kurios nuosavybės teisės priskiriamos žmogaus teisėms ir dideliu mastu tampa viešojo intereso objektu.

Informacinė visuomenė suteikia individams vis daugiau galimybių daryti verslą iš informacijos apdorojimo ir perdavimo, šis procesas intensyvėja. Viena iš priežasčių ta, kad informacijos apsauga įvairiais kompleksiškais būdais įtraukiama į žmogaus teises. Neraštingame, priešindustriniame pasaulyje, pavyzdžiui, išraiškos laisvė buvo klasikinė negatyvioji teisė. Tačiau globaliame skaitmeniniame kaime išraiškos laisvė tampa priemone ginti kitas veiklas, kurios daug kompleksiškesnės už teisę, pavyzdžiui, netrukdomai stovėti prie muilo dėžės parke. Reikalaujama visuotinės prieigos prie medijų, kad visų piliečių teisės būtų pripažintos. Į komunikacijos laisvę apeliuojama ne kaip į klasikinę negatyviąją, bet veikiau kaip į pozityviąją teisę. Kompleksiška diskusija, kilusi JAV dėl žodžio laisvės, liudija, kaip kintantys technologiniai kontekstai verčia iš naujo konceptualizuoti teises.¹²

Kita nuosavybės paradokso priežastis ta, kad žmogaus teisių režimas pasaulyje sparčiai plečiasi. Kai kurie mokslininkai jau net ragina taikyti kokybinę šios sąvokos kontrolę.¹³ Ši plėtra lemia, kad vis daugiau interesų grupių reiškia pretenzijas tapti žmogaus teisių objektu: klasikinės teisės (pirmoji karta), gerovės teisės (antroji karta), tautų arba solidarumo teisės (trečioji karta). Būtent trečioji karta yra besitęsiančių diskusijų dėl tarptautinės teisės koherentiškumo, tapatumo ir statuso objektas.¹⁴

Mums svarbu pabrėžti, kad tokių teisių nustatymas ir pripažinimas tarptautiniu mastu yra įtampos, potencialių konfliktų, susijusių su intelektinės nuosavybės teisėmis, šaltinis. Tai akivaizdi spraga. Konkrečiai suformuluoti šių teisių turinį sunku. Be

to, dauguma šių instrumentų egzistuoja pilkojoje normatyvumo zonoje, tarptautinės teisės žinovai tai vadina minkštąja teise. Šie instrumentai dažnai reprezentuoja nevyriausybinių organizacijų požiūrius. Pavyzdžiui, 1984 m. Vietinių gyventojų pasaulinės tarybos ketvirtoji asamblėja priėmė deklaraciją, apibrėžiančią Vietinių gyventojų teisių principus. Biologinės įvairovės konvencija (1992)¹⁵ pripažįsta vietinių gyventojų intelektinės nuosavybės koncepciją, tačiau ji tokia neapibrėžta, kad reikia specialaus išaiškinimo, pasitelkiant protokolus ir kitus instrumentus.¹⁶ Didžioji tarptautinės teisės, reguliuojančios intelektinę nuosavybę, dalis yra išvesta iš sutarčių teisės.¹⁷

Viena iš kandidačių į tautų teises yra teisė į vystymąsi. Jos turinys, suprantama, yra diskusijų objektas.¹⁸ Teisės į vystymąsi deklaracija (1986)¹⁹ labai neaiškiai kalba apie pozityvų įsipareigojimą padėti tiems, kurių teises ji gina.²⁰ Aptardamas šį klausimą, Bedjaoui akcentuoja kiekvienos tautos teisę pasirinkti vystymosi modelį (implikuojama, kad tai negatyvioji teisė) ir teisę gauti dalį išteklių, kurie pagal bendro žmonijos paveldo principą priklauso visoms valstybėms (implikuojama, kad tai pozityvioji teisė).²¹ Aišku, kyla nemenka įtampa tarp intelektinės nuosavybės teisių ir teisės į vystymąsi. Pavyzdžiui, patentų sistema apriboja prieigą prie gyvybę gelbstinčių vaistų, nes padidina jų kainas. Vaistų kainų kilimas globaliu mastu, kai visa kita sulyginama, bendrai paėmus, suduos smūgį sveikatos apsaugai skurdesnėse valstybėse.²² Mirtys, kurių būtų galima išvengti, bet nėra išvengiama, sumažina valstybės žmogiškojo kapitalo išteklius, taigi smukdo vystymosi perspektyvas. Tai ypač reikšminga informacijos kontekste, kad gyvybiškai svarbi informacija būtų viešai prieinama visai arba beveik nemokamai. Teisės į vystymąsi pripažinimas gali būti pagrindas, kuriuo remiamasi teigiant, kad valstybės turėtų bendradarbiauti, mažindamos tam tikrų sričių intelektinės nuosavybės apsaugą, bent jau jos nedidindamos. Tačiau svarbu pabrėžti, kad nėra jokio neišsprendžiamo konflikto tarp teisės į vystymąsi ir intelektinės nuosavybės. Jei paaiškėtų

empiriškai pagrįsta tiesa, kad intelektinės nuosavybės teisės prisideda prie ekonominės raidos, jokio konflikto nebeliktų. Tai, suprantama, yra milijono dolerių vertės klausimas. Didžiuma empirinių įrodymų šiuo klausimu buvo surinkta iš patentų srities ir jie leidžia daryti išvadą, kad besivystančioms šalims geriausia verstis be patentų sistemos arba įteisinti ją žemiausiu apsaugos lygmeniu.²³

Tiksliai apibrėžti intelektinės nuosavybės teisių turinį yra bene sunkiausia. Vis dėlto instrumentai, susiję su tokiomis teisėmis, gali išskirti du plačius tautų teisių principus, kurių įteisinimas prieštarauja Vakarų intelektinės nuosavybės režimui. Pirmasis yra savininko principas, pagal kurį pripažįstama tautos teisė į ištisą kultūrą. To pavyzdys yra Visuotinė tautų teisių deklaracija (1976),²⁴ kurios 14 straipsnis skelbia: „*Visos tautos turi teisę į savo meninį, istorinį ir kultūrinį turtą.*“ San Chose deklaracija, apibūdinanti ir smerkianti „etnocidą“, tvirtina, kad indėnų tautos turi prigimtinės ir neginčytinas teises naudotis, skleisti ir perduoti savo kultūros paveldą kitoms teritorijoms.²⁵ Vakarų intelektinės nuosavybės sistema dabartiniu metu nepripažįsta pretenzijų į ištiso kultūrinio paveldo nuosavybę. Paradoksalu, bet antras fundamentalus tautų teisių principas yra kultūrinė sklaida, grindžiama idėja, kad kultūra – tai globalios intelektinės nuosavybės dalis, kuria naudotis turi teisę visi žmonės. Pavyzdžiui, UNESCO Tarptautinio bendradarbiavimo principų deklaracija (1966) teigia: „*Plati idėjų ir žinių sklaida, grindžiama laisvais mainais ir diskusijomis, yra esminė kūrybinei veiklai, tiesos paieškoms ir asmenybės raidai.*“ Abstrakčiame lygmenyje kultūrinė sklaida nebūtinai nesutampa su Vakarų intelektinės nuosavybės režimu, kadangi didžiuma to režimo aspektų leidžia kultūrinį turinį laikyti bendra nuosavybe, esant tam tikroms sąlygoms. Tačiau, kaip buvo pabrėžta šio teksto pradžioje, intelektinės nuosavybės apsaugos apimtis ir stiprumas nuolatos plečiasi. Konkretiame lygmenyje sunku įžvelgti, kaip galėtų veikti kultūrinės sklaidos principas, jeigu intelektinės nuosavybės apsauga vis labiau stiprinama, o tai padidina edukacinės, kultūrinės ir mokslinės informacijos kainą. Informacijos įkainojimas ar jos kainos didinimas neišvengiamai slopina jos sklaidą.

Bendriau kalbant, tautų teisėmis vis labiau rūpinasi konkrečių vietų gyventojai visame pasaulyje tam, kad atgautų savo tradicines žemes ar apgintų išteklius. Į tai įeina ne vien patys biologiniai išteklių, bet ir tų išteklių vadyba, specifinės žinios apie biologinių išteklių panaudojimą.²⁶ Informacinių išteklių apsauga dabarties kontekste kelia nemažai problemų, kurios gerai žinomos. Tarptautinis intelektinės nuosavybės režimas, kaip matėme, yra Vakarų pozityviosios teisės produktas, kurį sukūrė liberali politikos tradicija. Nacionalinė intelektinės nuosavybės sistema visame pasaulyje susieja individualių asmenų teises ir individualių savininkų gebėjimą šias teises maksimizuoti. Didelė skirtis, kurią Vakarų teisininkai daro tarp bendros ir asmeninės nuosavybės teisių, nepriimtina vietinėms kultūroms, nes joms santykis tarp žemės, žinių ir meno yra visiškai organiškasis. Praktiškai tas reiškia, kad jų tradicinės informacijos išteklių nėra apsaugoti.²⁷ Dažnai jie tiesiog laisvai pasisavinami.

Vietinių gyventojų ir nevyriausybinų grupių atšakas į tokią neteisybę yra politinės grumtynės, kad būtų atsakyta egzistuojančio nuosavybės režimo. Intelektinė nuosavybė susiejama su daug didesnėmis problemomis – apima vietinių gyventojų suverenumą ir apsisprendimą, kultūros, maisto, bioįvairovės apsaugą, sveikatos politiką ir biotechnologijas.²⁸ Ryšius tarp bioįvairovės, tvarios raidos ir vietinių gyventojų informuotumo pripažįsta tiek Biologinės įvairovės konvencija, tiek JT aplinkos ir vystymosi konferencijos deklaracija (1992). Šių grumtynių aktyvistams tautų teisės reiškia išsilaisvinimą, o Vakarų intelektinės nuosavybės režimas laikomas pavergimo priemone. Vietinių gyventojų grupės sukūrė daugybę deklaracijų, smerkiančių dominuojančias intelektinės nuosavybės apsaugos sistemas, kurios, pasak Amazonės baseino vietinių organizacijų koordinacinės tarybos (*Coordinating Body of Indigenous Organisations of the Amazon Basin, COICA*) pareiškimo, yra „kolonialistinės“, „rasistinės“, „linkusios uzurpuoti“.²⁹

Svarbu pabrėžti, kad šios deklaracijos vis dėlto nevisiškai atmeta intelektinės nuosavybės koncepciją.

ciją – jos tiesiog teigia ir atkakliai reikalauja pripažinti vietinių gyventojų intelektualinės nuosavybės teises.³⁰ Vietiniai gyventojai siekia, kad jų intelektualinės nuosavybės vertė nebūtų vien išnaudojama, nori patys kontroliuoti kultūrinę informaciją, prie kurios yra stipriai prisirišę, kurią laiko esmine savasties dalimi. Be to, jie priešinasi kultūrinės informacijos pavertimui preke ir išnaudojimo objektu. Globalių procesų kontekste intelektualinė nuosavybė jiems pirmiausia reiškia jų gyvenimo būdo išsaugojimą.

Intelektinės nuosavybės teisės: universaliai pripažįstamos ar universalios teisės?

Empiriškai žinoma (o tai akivaizdu iš 2 poskyrio istorinės apžvalgos), kad intelektualinės nuosavybės teisės yra visuotinai pripažįstamos. Ar tai reiškia, kad jos yra visuotinės normos, kitaip tariant, žmogaus teisės? Jei visuotines normas apibrėžiame kaip tokias, kurios yra visuotinai pripažįstamos, tuomet atsakymas būtų, be abejo, taip. Tačiau toks apibrėžimas veikiausiai būtų nepriimtinas tiems, kurie tyrinėja žmogaus teisių tradiciją, ypač teoretikams, žmogaus teises ginantiems moralinio realizmo plotmėje. Moralistai realistai gina prielaidą, kad moralinės vertybės yra objektyvios, egzistuoja kaip moralinė tiesa. Moralistai realistai jokio teisių visuotinumą nepripažįsta. Jei visuotinės teisės egzistuoja, jos yra už pozityviosios teisės ribų. Netgi tiems, kurie nėra moralistai realistai, visuotinumą pripažinimas nėra pakankamas, norint nustatyti, ar kažkas gali pretenduoti į žmogaus teisių statusą. Etikos normos, viso pasaulio tarptautiniuose oro uostuose nustatytos keliautojams, yra plačiai pripažįstamos ir visuotinės. Ar tai reiškia, kad teisė stoti į eilę prie vartų turi tokį patį universalų statusą kaip teisė į gyvybę ar laisvę? Atrodo, visuotinės žmogaus teisės vis dėlto reiškia „gerokai daugiau“. Pavyzdžiui, Jamesas W. Nickelis, aptardamas žmogaus teisių koncepciją, apibrėžtą Universalioje deklaracijoje, teigia, kad „žmogaus teisės egzistuoja nepriklausomai nuo konkrečių šalių papročių ar teisinių sistemų“.³¹ Tenka tam pritarti, net jei nesi moralinis realistas.

Bandydami išvesti kažką „gerokai daugiau“ iš intelektualinės nuosavybės normų, galėtume teigti, kad jos priklauso prigimtiniams teisėms. Tai vienas iš jų atsižadimą pagrindžiančių argumentų. Šiaip ar taip, intelektualinės nuosavybės priskyrimas žmogaus teisėms susiduria su dideliu pasipriešinimu. Nors teisė į privačią nuosavybę laikoma prigimtine, neaišku, ar prigimtiniams teisėms priskirtina ir intelektualinė nuosavybė. Galima būtų sakyti, kad intelektualinės nuosavybės teisės yra prigimtinės, nes visame pasaulyje jos laikomos asmenine nuosavybe. Vis dėlto tai reikalauja apsvaistymo, nes prigimtinių teisės pagal apibrėžimą negali būti priklausomos nuo besikeičiančių įstatymų.

Yra ir kitų problemų. Intelektinės nuosavybės teisė galioja apibrėžtą laiką, tai susiję su registracija. Rimčiausios prigimtinių teisės – teisė į gyvybę ir laisvę – neapribojamos jokiais terminais. Be to, prigimtinių teisės priklauso visiems žmonėms pagal Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos (*The Universal Declaration of Human Rights*, UDHR) 2 straipsnį. Ar galėtume argumentuoti reikalauti, kad visos valstybės įvestų griežtą patentų sistemą, o tas, kurios neįveda, laikyti pažeidžiančiomis žmogaus teises? Juo labiau kad konceptuali prigimtinių teisių teorija sklandžiai perima teises į nuosavybę.³² Prigimtinių teisių teorinės nuostatos pripažįsta nuosavybės teisių sutartinį pobūdį, taigi jas turėtų reguliuoti valstybė.

Antrasis konceptualus kelias veda prie išvados, kad intelektualinės nuosavybės teisės, ginančios ryšius tarp informacijos gaminio ir jo kūrėjo, priklauso žmogaus teisių kategorijai, nes gina kūrėjo asmenybę. Asmenybiškumu grįstas požiūris pateisina ir autorių teisių įtraukimą į civilinės teisės sistemą. Vis dėlto neaišku, ar teorija, grindžiama asmens teisių apsauga, galėtų prasmingai įteisinti visas intelektualinės nuosavybės teises. Galbūt paaiškėtų, kad žmogaus teisių kategorijai galima priskirti labai mažą intelektualinės nuosavybės teisių dalį.³³ Net jeigu sutiksime, kad asmenybinė teisė priklauso žmogaus teisių kategorijai, tai nereiškia, kad visos intelektualinės nuosavybės teisės gina intelektualinės nuosavybės turėtojų asmenybinius interesus.

Trečias argumentas būtų tiesiog žmogaus teisių gynimas. Esą intelektualinės nuosavybės teisės, įsitvirtinusios tarptautinėje teisėje, automatiškai tampa žmogaus teisėmis. Tai verčia vėl grįžti prie problemos, nuo kurios pradėjome. Ar universalus normos pripažinimas paverčia ją žmogaus teisių norma? Svarbu pabrėžti, kad taip mąstant susiduriama su problemomis, aptartomis jau anksčiau. Tarkime, Schermerso požiūriu, teisė į nuosavybę yra fundamentali žmogaus teisė.

Šios trumpos diskusijos išvada tokia – tvirtinimas, esą visos intelektualinės nuosavybės teisės priskirtinos žmogaus teisėms todėl, kad jos visuotinai pripažįstamos, yra gerokai problemiškas. Pridursiu – žmogaus teisių gynimo aktyvistai galėtų netgi teigti, esą intelektualinės nuosavybės teisės yra tiesiogiai susijusios su žmogaus teisių pažeidimais. Tai neturėtų stebinti. Jei kieno nors meno kūrinys nukopijuojamas, tai toli gražu nėra tas pats, kaip būti išmestam į gatvę, netekti maisto, medikamentų ar kitų asmeninių dalykų, gyvybiškai būtinų kasdieninei egzistencijai. Taigi problema, kaip galėtume konceptualizuoti santykį tarp intelektualinės nuosavybės normų ir žmogaus teisių, lieka neišspręsta. Kitame poskyryje pasvarstysiu, kaip galėtume tai padaryti.

Intelektinė nuosavybė ir žmogaus teisės: instrumentinis požiūris

Teisių teorija pripažįsta, kad vienu teisių egzistavimas suponuoja kitų teisių atsiradimą ir būtinybę jas užtikrinti.³⁴ Filosofai dabar pripažįsta, kad klasikinė negatyvioji tradicinio liberalizmo teisė reikalauja užtikrinti vis naujas teises. Teisę į laisvę papildo teisė į gerovę. Teisės atsiranda grupėmis. Taip pat svarbu, kad teisės papildytų viena kitą. Pavyzdžiui, prie teisės į išsilavinimą prasmingai prisideda teisė į žodžio laisvę.

Tad kai kurios teisės suteikia galimybę reikalauti, kad būtų užtikrintos kitų rūšių teisės. Esminis šio poskyrio teiginys tas, kad teisės, sukuriamos priimant intelektualinės nuosavybės įstatymus, yra ins-

trumentinės. Idealiu atveju, esant demokratiniam suverenitetui, tokios teisės turėtų tarnauti tiems poreikiams ir interesams, kuriuos piliečiai laiko fundamentaliais, taikydami žmogaus teisių apibrėžimą. Šiuo požiūriu žmogaus teisės nurodytų intelektualinės nuosavybės teisių raidos kryptį ir turėtų būti įgyvendinamos žmogaus teisių labui.

Suprantama, intelektualinės nuosavybės istorija nesutampa su šiuo idealu. Ji susijusi su galingais elитаis, kurie naudojami šiomis privilegijomis, kad iš to turėtų kuo daugiau ekonominės naudos, o taip pat su parlamentais, veikiančiais piliečių vardu, rengiančiais taisykles, kaip maksimizuoti socialinę gerovę. Tai irgi neturėtų stebinti. Viešojo pasirinkimo teorija teigia, kad teisėkūra iš esmės yra rinkos procesas – įstatymų leidėjai ir interesų grupės vykdo verslą taip, kad viešasis interesas būtų pajungtas privačiam interesui.³⁵

Tačiau ši bjauri tiesa, kurią atskleidžia viešojo pasirinkimo tyrinėtojai, neturėtų užgožti platesnės istorinės panoramos – nesunkiai įsitikinsime, kad Vakarų valstybėse nuosavybės teisės ilgainiui ėmė tarnauti humanistinėms vertybėms. Žvelgdami į istoriją, kuri prasideda maždaug XV a., galime daryti tris apibendrinimus.³⁶ Valstybės dėl daugybės priežasčių ėmė nuosavybės apsaugai vis labiau taikyti tiek civilines taisykles, tiek baudžiamąsias priemones. Nuosavybės teisės darėsi vis geriau apsaugotos ir įgijo vis didesnę imunitetą abejotiniems valdžios sprendimams. Sutarčių teisės evoliucija sudarė sąlygas rezultatyviai derėtis dėl nuosavybės perdavimo.

Šios tendencijos nuosavybės plėtros, apsaugos ir derybų link buvo daugiau ar mažiau universalios. Valstybių, kurios neužtikrino nuosavybės apsaugos ir sutarčių laikymosi, ekonomika buvo daug silpnesnė negu tų, kurios visa tai garantavo. Tos valstybės, kurios efektyviai negynė nuosavybės teisių, už tai sumokėjo didelę kainą – prarado hegemoniją, patyrė ekonomikos nuosmukį.³⁷ Nuosavybės apsauga ir sutarčių teisė suteikė pagrindą iškilti kapitalizmui. Nors kai kurios valstybės tai suprato gerokai vėliau, vis dėlto šiuo metu jau nėra jokio nacionalinio re-

žimo, kuris nebūtų išmokęs šios istorinės pamokos. (Bet čia reikėtų pridurti: nors kiekviena valstybė nuosavybės teises formaliai saugo įstatymais, o vykdyti sutartis priverčia teismai, nepriklausomi nuo valdžios, daugelyje pasaulio šalių teismų sistemos laisvė yra tik fikcija.)

Tinkamai apibrėžtų, saugių nuosavybės teisių įtvirtinimas buvo dalis gerokai platesnio istorinio proceso – absoliutinę monarchiją ir ją pagrindusią politinę filosofiją pakeitė moderni valstybės institucija ir filosofija, pripažįstanti individų teises tiek valstybėje, tiek prieš valstybę.³⁸ Valstiečiai, baudžiauninkai ir vasalai tapo piliečiais, o piliečiai įgijo nuosavybės teises, kurias suteikė valstybė. Moterys nustojo buvusios savo vyrų nuosavybe ir tapo nuosavybės turėtojomis. Saugios, tiksliai apibrėžtos teisės, kurias piliečiai galėjo perduoti, leido atsirasti gilesnei lygybės filosofijai. Prigimtinių nuosavybės teisių idėja buvo esminė prielaida, kuria remdamasis Johnas Locke'as atmetė absoliutų karaliaus autoritetą. Nuosavybės apibrėžimas iš naujo, jos permąstymas ir perdalijimas lėmė, kad politinės idėjos ir politinė filosofija įgavo konkretumo.

Dabar gyvename epochoje kai kapitalistinė ekonomika, vadovaujama Jungtinių Valstijų, palaipsniui tapo informacijos ekonomika. Intelektinės nuosavybės teisės atsidūrė prekybos reguliavimo ir globalių rinkų centre. Senasis kapitalizmas buvo gėrybių, gamyklų ir darbo jėgos kapitalizmas. Mūsų dienomis netrūksta nei gamyklų, nei kvalifikuotos darbo jėgos. Naujasis kapitalizmas iš esmės reiškia informacijos ir žinių kontrolę. Dėl šios priežasties tokie svarbūs ir aktualūs tapo klausimai, susiję su intelektinės nuosavybės teisėmis ir sutartimis. Jie nėra vien techniniai ir netgi ne vien ekonominiai. Nuosavybė yra instrumentas, kuriuo grindžiama Vakarų politinė filosofija. Nuosavybės teisių apsauga turi tarnauti toms vertybėms ir interesams, kuriuos moralinė ir politinė filosofija laiko fundamentaliais.³⁹ Pastaruoju metu susiduriame su problema, kad intelektinės nuosavybės teisių institucija globalizuojama, nors nėra bendro sutarimo, koks jos vai-

dmuo, aprūpinant žmones darbu, kokią įtaką ji daro sveikatos apsaugai, švietimui ir kultūrai visame pasaulyje. Intelektinės nuosavybės teisių susiejimas su žmogaus teisėmis yra esminis žingsnis, taikant jau egzistuojančias intelektinės nuosavybės teises ir apibrėžiant naujas. Dabartinė žmogaus teisių raidos fazė mažų mažiausiai teikia bendrą žodyną, kuriuo šis projektas pradedamas, nors bendros kalbos kol kas nepavyksta rasti.

Apskritai imant, tie mąstytojai, kurie nemenkai prisidėjo prie modernaus politinio mąstymo, apie intelektinę nuosavybę kalbėjo mažai. Pavyzdžiui, Johnas Locke'as, Antrojo traktato penktame skyriuje aptardamas nuosavybės teorijas,⁴⁰ apie intelektinę nuosavybę net neužsiminė. Hegelis „Teisės filosofijoje“ labai trumpai apibūdino nuosavybę ir proto kūrinius.⁴¹ Kantas, nors jam priskiriami nuopelnai, kad atsirado autorių teisių sistema, daugiau domėjosi autorių ir genijų prigimtimi negu intelektinės nuosavybės teisėmis.⁴² Taigi intelektinė nuosavybė geriausiu atveju slėpėsi intelektualinių tradicijų šešėlyje. Net ekonomikos srityje informacijos vaidmuo iki palyginti nesenų laikų iš esmės niekam nerūpėjo.⁴³

Viena iš tokio nesidomėjimo priežasčių yra tai, kad intelektinės nuosavybės teisių srityje dominavo žinių bendruomenė, kuriai priklausė daugiausia techniškai mąstantys teisininkai. Jie viskam, taigi ir intelektinei nuosavybei, taikė itin diferencijuotas ir sudėtingas taisyklių sistemas. Tų sistemų raidai įtaką darė siauri šios grupės interesai, neretai nepripažįstant net savo profesijos vertybių. Visame pasaulyje prasidėjus bio-skaitmeniniam amžiui, didžiausias iššūkis politikams bus paieškos, kaip efektyviai apibrėžti teises į informacijos nuosavybę. Konkreti tokių nuosavybės teisių prigimtis bei apimtis darys poveikį ne tik intelektinės nuosavybės objektams, bet ir verslo bei konkurencijos režimams.⁴⁴ Jokia įstatymų leidžiamoji valdžia, jokie politikai, norėdami, kad intelektinės nuosavybės apsauga būtų efektyvi, negalės remtis siauros specializacijos žinių bendruomene. Ant kortos pastatyta pernelyg daug.

Idealiu atveju žmogaus teisių bendruomenė turėtų pradėti dialogą su intelektinės nuosavybės gynėjais. Jei į intelektinę nuosavybę bus žvelgiama per žmogaus teisių prizmę, tai skatins apmąstyti būdus, kaip pertvarkyti esamus nuosavybės mechanizmus, kad į juos būtų įtraukti tie interesai ir poreikiai, kurie šiuo metu yra ignoruojami. Intelektinės nuosavybės teisių ekspertai gali žmogaus teisėms suteikti reguliavimo specifiką. Tam tikroje atkarpoje pasklidi principai, kuriais grindžiamos žmogaus teisių pretenzijos į naujas intelektinės nuosavybės apsaugos formas, turės būti sukonkretinti, pasitelkiant reguliavimo modelius, siekiant aprėpti didžiulę pasaulio kultūros įvairovę. Be to, globali, regionali ir lokali kultūros politika turės tapti itin konkreči, nes jai teks praktiškai spręsti nuosavybės apibrėžties, panaudojimo, prieigos, eksploatacijos ir trukmės klausimus, susijusius su intelektine nuosavybe. Būtent čia galėtume tikėtis intelektinės nuosavybės ekspertų indėlio. ■

Tekstas skelbiamas gavus malonų autoriaus sutikimą

Iš anglų kalbos vertė Almantas SAMALAVIČIUS

- ¹ J. W. Nickel, *Making Sense of Human Rights* (University of California Press, Berkeley, 1987), pp. 66–67.
- ² H. J. Steiner and P. Alston, *International Human Rights in Context* (Clarendon Press, Oxford, 1996), p. 121.
- ³ 21 ILM (1982) p. 59–68.
- ⁴ F. G. Jacobs and R. C. A. White, *The European Convention on Human Rights*. 2nd ed. (Clarendon Press, Oxford, 1996) pp. 246–247.
- ⁵ H. G. Schermers, „The international protection of the right of property”, in F. Matscher and H. Petzold (eds.), *Protecting Human Rights: The European Dimension* (Carl Heymans Verlag KG Koln, 1988) pp. 565–580.
- ⁶ Ibid. Pp. 565, 579.
- ⁷ R. B. Lillich, „Global Protection of Human Rights” in Theodor Meron (Ed.), *Human Rights In International Law: Legal and Political issues* (Clarendon press, Oxford, 1984, 1992 reprint) pp. 115–170, 157.
- ⁸ Rengiant Universalios deklaracijos juodraščių buvo susitarta, kad nuo-

- savybės apsaugą reguliuoja nacionaliniai įstatymai. Žr. Lillich, Ibid. pp. 115–170, 157, fn. 29.
- ⁹ Argumentus šiuo klausimu žr. A. D’Amato, *International Law: Process and Prospects* (Transnational Publishers, Dobbs Ferry, New York, 1987) 6 skyrius.
- ¹⁰ Paraiška 12633/87 Smith Kline ir Frech Laboratories Ltd prieš Nyderlandus, 1990 spalio 4 d., (1990) 66 European Commission of Human Rights, *Decisions and Reports*, 70, 80.
- ¹¹ Vyriausybės prerogatyvą reguliuoti nuosavybę, pasitelkiant pozityviąją teisę, pripažino tokie teoretikai kaip Locke’as. Žr. P. Drahos, *A Philosophy of Intellectual Property* (Dartmouth, Aldershot, 1996) pp. 48–53.
- ¹² T. Campbell and W. Sadurski, (Eds) *Freedom of Communication* (Aldershot, 1994); F. Schauer, *Free Speech: a philosophical inquiry* (Cambridge University Press, Cambridge, 1982). Apie autoriaus teises, internetą ir žodžio laisvę žr. S. Fraser, „The Conflict Between the First Amendment and Copyright Law and its Impact on Internet”, 16 (1998) *Cardozo Arts and Entertainment Law Journal*, pp. 1–52.
- ¹³ P. Alston, „Conjuring up new human rights: a proposal for quality control”, (1984) 78 AJIL, p. 607.
- ¹⁴ Diskusiją šiuo klausimu žr. J. Crawford (Ed.), *The Rights of Peoples* (Clarendon Press, Oxford, 1988).
- ¹⁵ ILM (1992) 818.
- ¹⁶ Apie normų „švelnumą“ aplinkosaugos kontekste žr. J. Ayling, „Serving Many Voices: Progressing Calls for An International Environmental Organization”, 9 (1997) *Journal of Environmental Law*, pp. 243, 255–258.
- ¹⁷ Vietinių gyventojų teises į intelektinę nuosavybę kartais tam tikru atžvilgiu pripažįsta sutarčių teisė. Akivaizdžiausias to pavyzdys – Biologinės įvairovės konvencija.
- ¹⁸ Teisės istoriją Šiaurės-Pietų kontekste žr. P. Alston, „Revitalizing United Nations Work on Human Rights and Development”, (1991) 18 *Melbourne University Law Review*, p. 216.
- ¹⁹ Jungtinių Tautų generalinės asamblėjos rezoliucija 41 / 28.
- ²⁰ Straipsnis 4. valstybes įpareigoja imtis individualių ir kolektyvinių priemonių, įgyvendinant tarptautinę politiką, užtikrinančią tautų teisę į vystymąsi.
- ²¹ Žr. M. Bedjaoui, „The Right to Development” in M. Bedjaoui (Ed.) *International Law: Achievements and Prospects* (UNESCO, Martinus Nijhoff Publishers, Paris and The Netherlands) pp. 1177–1193.
- ²² Pavyzdžiui, Indijoje sudaryta nacionalinė darbo grupė patentų įstatymo kūrimui nurodė, kad TRIPS sutarties įgyvendinimas drastiškai pakels vaistų kainas. Vaistų ZANTAC kaina mažmeninėje prekyboje Indijoje buvo 18.53 rupijos, Jungtinėje Karalystėje jų kaina ekvivalentas buvo 484.42 rupijos, o JAV 1050.70 rupijos. Pagal TRIPS sutartį Indija privalo įvesti patentus medicininai. Pakistanas tokius patentus įvedė.

- Žr. B. K. Keayla, *New Patent Regime: Implications for Domestic Industry, Research and Development and Customers* (National Working Group on Patent Laws, New Delhi, January 1996) p. 20.
- ²³ Ankstyvą svarbų veikalą šiuo klausimu žr. F. Machlup, „An Economic Review of the Patent System“ (Study No. 15 of the Subcommittee on Patents, Trademarks and Copyrights of the Committee on the Judiciary, U.S. Senate, 85th Congress, Washington D.C., 1958); E. T. Penrose, „International Patenting and Less-Developed Countries“, 83 (1973) *Economic Journal*, p. 766; R Väyrynen, „International Patenting as Means of Technological Dominance“, 20 (1978) *International Social Science Journal*, p. 315. Literatūros šiuo klausimu sintezę žr. A. S. Oddi, „The International Patent System and Third World Development: Reality or Myth?“ (1987) *Duke Law Journal*, p. 831; J. Nogués, „Patents and Pharmaceutical Drugs: Understanding the Pressure on Developing Countries“, 24 (1990) *Journal of World Trade*, p. 81. Patentų aptarimą verslo ir technologijų politikoje žr. B. Lyons, „International Trade and Technology Policy“ in P. Dasgupta and P. Stoneman (Eds.) *Economic Policy and Technological Performance* (Cambridge University Press, Cambridge, 1987) pp. 169–205; A. Subramanian, „The International Economics of Intellectual Property Right Protection: A Welfare-Theoretic Trade Policy Analysis“, 19 (1991) *World Development* pp. 945–956.
- ²⁴ Crawford Tautų teisių statusą apibūdina kaip „neoficialią mokslininkų ir publicistų deklaraciją, pagrindą Nuolatiniam tautų tribunolui, privačiam fondui“. Žr. J. Crawford (ed.), *The Rights of Peoples* (Clarendon Press, Oxford, 1988) p. 187.
- ²⁵ Žr. 1981 m. gruodžio 11 d. UNESCO Lotynų Amerikos konferencijos deklaracijos San Chosè 7 ir 8 straipsnius.
- ²⁶ Išsamią naujausios istorijos aptarimą žr. J. Sutherland, „Representation of indigenous peoples' knowledge and practice in modern law and politics, 2 (1995) *Australian Journal of Human Rights*, pp. 39–57; J. Sutherland, „TRIPS, Cultural Politics and Law Reform“, 16 (1998), *Prometheus*, pp. 291–303.
- ²⁷ Žr. M. Blakeney, „Protection of traditional medical knowledge of indigenous peoples“, (1997) 6 *EIPR*, p. 446; J. Tunney, „E. U., I.P., Indigenous People and the Digital Age: Intersecting Circles“, (1998) 20 *EIPR*, pp. 335–346.
- ²⁸ Tarptautinis kaimo plėtros fondas (RAFI) ypač aktyviai rūpinasi žemdirbių teisėmis ir tvarios bioįvairovės pripažinimu.
- ²⁹ COICA pareiškimas, 1994.
- ³⁰ Du pavyzdžiai iš Australijos yra *Julayinbul Statement on Indigenous Intellectual Property Rights and the Mataatua Declaration on Cultural and Intellectual Property Rights of Indigenous Peoples*. Žr. H. Fourmille, „Protecting Indigenous Property Rights in Biodiversity“, (March 1996) *Current Affairs Bulletin*, pp. 36–41.
- ³¹ Žr. J. W. Nickel, *Making Sense of Human Rights* (University of California Press, Berkeley, 1987) p. 3. Taip pat žr. M. J. Perry, „Are Human Rights Universal? The Relativist Challenge and Related Matters“, 19 (1997) *Human Rights Quarterly*, pp. 461–509.
- ³² P. Drahos, *A Philosophy of Intellectual Property*, op cit. 3 skyrius.
- ³³ J. Hughes, „The Personality Interest of Artists and Inventors in Intellectual Property“, 16 (1998) *Cardozo Arts and Entertainment Law Journal*, p. 81.
- ³⁴ Žr., pavyzdžiui, H. Shue, *Basic Rights* (Princeton University Press, Princeton, 1980).
- ³⁵ Įvadą į ekonomikos srities literatūrą žr. I. Melean, *Public Choice* (OUP, Oxford, 1991), D. A. Farber, and P. P. Frickey, *Law and Public Choice* (University of Chicago Press, 1991).
- ³⁶ Tolesnę diskusiją žr. J. Braithwaite and P. Drahos, *Global Business Regulation* (Cambridge University Press, Cambridge, 1999).
- ³⁷ D. C. North, Institutions, *Institutional Change and Economic Performance* (Cambridge University Press, Cambridge, 1990), p. 139.
- ³⁸ Šiuos procesus lydėjusį pokytį pastebėjo Skinneris, op. cit.
- ³⁹ Žr. J. Waldron, „Nonsense upon stilts?“ – a reply“ in J. Waldron (Ed.), „*Nonsense Upon Stilts: Bentham, Burke and Marx on the Rights of Man* (Methuen, London and New York), p. 174.
- ⁴⁰ J. Hughes, „The Philosophy of Intellectual Property“, 77 (1998) *Georgetown Law Journal*, pp. 287–366; H. M. Spector, „An Outline of a Theory Justifying Intellectual and Industrial Property Rights“, (1989) 8 *EIPR*, pp. 270–273; W. J. Gordon, „A Property Right in Self-Expression: Equality and Individualism in the Natural Law of Intellectual Property“, 102 (1993) *Yale Law Journal*, p. 1533.
- ⁴¹ G. W. F. Hegel, *Philosophy of Right*, T. M. Knox, tr., (Clarendon press, Oxford 1952, 1st ed. 1967) p. 68.
- ⁴² S. Strömholm, „Droit Moral – The International and Comparative Scene from a Scandinavian Viewpoint“, 14 (1983) *International Review of Industrial Property and Copyright Law* 1, p. 11.
- ⁴³ Ekonominės informacijos istoriją žr. M. E. Williams (Ed.), *Annual Review of Information science and Technology*. Vol. 19, (American Society for Information and Technology, White Plains, NY, 1984) pp. 3–30.
- ⁴⁴ C. Arup, „Competition over Competition Policy for International Trade and Intellectual Property“, W. A. Rothnie, „Trade, Competition and Intellectual Property“, J. Walker, „The Interface between Intellectual Property Rights and Competition Law and Policy: An Australian Perspective“, visa tai paskelbta P. Drahos (Ed.) Vol. 16 (1998) žurnalo *Prometheus* specialia-me numeryje apie verslą ir intelektinę nuosavybę, pp. 351–393.

Tomas KAVALIAUSKAS

LEONIDO DONSKIO FENOMENAS

„Aš nebuvo artimiausias Leonido draugas, bet visada vienas kitam sakydavome: reikia būtinai susitikti, pakalbėti. Manau, mes visi ir toliau su juo kalbėsime, ginčysime, o galiausiai susitaikysime.“¹

Alvydas Jokubaitis

Apmąstant Leonido Donskio intelektualinę veiklą, o ypač kultūros politiką, matyti, kad veikta ne spontaniškai, o ganėtinai racionaliai, atsirenkant prioritetus. Kultūros politiką jis kūrė sąmoningai, lipdė pagal savo vertybes, o tapatybę sąmoningai siejo su bendra Lietuvos ir Lenkijos istorija, gal todėl ir įsikūrė Kėdainių rajone, Czesławo Miłoszo gimtuosiuose Šetenuose... Tačiau į šią vietą Lietuvos viduryje ateita nuo Baltijos jūros – tiek iš Klaipėdos pakrantės, tiek iš Gotlando salos, tiek iš Helsinkio. Kodėl jam nepakako rūpintis Klaipėdos krašto kultūros politika? Kokios idėjos sugundė tapatintis su vidurio Lietuva?

Ne ką mažiau svarbi misija – nuolat priminti žydų civilizacijos tragediją. Reikėjo pralaužti užmaršties ir tylos luobą, įveikti didelį pasipriešinimą, kartu teko susidurti ir su labai sudėtinga Lietuvos valstybingumo istorija. Donskio moralinė pozicija skatino intelektualus permąstyti tragiškus įvykius ir liautis gerbti tuos, kurie atsakingi už nusikaltimus nacių okupacijos metais. Visa tai kėlė įtampą, neišvengtą kontroversijų.

Vis dėlto Donskis pirmiausia buvo filosofas, turintis savitą kultūros ideologiją. Jam nedavė ramybės klausimai, susiję su blogiu ir išdavystėmis. Solidžiaus-

sia mokslinė monografija vadinasi „Neapykantos formos“, iškalbinga ir pokalbių su žydų kilmės lenkų sociologu Zygmuntu Baumanu rinkinio antraštė – „Moralinis aklumas“.

Nuo Baltijos jūros iki Isos slėnio

Gimęs Klaipėdoje, lengvai galėjo susigundyti visam laikui likti Lietuvos pajūryje, tačiau akys nukrypo į Kėdainių rajoną, į Šetenius. Tikriausiai ne iš karto... Gana ilgai Donskis tapatino save su Baltijos regionu, apglėbdamas jį iš visų pusių. Paskelbė fotografijų su eseistiniais komentarais knygą „99 Baltijos istorijos“. Aprašė visus jūros krantus – Helsinkį ir jo universitetą, kur apgynė antrąją disertaciją, išpūdzius iš švediškos Gotlando salos, kur rašė knygas, žinoma, nepamiršo ir gimtosios Klaipėdos. Girdamas Lietuvos pajūrio kultūrą, nesiejo savęs nei su Žemaitijos regionu, istoriškai žinomą kaip Mažoji Lietuva arba Prūsija, nei su protestantiškos germanų kultūros paveldu, ypač persmelkusių Klaipėdos architektūrą. Galbūt Donskiui, žydų kilmės lietuviui, tai, kas germaniška, atrodė nepakankamai artima sielai. Kažin ar atsitiktinai apsisprendė pasirinkti tą šalies dalį, kuri didžiuo-

jasi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paveldu. Simboliška, kad nusipirko sodybą Šetenuose, greta Miłoszo namo, kur vaikystėje Czesławas klausėsi vietos istorijų, gėrėjosi kraštovaizdžiais. Romanas „Isos slėnis“ – nuostabus to liudijimas. Restauruotame rašytojo vaikystės name vyksta akademiniai ir kultūros renginiai, Donskis irgi daug kartų skaitė paskaitas, neformaliai kalbėjosi su studentais. Jo žmona čia sykį pagamino *Čili kon karne* taip aštriai, kaip mėgo Leonido mokytojas Vytautas Kavolis, JAV Dickinsono koledžo sociologijos profesorius. Pamenu tą vakarą, kai mėgaudamiesi šiuo patiekalu klausėmės istorijų apie JAV mokslinės aplinkos specifiką.

Donskis nedvejodamas pasirinko pasaulį, tarsi paveldėtą iš Miłoszo, kurį laikė paskutiniu juo Abiejų Tautų Respublikos, žinoma, ne *de jure*, nes toji Respublika jau seniai buvo išnykusi, piliečiu. Poetinis Miłoszo pasaulėvaizdis ir dviguba Lenkijos-Lietuvos piliečio tapatybė viliojo Donskį daug labiau negu ikoninis Vydūnas iš Mažosios Lietuvos, siekęs išgryninti lietuvių kalbą, ieškojęs sąsajų su sanskritu, aiškinęs, kad lietuviybės pamatas yra gimtoji kalba, o tapatybę ir tautiškumą grindęs senovės dvasia, kokią puoselėjo pagoniškos baltų gentys. Tačiau Donskis, nors buvo lietuvių kalbos meistras, rašęs esė sparnuotomis frazėmis, ilgais sakiniais, barokiniu stiliumi, nesižavėjo tuo, kad moderni Lietuvos valstybė grindžiama etnine lietuvių kalba. Tame įžvelgė net nacionalizmo užuomazgas. Kai tėvynės pamatu laikoma kalba, žemė ir kraujas, ataidi nacistinis vokiečių *Blut-und-Boden* leitmotyvas. Donskis nuolat apie tai perspėdavo, kaip akademikas ir kaip žydų kilmės lietuvis ragindamas visus įsisąmoninti Holokausto tragedijos priežastis. Atmesdamas tėvynės sampratą kalbos pagrindu, minėdavo Adomą Mickevičių, rašiusį lenkiškai, bet laikiusį save lietuviu. Miłoszas irgi rašė lenkiškai, bet „Isos slėnio“ veiksmas vyksta Lietuvoje.

Matyt, todėl Donskis labiau linko slavišką atspalvį turinčios Rytų negu prūsiškos-germaniškos-protestantiškos Vakarų Lietuvos pusėn. Kultūrinė (ne politinė) rusofilija jam buvo natūralesnė už vokiškojo

pasaulio trauką, nors žavėjosi Johanno Gottfriedo Herderio ir Immanuelio Kanto filosofija:

„Būtina paminėti ir Kanto studentą Kenigsbergo universitete Johanną Gottfriedą von Herderį (1744–1803), dirbusį liuteronų kunigu Rygoje ir savo istorijos filosofijos bei kultūros filosofijos idėjomis paveikusį visą Rytų Vidurio Europą. Kanto idėjos padarė didesnę įtaką Vakarams, o Herderio romantizmas, modernių tautų, jų unikalių kultūrų atradimas davė didžiulį impulsą Austrijos-Vengrijos ir Rusijos imperijos sudėtyje atsidūrusioms Rytų Vidurio Europos tautoms – ypač slavų, su kuriomis Herderis tapatino Rytų Europą. [...] Tad iš Kenigsbergo sklido laisvės filosofija – tiek Kanto, tiek Herderio minties formomis. Šie du labai skirtingi, bet kiekvienas savaip unikalūs mąstytojai Kenigsbergo vardą visiems laikams įrašė į Europos intelektualinį žemėlapią.“²

Vienaip ar kitaip, Donskis neatsiejamas nuo gimtosios Klaipėdos – urbanistinio gyvenimo pajūryje dvasią skleiste skleidžia „99 Baltijos istorijos“. Į šią knygą sudėti jo apmąstymai apie vietinius, bet pasaulinio lygio džiaz muzikantus, uostamiesčio politinius liberalus, apie LCC Amerikos koledžą, kuris suvakarietino ir liberalizavo studentus išsyk po Sovietų Sąjungos griūties. Juk jie, į universitetą atsinešę sovietinio muštro, įprasto vidurinėse mokyklose, patirtį, staiga susidūrė su amerikietiška pedagogika amerikietiška koledže, net neišvykdami iš Klaipėdos. Donskis rašė:

„LCC tarptautinis universitetas (anksčiau vadintas Lietuvos krikščioniškojo fondo aukštąja mokykla arba LCC – Lithuanian Christian College – anglų k.), kuri visi vadina tiesiog LCC, buvo įkurtas 1991 metais ir iškart tapo prasminga alternatyva mūsų įprastinėms aukštosioms mokykloms. [...] Visų pirma akyse keitėsi į LCC įstojęs jaunimas – šitą reiškinį man yra tekę stebėti. Buvusio LCC rektoriaus (prezidento, kaip jis vadinamas šiame universitete pagal JAV akademinį žodyną) Jameso Miningerio laikais jauni žmonės šioje mokykloje greitai „suvakarietiškėjo“ – ne tik puikiai išmoko anglų kalbą, bet išlaisvėjo, įgavo savo žmogiškos vertės ir orumo jausmą...“³

Uostamiesčio kultūrinį gyvenimą improvizacinėmis natomis, artimomis liberaliai jūros dvasiai, nuspalvino džiazas:

„Klaipėda tapo džiazu miestu dėl Klaipėdos fakultetų Džiazu katedros. Mušamųjų meistras Arvydas Jofė, pianistas Saulius Šiaučius, gitaristas Aleksandras Dunis, boso gitaristas Romualdas Malinauskas – jie buvo mano jaunystės ir studijų metų džiazu gidai bei skonio formuotojai. Jų dėka aš patekau į džiazu pasaulį. Džiazu katedra – vienintelė tokia institucija Baltijos šalyse ir gal viena iš keleto visoje buvusioje Sovietų Sąjungoje, pritraukusi studijuoti ne vieną muzikantą iš Latvijos, Rusijos ir Baltarusijos. [...] taip džiazas, kaip gyvenimo forma, tapo Klaipėdos tapatybės dalimi.“⁴

Kodėl jis, klaipėdiškis, apsisprendė įsikurti vis dėlto ne prie Baltijos jūros, ne kur nors Nidoje, pavyzdžiui, šalia buvusios Thomo Manno, apie kurį irgi rašė, vasarvietės, bene geriausiai paaiškina Arūno Gelūno, vieno iš Donskio studentų, žodžiai: „Leonidas, kaip ir Česlovas Milošas, tapo savotišku Kėdainių krašto, Isos slėnio, Šetenių simboliu.“⁵

Moralinė pareiga

Donskis nebuvo „sausas“ profesorius, pasišventęs vien filosofijos, literatūros, kultūrologijos mokslui. Neapsiribodamas paskaitomis, knygų rašymu ir skaitymu, jis aktyviai formavo regioninę kultūros politiką už universiteto ribų, pasitelkdamas televiziją, radijo laidas, viešas paskaitas, neformalias intelektualų ir doktorantų sueigas. Be to, jautė moralinę pareigą nuolat priminti apie Lietuvoje sunaikintą žydų civilizaciją. Pats būdamas lietuvis-žydas, Holokaustą išgyvenusio tėvo sūnus, skatino nepamiršti lietuvių atsakomybės dėl kolaboravimo su naciais per Antrąjį pasaulinį karą. O būdamas kosmopolitas, liberalas, jūros vaikas, puoselėjo toleranciją kitoms tautybėms, seksualinėms mažumoms. Tai vadino konkrečia „ideologine liberalo pozicija“, nes Lietuvos politinis diskursas XX a. pabaigoje–XXI a. pradžioje toli gražu neskaito prisiimti kaltės dėl Holokausto, nebuvo nusiteikęs ginti seksualinių mažumų, ugdyti toleran-

cijos. Juk dar ir dabar, 2021-aisiais, dėl to verda didžiulės aistros, antai Šeimų maršas piestu stoja prieš partnerystės įstatymą...

Donskis niekada nedalyvavo *gay pride* paraduose, jis nebuvo LGBT aktyvistas, bet atvirai rėmė liberalias gyvenimo formas, ypač tas, kurias slopina katalikiška tradicinės šeimos ideologija. Kur kas didesnis iššūkis buvo įrodyti, kad neteisinga akcentuoti vien etninių lietuvių kančias Sibire dėl Stalino trėmimų, nutylint Lietuvos žydų genocidą nacių okupacijos metais. Ideologiniu Donskio draugu tapo Lietuvos-Amerikos poetas, literatūros profesorius Tomas Venclova, tokius klausimus keliantis ypač aštriai, oponuodamas vienareikšmiškam lietuvių kankinystės vaizdinui. Donskis, pasinaudodamas Vilniaus knygų mugės ir TV laidos „Be pykčio“ platformomis, įsitvirtino kaip viešasis intelektualas, pasipriešinęs moralinėms išlygoms dėl trauminės atminties, daromoms valstybės lygmeniu. Labai svarbu pridurti, kad prisiimtą misiją jis vykdė ne tik scenoje, bet ir užkulisiuose, neengdamas intrigų ir makiaveliškų gudrybių. Beje, buvo puikiai išstudijavęs Niccolo Machiavelli'o pasaulėžiūrą, traktavo ją kaip humanistą, tarsi nekreipdamas dėmesio į politines šio Florencijos diplomato sūkybes. Donskis net surengė VDU tarptautinę konferenciją, skirtą Machiavelli'ui, o vėliau, 2011-aisiais, jos pagrindu išleido knygą „Galios trajektorijos“. Tąsyk įsižiebė ypač karšta diskusija dėl Machiavelli'o, kurio humanistikos „apologetui“ oponavo Vladimiras Laučius.

Politinę ir moralinę Donskio poziciją bene geriausiai atskleidžia jo reakcija į Lietuvos Laikinosios Vyriausybės vadovo Juozo Brazaičio-Ambrazevičiaus (1903–1974) palaikų, parvežtų iš JAV, iškilmingą perlaidojimą Kaune 2012 m. Universiteto rektoratas atšaukė konferenciją, skirtą Brazaičio-Ambrazevičiaus atminimui. Atšaukimo priežastys išdėstytos atviraime laiške, kurį pasirašė ne tik Donskis, bet ir daug kitų viešųjų intelektualų (Gintautas Mažeikis, Irena Veisaitė, Saulius Sužiedėlis), istorikų, dirbusių su archyvine medžiaga (Alvydas Nikžentaitis, Egidijus Aleksandravičius, Linas Venclauskas):

„Išlikusi dokumentinė medžiaga liudija, kad J. Ambrazevičiaus-Brazaičio vadovaujama Laikinoji Vyriausybė neatsiribojo nuo pronacistinę politiką aktyviai palaikiusių Kazio Škirpos ir jo įsteigto Lietuvos Aktyvistų Fronto. Maža to, visą savo gyvavimo laikotarpį Laikinoji Vyriausybė deklaravo siekį prisidėti prie Europos sutvarkymo „naujais pagrindais“ ir vykdė naciams palankią politiką. Verta prisiminti faktą, kad Laikinoji Vyriausybė priešų ieškojo ir tarp lietuvių inteligentijos, pavyzdžiui, tarp Vytauto Didžiojo Universiteto profesūros atstovų. Vyriausybė, kuri dalį savo piliečių atidavė diskriminacijai ir persekiojimui, o vėliau negynė jų nuo masinių žudynių, kurias vykdė okupantai ir jų kolaborantai, negali vienareikšmiškai teigti kovojusi už laisvę. [...] Laikinoji Vyriausybė, be abejonės, buvo įkvėpta ir vedama Lietuvos Aktyvistų Fronto, kurio antisemitinė ir autoritarinė programa yra išsamiai pagrįsta istoriniais šaltiniais.“⁶

Perlaidojimo ceremonija įvyko Kauno Prisikėlimo bažnyčioje, o konferencija – Kauno savivaldybėje. Iškilnių universitete atšaukimas sukėlė didžiulę politinę-moralinę diskusiją, į kurią įsitraukė istorikai, politikai, filosofai. Daugybės publikacijų ir komentarų autoriai užėmė diametraliai priešingas pozicijas. Sakyčiau, tai buvo kulminacija priešpriešos, kuri brendo jau senokai. Kęstutis Girnius, klasikinio Lietuvos emigranto į JAV, filosofo Juozo Girniaus sūnus, politikos mokslų dėstytojas, pastaruosius dešimtmečius dirbantis Vilniaus universitete, 2010 m. paskelbė straipsnį „Dar apie 1941 m. – atsakymas Donskiui“. Neneigdamas lietuvių kaltės, neabejodamas dėl pareigos prisiminti atsakomybę, autorius klausė:

„Koks buvo LLV vaidmuo žudynėse? Mėginimas nustatyti jį nėra „smulkių mirties buhalterijos detalių aiškinimasis“, kaip sako p. Donskis. Kaltinant specifinius asmenis, negalima vien kartoti, kad įvyko nusikaltimas. Reikia parodyti, kad jį įvykdė kaltinamieji. To reikalauja tiesa ir teisingumas. Pokario metais net užkietėję žudikai, pvz., Einsatzkomando vadovai, buvo teisiama individualiai, o ne pripažinti kaltais pagal sąsają.“⁷

Šiaip ar taip, naivu daryti prielaidą, kad tokia me mažame mieste kaip Kaunas, koks jis buvo

1941-aisiais, Laikinosios Vyriausybės vadovas galėjo nežinoti, kas vyksta. O ką darė, kad išgelbėtų žydus? Ar LLV turėjo galių bent pristabdyti masines žudynes? Brazaitis-Ambrazevičius pasakė oficialią kalbą, kad Laikinoji Vyriausybė atsisako remti nacių politiką žydų klausimu. Be abejo, tai labai svarbu, tačiau vis tiek neaišku, kaip bandyta prisidėti prie pasmerktųjų gelbėjimo. Žinoma, jeigu Lietuva tikrai vienintelė iš tų šalių, kurias buvo okupavę naciai, išdrįso nevykdyti okupacinės valdžios reikalavimo, kad būtų sudarytas SS batalionas, tada situacija keičiasi iš esmės. Neatsitiktinai ir Donskis pabrėžė: „Laikinosios vyriausybės netapatinu su naciais – jie anaipol nebuvo tokie patys, bet faktas yra toks, kad jie išleido daugybę įstatymų ir potvarkių, kurie žydus išskyrė iš kitų Lietuvos piliečių.“⁸

Šiaip ar taip, tas laikotarpis labai komplikotas, painus, apgaulingas, kaip ir daugybė kitų istorijų Vidurio Rytų Europoje, kurią komunistinė Sovietų Sąjunga ir nacistinė Vokietija pavertė poligonu neregėto žiaurumo akcijoms vykdyti. Tą itin kruopščiai dokumentavo Timothy's Snyderis knygoje „Kruvinos žemės“.

Vytautas Landsbergis, pirmasis vėl atkurtos nepriklausomos Lietuvos vadovas, matydamas, koks aršus mūšis vyksta dėl moralinių ir teisinių klausimų, paskelbė istorinį, profesionaliai archyvine medžiaga paremtą leidinį „Rezistencijos pradžia: 1941-ųjų birželis, dokumentai apie šešių savaičių Laikinąją Lietuvos Vyriausybę“. Juozą Brazaitį-Ambrazevičių apibūdino kaip asmenį, prisiėmusį atsakomybę už labai trapią valstybę, atsidūrusią tarp dviejų absoliutaus blogio girnapusių – Hitlerio Vokietijos ir Stalino Sovietų Sąjungos. Abi totalitarinės. Abi okupacinės. Lietuvos Laikinoji Vyriausybė, atsiribojusi nuo nacių politikos žydų klausimu (tą rodo LLV vadovo 1941 m. rugpjūčio 5 d. pasakyta kalba), iškart buvo priversta nutraukti savo veiklą. Landsbergis rašė:

„Grįžo pelenai žmogaus, kuris lemtingą jo tėvynei akimirką prisiėmė tarnystę valstybingumo idėjai ir pačiam nelauktą vadovo atsakomybę. Galėjo sau tarti – et, padėtis neaiški, jokių garantijų, kad rytoj pat neužmuš ar vieni, ar kiti; nežinia, kokie bus ateities

vertinimai ir kaltinimai už sprendimus, kurių gal nepajėgsiu nė įgyvendinti. Visa tai šiandien suprastume ir atsakiusio nesmerkume. Kai kurie net pagirtų. Ir pelenai nesukeltų problemų. Bet jis nebuvo šiuolaikinis pragmatiškas žmogus, kuris pirmiausia galvotų: o kas man iš to? Ko čia man kištis? Tegu dalykai eina be manęs, o aš, literatūros mokslininkas, tik stebėsiu ir samprotausiu; kada nors ateity memuaruose gal dar teisėjasiu... Ne. Jis juto pareigą ir prisiėmė atsakomybę kruviniausio Europos virsmo valandą, nepaėjo į pašalį. [...] Šiandien yra norinčių smerkti. Pirmiausia tie, kurie patys būtų linkę atsargiai stovėti nuošalyje, kaip dabar visi sakome, po medžiu.“⁹

Prieš tokį ginamąjį požiūrį griežtai pasisakė Nida Vasiliauskaitė, *Naujosios kairės* aktyvistė (bent jau 2012-aisiais, nes 2021-aisiais jau mitingavo Vilniaus katedros aikštėje su *antivakseriais* ir tradicinės šeimos maršo dalyviais). Donskis už tąkart pareikštą poziciją nominavo Vasiliauskaitę 2012 metų Tolerancijos žmogaus titului. Nors ji nebuvo išrinkta, pati nominacija išgarsino kritikės vardą. Vis dėlto kai kurie intelektualai, antai Lietuvių PEN centras (Tarptautinio PEN klubo atšaka), pagal savo paskirtį ginantis žmogaus teises ir žodžio laisvę, nepritarė bandymams toleranciją dirbtinai suplakti su istorine atmintimi apie masinį žmonių naikinimą. Lietuvos rašytojai, poetai, eseistai, kultūros istorikai klausė, argi tai nėra du visiškai skirtingi, tarpusavyje nelygintini dalykai?

Likimo ironija, bet po kelerių metų savo nuostatą Donskio atžvilgiu pakeitė net pati tolerancijos karūnai nominuotoji Vasiliauskaitė. Savo esė „Skausmo politika: ačiū, ne!“ pašiepė Leonidą, kad pernelyg dažnai cituoja Kavolį, tarytum „*neišsemiamą neklystamumo šaltinį*“. Kandžiai kritikavo globėjišką empatiją viso pasaulio kenčiantiesiems, pretenzingą įsijautimo į visos žmonijos skausmus demonstravimą. Donskis straipsnyje „Man skauda“ rašė: „*Nes jei man skauda dėl kitų, vadinasi, aš dar gyvas ir galiu kreiptis į kitus gyvuosius.*“¹⁰ Vasiliauskaitė, suabejojusi globalizuota empatija, „šventojo“ kentėjimais už visus, tvirtino: „*Šis L. Donskio straipsnelis – net ne apie*

skausmą ar jo pajutimo talentus“, įžvelgė „*egzaltuotai nešvankią globėjiško jautrumo pozą kaip politinę programą nugalinti visus kampus*“.¹¹

Taigi priešprieša kilo ne tik dėl Brazaičio-Ambrazevičiaus vaidmens, bet ir dėl empatijos supratimo. Intelektualai pasidalijo į dvi priešingas stovyklas, skirtingai vertinančias pačią Lietuvos istorinės trauminės atminties politiką.

Prezidentas Valdas Adamkus, jaunystės dienomis JAV asmeniškai bendravęs su Brazaičiu-Ambrazevičiumi, apdovanojo LLV vadovą (po mirties) aukščiausiu valstybiniu Vyčio kryžiaus ordinu. Tačiau Adamkus labai vertino ir Donskį, juk jie abu – *Santaros-Šviesos* vėliavnešiai. Tai patvirtina sociologo Vytauto Kavolio žodžius: „*Liberali moralinė kultūra leidžia mums diskutuoti ir ginčytis vienam su kitu, išliekant draugais.*“

Vis dėlto priešingi požiūriai į Brazaičio-Ambrazevičiaus laikyseną suskaldė ne vien akademinis sluoksnius, bet ir visuomenę. Buvo pasakyta pernelyg daug įžeidžiamai kandžių žodžių, vertinant Lietuvos istorines traumas ir politines-moralines tautos nuostatas, kad visa tai galėtų vadintis „draugiškomis diskusijomis“. Tačiau ne visi, tiek viešai, tiek užkulisiuose dalyvavusieji tuose aršiuose ginčuose, susigadino tarpusavio santykius.

Landsbergis, nors apie Brazaitį-Ambrazevičių laikosi visiškai kitokios nuomonės, savo oponentui Donskiui parodė aukščiausią pagarbą, 2016-aisiais atvykęs į jo laidotuves Kauno Petrašiūnų kapinėse. Pasilenkęs net paėmė į rankas žemės žiupsnį nuo kapavietės...

***

Kur vis dėlto slypi istorinė tiesa?

O gal reikėtų ieškoti ne vien tiesos, bet ir įžvelgti šėtonišką klastą?

Donskio žodžiais tariant, kraupi Antrojo pasaulinio karo tragedija yra paties Velnio darbas. Citavo Michailą Bulgakovą, romane „Meistras ir Margarita“ aprašiusį Velnią, kuris atima iš žmonių atmintį:

„Nuo Bulgakovo iki Leszeko Kolakowskio, kuris seniai ketino parašyti pamatinį veikalą šia tema, Velnias istorijoje ir politikoje charakterizuoja Rytų ir Vidurio Europos tematiką. Grigorijus Kanovičius, Izraelio-Lietuvos rašytojas, aprašo atminties ir jau-trumo praradimą kaip neišvengiamą aspektą to, kaip Velnias paveikia žmoniją, kilus socialiniams neramumams, katastrofoms, karams. Romane „Šėtono apžavai“ (2009) Kanovičius epiškaiai aprašo norą užmiršti nusikaltimus, padarytus Lietuvoje per Holokaustą, kaip Šėtono darbą.“¹²

Kada išsisklaidys tie Šėtono apžavai? 2017 m., kai už romaną „Originalas“ aš gavau Grigorijaus Kanovičiaus premiją, apdovanojime Jonavos kultūros centre dalyvavo ir rašytojo sūnus Sergejus, po oficialios programos prisijungęs prie kuklaus šventinio stalo. Pasirodo, Kanovičius jaunesnysis turi puikų politinio humoro jausmą. Jis papasakojo apie savo tos dienos kelionę automobiliu į Jonavą. Važiavo leistinu greičiu, bet staiga turėjo pristabdyti, nes priešais pasirodė... vokiečių (sic!) tankas. Žinoma, buvo 2017-ųjų vasara, tankas dalyvavo NATO karinėse pratybose, tad ir pasimaišė kelyje, tačiau Sergejui, lietuvių-žydo sūnui, nevalingai pašiurpo oda – prie gimtosios tėvo Jonavos vėl atrieda atidunda vokiečių tankas. Nejaugi jį, žydų kilmės lietuvių, dėl kokios nors priežasties sustabdys ir 2017-aisiais, lieps parodyti dokumentus? Klausinės, kas tu? Ar esi žydas?

Žinoma, nuotykis buvo papasakotas taip sąmojin-gai, kad renginio organizatoriai ir svečiai nusijuokė. Tačiau visi supratome potekstę – emocijos, signalizuojančios apie pavojų gyvybei, niekur nedingo.

Akademinio nomado posūkis į politiką

Donskis mėgo pasakoti žydų anekdotus. Vilniaus knygų mugėje, per vienos iš savo knygų pristatymą, šmaikščiai pasakojo, kaip Amerikos žydo Woody'o Alleno vaidinamas personažas gauna pasiūlymą vesti vyresnio amžiaus moterį. Tada Allenas, ne tik aktorius, bet ir filmo scenaristas, klausia: „*O ar ta moteris turi dukterį?*“ Lietuvos-Amerikos filosofas, linksmy

plaučių viešasis intelektualas Algis Mickūnas irgi mėgsta pajuokauti, vartodamas žodį „dukrelė“ – kalba apie savo dukreles universitete, nepridurdamas epiteto, kad tos dukrelės yra „akademinės“.

Donskis humoro jausmą demonstruodavo beveik taip dažnai, kaip rimtąjį savo diskursą sunkiomis temomis. Pasakodavo autobiografines istorijas su netikėtais posūkiiais. Sunku tą išpūdį perteikti raštu, kai negirdėti balso intonacijų. Štai filosofijos daktaro disertaciją Leonidas gynė Helsinkio universitete, kuris taiko specifinę gynimo procedūrą – disertantas ir oponentas diskutuoja dėl disertacijos turinio. Kalbasi tik jiedu. Žinoma, įtemptai, juk vienas oponuoja, o kitas ginasi. Tarp jų sėdi profesorius, vadinamas teisėju, suomių kalba *kustos*. Gynimo komisijos nariai kartu su giminėmis, studentais, draugais įsitaiso auditorijoje. *Kustos* visą laiką tyli, paskelbia tik gynimo pradžią ir pabaigą. Turi teisę padaryti pertrauką, jeigu diskutuoja pernelyg ilgai užsitęsia, bet gali ir nedaryti. Donskio oponentas buvo filosofas Robertas Ginsbergas iš Čikagos universiteto. Turėjo itin daug klausimų ir komentarų, todėl gynimas truko keturias valandas. *Kustos*, taktart juo buvo suomių filosofas Timo Airiksenenas, nusprendė diskusijos nepertraukti. Donskis guodėsi: „*Aš taip laukiau pertraukos! Suprantat, anuomet buvau rūkantis. Bet Airiksenenas toliau klausėsi debatų. Keturias valandas reikėjo išverti be cigaretės!*“ Kas buvo tas atkaklus disertanto kankintojas?

„*Mano oficialusis oponentas, amerikiečių filosofas, Pensilvanijos universiteto (The Pennsylvania State University) profesorius emeritas Robertas Ginsbergas (beje, ilgai dirbęs vienoje katedroje su garsiu lietuvių kilmės amerikiečių filosofu Alphonso Lingiu), vilkėdamas Čikagos universiteto mantiją, neatsispyrė pagundai mane fundamentaliai iškvosti ir su džiaugsmu šitą darė keturias valandas – be kavos ir tuo metu man dar aktualios cigaretės pertraukos. Su Robertu tapome artimais akademiniiais draugais, tikrais profesijos broliais – jam esu ypač dėkingas už akademinio rašymo ir redagavimo pamokas.*“¹³

Donskis, būdamas akademinis nomadas, sėkmingai dėstė JAV, Britanijos, Švedijos, Italijos universite-

tuose, jau neminint nesuskaičiuojamų viešųjų paskaitų. Laisvai ir patogiai jautėsi ne tik akademinėje aplinkoje, bet ir prieš TV kameras. Vedė savo laidą „Be pykčio“, buvo kviečiamas į kitas laidas, tarp jų pagrindines vakaro žinias. Jo vardas tapo intelektualinės rinkos dalimi. Nieko nuostabaus, kad buvo išrinktas į Europos Parlamentą (2009–2014), ten dirbo Žmogaus teisių padalinyje. Europarlamentaras nuolat skraidydavo pirmyn atgal iš Briuselio į Lietuvos universitetus, kad išsaugotų ryšį su akademinė terpe. Dalyvaudavo konferencijose, disertacijų gynimuose. Pagrindiniams interneto portalams rašydavo komentarus Europos klausimais, esė apie Lietuvos politiką, kultūrą... Gebėjimas būti visur ir visada, kalbėti, cituojant sparnuotas frazes, o ir atmintinai deklamuojant Shakespeare'ą anglų kalba, pavertė jį šalies viešųjų intelektualų lyderiu.

McMasterio universiteto (Hamiltonas, Kanada) profesorius Neilas McLaughlinas, tyrinėjantis intelektualų sociologiją ir idėjų sklaidą, apsilankė Kaune, kad susipažintų su labiausiai žinomu Lietuvos viešuoju intelektualu. Donskis padarė jam įspūdį. Kitą dieną jau Vilniuje mudu su McLaughlinu palengva ėjome Pylimo gatve į senamiestį, retsykiais stabteldami, o kai atsidūrėme prie Žydų kultūros ir informacijos centro, abu prisiminėme Leonidą. Spontaniškai pasakiau: „Jis – Lietuvos viešųjų intelektualų karalius.“ Neilas pritarė, pridurdamas šauktuką: „O taip, jis – Lietuvos viešųjų intelektualų karalius!“

Toks titulas gal pernelyg skambus, tačiau pelnytas. Labiausiai žinomas viešasis Lietuvos intelektualas nuolatine gyvenimo vieta galėjo rinktis Vilnių, kur nors greta Gaono žydų centro. Būtų kasdien vaikščiojęs Ričardo Gavelio aprašytomis gatvelėmis, lankęsis „bohemos“ pamėgtose kavinėse. Bet apsistojo atokesniame Kaune, Šančiuose, ir Kėdainių Šetenuose.

Liberali moralinė kultūra ir prancūzų civilizacijos pasidavimas

JAV sociologijos profesoriui Vytautui Kavoliui būdamas dėkingas už galimybę dėstyti ir atlikti tyrimus

Dickinsono koledže, Donskis nuolat jį cituodavo, ypač rėmėsi idėjomis apie liberalią moralinę kultūrą:

„Kavolis niekada nedvejojo, kad liberali moralinė kultūra pateikia rimtą alternatyvą kitų moralinių kultūrų negatyvioms tendencijoms, kurias vadino moraliniu provincialumu, ekleziastiniu imperIALIZMU, asketiniu revoliucingumu ir neatsakingu determinizmu. Kavolis neabejojo, kad liberali kultūra turi esminius humaniškumo elementus, kuriuos kitos moralinės kultūros užspaudžia.“¹⁴

Rūpindamasis liberalios moralinės kultūros išsaugojimu, Donskis atidžiai stebėjo islamizacijos procesus, pavyzdžiui, Prancūzijoje. Tiesa, primindavo, kad islamofobiją ypač dažnai skleidžia radikalūs nacionalistai. Vis dėlto meilė grožinei literatūrai išdavė vidinį jo nerimą dėl sekuliarios Prancūzijos likimo. Priešios temos jis prisilietė, rašydamas Michelio Houellebecqo knygos „Pasidavimas“ (*Soumission*) recenziją, pavadintą „Pasidavimas ir Europos savižudybė?“ Žavėdamasis romanu, atsisakęs politiškai korektiškai nušlifotos kalbos, kritikavo, gal ir nejučiomis, islamizaciją, pripažino, kad ji reiškia civilizacinę sekuliarios Europos mirtį:

„Nedaug kas žino, kad jo [Houellebecqo – T. K.] būta kontininko – sociologijos mokslo tėvo ir pozityvizmo kūrėjo Auguste'o Comte'o vėlesnėje gyvenimo pakopoje išpažintos sekuliarios religijos (žmoniškumo religijos) pasekėjo. Štai iš kur toks Houellebecqo dėmesys religijai ir jos erzacams modernioje visuomenėje – mat jis pats jaunystėje pamėgino gyventi Comte'o sekuliariojo tikėjimo principu „gyventi kitiems“ (vivre pour autrui) – iš čia, beje, ir altruizmo terminas, kuriam pamatus paklojo Comte'as. [...] Du dalykai šiame romane išties sociologiškai ir filosofiškai vertingi (neminiau literatūros – ji niekada neiššitenka sąvokose, konstrukcijose, idėjose ir įžvalgose). Visų pirma, ne kokios kitos, o Švietimo ministerijos užvaldymas – ypač žinant, kad dabartinės Prancūzijos mokyklos yra pats tikriausias politinio mūšio laukas. Ir tai atėjo ilgam. 'Ekonomika ir ta pati politika yra tik akių dūmimas: kas kontroliuoja vaikus, tas kontroliuoja ateitį' (Pasidavimas, p. 79). [...] taip, būtent pasidavimas – romano vertimas tiks-

lus, nes būtent toks šio žodžio semantinis laukas yra peržaidžiamas jame (šiaip jau islamas siūlytų kertinę nuolankumo ir atsidavimo, o ne pasidavimo sąvoką). Didingos kultūros kapituliacija prieš kovingą religiją, kuri nebėra sava, bet kuri kone tobulai prisitaiko prie politinės katastrofos – šiuolaikinės Europos politinės klasės. Kaip pasakytų Arnoldas J. Toynbee, civilizacijos nusižudo pačios. Europa – ne išimtis.¹⁵

Liberalią moralinę kultūrą Donskis vertino ne tik iš filosofijos, bet ir iš sociologijos, iš literatūros pozicijų. Akivaizdu, kad socialinius klausimus grožinėje literatūroje išvelgdavo, nuteiktas savo akademinio mentoriaus – Kavolio. Mokslinėse knygoose, straipsniuose dažnai cituodavo Louis Dumont'ą, Anthony Giddensą – šie sociologai ar socialiniai antropologai ypač domėjosi modernios individualybės konstravimu, moderniuoju Aš. Taigi Leonidas neatsitiktinai žinojo, kad romano „Pasidavimas“ autorius rėmėsi sociologijos tėvo Comte'o išvalgomis.

Blogio ištakos

Anglijos Leedso universiteto profesorius Zygmuntas Baumanas – dar vienas pasaulinio garso sociologas, su kuriuo Donskis artimai bendravo, net bičiuliavo. Tai du mokslininkai, pripažinę vienas kito akademinio rašymo talentą, du viešieji intelektualai, gebėję pritraukti dideles auditorijas savo retorika, išskirtine erudicija. Vytauto Didžiojo universitetas du kartus pakvietė Baumaną atvykti į Kauną. Viešoje paskaitoje „Natūrali blogio istorija“ (*Natural History of Evil*) jis teigė, kad nė vienas iš mūsų nežino, kaip elgtis su kaliniais koncentracijos stovyklose, jeigu turėtų galią. Polinkis blogiui gali slapčia tūnoti mummyse, bet pasireiškia tik ypatingomis aplinkybėmis, kai suteikiama nebaudžiamumo garantija. Tik tuomet sužinosi, ar esi monstras, kuriam patinka kankinti kitus žmones, ar teisuolis, kuris nori kitus išgelbėti. Gal Baumanas taip kalbėjo, turėdamas omenyje ir savo paties biografijos tą dalį, kai tarnavo Lenkijos Liaudies Respublikos žvalgybai ir net padarė karjerą?

Be kita ko, jis aptarė garsaus eksperimento, kurio dalyviams leista kankinti kalinius elektros šoku, rezultatus. Garantuota, kad niekas nebus baudžiamas, jei savo nuožiūra padidins elektros iškrovą. Daugelis tuo susigundė. Sociologas Baumanas priminė ir tai, kad nemažai Vokietijos miestų Antrojo pasaulinio karo pabaigoje subombarduota jau po nacių režimo kapituliacijos. Dresdenu architektūra galėjo būti išsaugota.

Savo susirašinėjimą Donskis ir Baumanas sudėjo į knygą „Moralinis aklumas“ (*Moral Blindness*). Jų bendravimas buvo vaisingas ir kitu atžvilgiu: Donskis gavo Leedso universiteto, Baumanas – VDU garbės daktaro vardą.

Baumano atvykimas į Lietuvą 2010 m. tapo dideliu įvykiu. Auditorijos buvo sausakimšos tiek VDU, tiek Vilniaus Gaono žydų muziejaus konferencijų centre, kur svečias skaitė paskaitą „Mes patys kaip vartojimo objektai“ (*Selves as Objects of Consumption*). Per diskusiją Andrius Bielskis, Lietuvos Naujosios kairės ideologas, pareiškė: „Jūs skaitėte paskaitą apie vartotojiškumą, jį kritikavote, tačiau net nepaminėjote Marxo ir jo teorijos.“ Baumanas į šį priekaištą atsakė: „Jeigu kaltinate mane Marxo ignoravimu, turiu pasakyti, kad jis nebuvo pakankamai įžvalgus pranašas. Nenumatė, kad proletarai XX, ypač XXI a., taps darbuotojais, turinčiais teisę įsigyti įmonės akcijų. Marxas nenumatė, kad kompanijų darbuotojai galės atostogauti, o pats darbas vyks humaniškoje kompiuterizuoto biuro aplinkoje.“

Su Marxą cituojančia Naująja kaire Donskis nepalaikė artimų ryšių dėl savo antimarksistinės pozicijos. Vienoje iš solidžiausių savo knygų „Neapykantos formos“ marksizmą jis kaltino neapykantos skleidimu. Dėl tokio akademinio požiūrio buvo svetimas Naujajai kairei, kurios lyderis – buvęs jo doktorantas Andrius Bielskis, marksistiškai aptariantis darbo žmonių išnaudojimą. Beje, Lietuvoje tai išties aktualu dėl didėjančios nelygybės ir socialinės atskirties.

Donskis, marksistinės ideologijos kritikas, laikė marksizmą kvazireligija, skelbiančia, kad eschatologinė komunizmo pergalė reikš istorijos pabaigą.

Marksizmas, pasak jo, yra trijų krikščionybės etapų kopija: pirmoji krikščionybės pakopa – tai Adomo ir Ievos nekaltumas bei jų išvayimas iš Rojaus dėl prigimtinės nuodėmės; antroji – tai žmonijos pastangos atitikti Kristaus išganymo planą; trečioji – tai istorijos pabaiga, kai Kristus ateis antrą kartą į Paskutinį teismą nekaltųjų išgelbėti, nusidėjėlių pasmerkti. Anot Donskio, marksizmas irgi kalba apie pirmąją pakopą, kai dar nebuvo nuosavybės, taigi neegzistavo ir nelygybės „nuodėmė“; antroji pakopa – atsiradus nuosavybei, sparčiai didėjo klasinė nelygybė, provokuojanti sukilimus, revoliucijas; trečioji pakopa – tai galutinė proletariato revoliucijos pergalė, panaikinsianti nelygybę ir socialinę atskirtį, kai neliks privačios nuosavybės, įsigalės komunizmas.

Lygiai taip, kaip krikščionybė laikosi eschatologinės perspektyvos, taip marksizmas išpažįsta eschatologinę istorijos užsklandą, tačiau be religijos ir Dievo. Todėl marksizmas yra kvazireligija, paremta Hegelio *die Weltgeschichte ist das Weltgericht* (pasaulio istorija yra pasaulio teisingumas) koncepcija, kuri pasaulio istoriją sieja su galutiniu jos užbaigimu. Istorija, pasak Hegelio, yra protinga, todėl turi pabaigą, be abejo, kai protas tą suvokia. Donskis marksizmą laikė neapkyntos forma dar ir todėl, kad tuos, kurie nepripažįsta galutinės komunistinės „protingos pabaigos“, norima pašalinti iš istorijos, nes jie trukdys racionaliai ją pabaigti.¹⁶

Šią poziciją geriau suprasime, turėdami omenyje, kad Donskis buvo liberalios politinės filosofijos atstovas. Marksizmą traktavo, remdamasis klasikine Isaiah'os Berlino esė „Dvi laisvės koncepcijos“ (*Two Concepts of Liberty*), kur marksizmas kritikuojamas, kad „uždaro“ istoriją vienos ideologijos narve, o liberalus mąstymas palieka ją atvirą, neužbaigtą.

Odi ergo sum – neapkenčiu, taigi esu, rašo Donskis, apversdamas Descartes'o lotynišką posakį *Cogito ergo sum* – mąstau, taigi esu. Marksistai neapkenčia kapitalistų, neapkenčia visų, kurie nepalaiko proletariato revoliucijos, panašiai religiniai fanatikai neapkenčia tų, kurie priklauso kitai bažnyčiai su kitu tikėjimu.

Toks marksizmo traktavimas nepriimtinas nei *Naujosios kairės* intelektualams, nei anarchistams. Vis dėlto anarchizmo idėjų analitikui, filosofijos profesoriui Gintautui Mažeikiui tai netrukdė palaikyti akademiškai tvarios bendrystės su Donskiu. Abu viešieji intelektualai daug kartų pasirodė konferencijose, Vilniaus knygų mugėje kartu pristatydavo naujus veikalus. (Tiesa, kur kas glaudesnis ir dažnesnis buvo Donskio duetas su istoriku Egidijumi Aleksandravičiumi, beje, būtent jis pakvietė Leonidą 2003-aisiais dirbti VDU Filosofijos katedroje, o jo vaidmuo, kuriant liberalų universitetą, iš tikrųjų unikalus.) Dalyvaudamas laidoje „Be pykčio“, Mažeikis nustebino jos vedėją giliomis žiniomis, kaip politinė propaganda manipuliuoja simboliniu mąstymu. Donskis, nepaisydamas ideologinių skirtumų, susijusių su marksizmo ir anarchizmo traktavimu, vertino konceptualų Mažeikio lankstumą, sakyčiau, kažkiek net pavydėjo jam gebėjimo tiesti tiltus tarp ideologinių priešų, tarp skirtingų filosofinių pasaulėžiūrų, nes pats nusiskundavo nuo asmenų, priklausančių, pasak jo, kitai „referentinei grupei“...

Apie Putino išmintį

Nors visiškai teisinga Donskį priskirti Vakarų Europos ir JAV intelektualiniams sluoksniams (juk nuolat kalbėjo apie liberalias idėjas, rėmėsi Johnu Locke'u, Arnoldu Toynbee'u, analizavo Thomo Moore'o, Huxley'o, Orwello utopijas ir distopijas, nepamiršdavo Oswaldo Spenglerio pranašauto Vakarų saulėlydžio), vis dėlto jį ypač stipriai traukė Vidurio Rytų Europa. Tą rodo jau minėta kultūrinė afiliacija su Miłoszu, domėjimasis Milanu Kundera, Adamu Michniku, Václavu Havelu, buvusiais Vidurio Rytų Europos disidentais, andergraundo rašytojais. Tačiau Rusija jam buvo svarbi, sakyčiau, išskirtinai.

Donskis mirė anksti ryte Vilniaus oro uoste – ketino skristi į Rusiją, kur planavo su intelektualiniu rusų elitu pristatyti savo knygas. Leonidas rusiškai kalbėjo sklandžiai, su ypač subtiliais lingvistiniais niuansais. Įterpdavo šmaikščius sovietmečio anekdotus. Mėgo

rusų literatūrą, muziką, kiną (išvardydavo net filmų režisierių, aktorių pavardes), puikiai išmanė rusų euraizinės geopolitikos, ypač filosofijos, specifika, buvo gerbiamas rusų disidentų ir intelektualų... Kaune daug kartų rengė konferencijas su Putino kritikais Sergejum Kovaliovu, Andrejum Piontkovskiu. Kai Vilniuje apsilankė iš Rusijos kalėjimo pagaliau išleistas Michailas Chodorkovskis, intelektualinį forumą, kur negailėta kritikos Putinui, moderavo Donskis.

Kremliaus kritikas Sergejus Kovaliovas dalyvavo Donskio TV laidoje „Be pykčio“, o kaip Seimo svečias atvykęs į Lietuvos nepriklausomybės dvidešimtmečio iškilmes pabrėžė, kad Rusija privalo atsiprašyti už okupaciją. Andrejus Piontkovskis, kurį Donskis pakvietė į Vytauto Didžiojo universitetą skaityti viešos paskaitos, per vakarienę privačiai užsiminė, kad Putinas, iki 1989-ųjų Rytų Vokietijoje tarnaudamas KGB, žavėjosi vokiečių kultūra, bet ne Goethe ir Beethovenu, o nacių gestapu ir komunistiniu vokiečių *Stasi*.

Pikantiška, kad tąsyk Donskis priminė 1973 m. sukurta sovietų serialą „Septyniolika pavasario akimirų“. Tai pasakojimas apie rusų šnipą, veikiantį pačiam nacių tvirtovės centre Antrojo pasaulinio karo metais, prisidengusį SS štandartenfiurerio Maxo Otto von Stirlitzo vardu. Sovietmečiu ir net po SSRS žlugimo šis personažas vadintas tiesiog Štirlicu. Filmo režisierius, anot Donskio, sugebėjo perteikti aukštus Trečiojo Reicho žvalgybininkų elgesio standartus. Štirlicus pateiktas ne kaip paprastas šnipas, o kaip rusiškos sielos žmogus, išmokęs elgtis taip elegantiškai, kaip reikalavo militaristinė vokiečių kultūra. Filme „Septyniolika pavasario akimirų“ išreikšta nacių uniformos estetika, kūno kalba, maneros, atspindinčios aukštą karinę kultūrą. Donskio manymu, būtent ši estetinė dimensija lėmė, kad sovietai necenzūravo serialo, nes KGB pareigūnai slapčiomis mėgavosi tuo, ko stokojo rusų militaristinė kultūra – tobulo tvarkingumo, pasitempimo, juodos spalvos uniformų. Įsijautęs į rusų kino kultūrą, estetiką, Donskis su humoru atskyrė filmo siužetą nuo jam emociškai sudėtingų to karo įvykių.

2016 m. rugpjūčio 8 d., likus vos mėnesiui iki netikėtos mirties, Donskis portale *15 min* paskelbė

politinę esė apie Vladimirą Putiną. Kiek nustebino perdėtai diplomatiškas tonas, pabrėžtinai nuosaiki autoritarinio Rusijos lyderio veiklos analizė. Kremliaus politiką kritikavę, todėl nužudyti asmenys – Anna Politkovskaja, Aleksandras Litvinenka, Borisas Nemcovas – net nepaminėti. Išėitų, Putinas nelaikomas savo oponentų žudiku?

Esė autorius neįtraukė ir tokių katastrofų kaip lenkų lėktuvas, nukritęs Smolenske 2010 m., kai žuvo politinis Lenkijos elitas, įskaitant prezidentą, skridusį paminėti beveik 20 000 Katynės aukų. Sovietai sušaudė Katynėje Lenkijos kariuomenės elitą, groteskiškai simboliška, kad po 70-ies metų toje pačioje vietoje ir vėl Rusijos teritorijoje žuvo Lenkijos politinis elitas. Putinas ciniškai ėmėsi pats tirti katastrofos priežastis, nors Rusija dėl šio incidento buvo įtariamoji. Bet tarptautinė bendruomenė susigūžusi tylėjo ir viską jam leido, todėl daug kas liko neišaiškinta.

Kodėl Donskis autoritarinio Rusijos režimo žiaurumus paliko nuošalėje? Nežinia, ar toks diplomatiškas rašymas (ne)susijęs su artėjusia kelione į Rusiją. *Facebook* paskyroje Leonidas aiškino, kad toje esė apie Putiną parašęs ne viską, ką iš tiesų apie jį galvoja. Kodėl ir kas nutylėta? Esė pradžioje tvirtino, kad rusų disidentai, kritikuodami Putiną, dažnai paverčia jį karikatūra, o Donskis norėtų to išvengti, todėl analizuoja Rusijos prezidentą kaip išmintingą žmogų, kuriam darė įtaką slavofilas Aleksandras Solženicynas, kino režisierius Nikita Michalkovas kūrė filmus, stiprinančius nacionalistinę pasaulėžiūrą... Vis dėlto Donskis taikliai įvardijo vidines „visagalio“ Putino baimes:

„Putinas yra savo paties likimo ir situacijos įkaitas bei auka. Kiek žinau, jį itin stipriai paveikė, tiesiog sukrėtė Libijos diktatoriaus Muammaro Gadhaffio smurtinė mirtis ir Egipto prezidento Hosnio Mubarako nuvertimas. Vakarai tapo priešais tikrai ne todėl, kad jis jų nekėstų pačių savaime, o todėl, kad košmarišku sapnu tapo jo nuvertimas Rusijoje, orkestruojamas Vakaruose, visų pirma JAV. Jei politikoje šiuo metu yra už savo absoliučią galią ir valdžią jos baisią kainą mokantis žmogus, tas žmogus yra Vladimiras

Putinas. Toji kaina – gyvenimas nuolatinėje baimėje ir nepasitikėjimas niekuo.“¹⁷

Gadhaffio likimas tikrai tapo Putino košmaru, net pats Vladimiras Vladimirovičius pateikė šį pavyzdį, kalbėdamas apie Kijevo Maidaną. Esą prezidentas Janukovyčius nuverstas, norint parodyti, kad Rusijoje irgi gali taip atsitikti – „*nudirs lokio kailį ir pasikabins ant sienos*“ (guodėsi per metinį susitikimą su žurnalistais 2015 m). Žinoma, ne vien Putinas apimtas baimės. Beveik niekada nesikeičiantis Kremliaus elitas (išskyrus iš premjero pareigų atstatydintą Medvedevą, kuriam jo draugas Vladimiras gal ir ne visai nudyrė kailį, bet viešai pažemino) – ištikimasis užsienio reikalų ministras Sergejus Lavrovas, amžinasis atstovas spaudai Dmitrijus Peskovas, gausi ideologų-propagandistų komanda – visi jie bijo Gadhaffio likimo. Dėl tokio galo dreba ir amžinai nesikeičiantis Lukašenka, eilinį kartą išgelbėtas Putino, kad baltarusiai, gink Dieve, neužsimanytų pakeisti režimo.

Kažkur yra tekę skaityti, ar tik ne Leonido Donskio Facebook paskyroje, kad jis, būdamas europarlamentaras, gavo Putino kvietimą dalyvauti Valdajaus forume. Kaip supratau, dalyvavimas turėjęs būti pasyvus, vien klausytojo vaidmuo. Bet nebūkime naivūs, užkulisiuose prie svečio būtų priėję tam tikri asmenys. Donskis šio kvietimo atsisakė. Taigi prisiminkime jį kaip Rusijos disidentų ir kitų Kremliaus diktatoriaus kritikų draugą.

Vietoj baigiamojo žodžio

Leonidas kaip asmenybė neliko tarp Vakarų ir Rytų. Pūikiai išmokęs anglų ir prancūzų, tapo tikru vakariečiu, o nuo mažumės mokėjęs rusų ir lietuvių kalbas, kaip gimtąsias, buvo šakninis Rytų europietis. Tikriausiai nesuklysiu sakydamas, kad slaviškasis-poloniškasis pasaulis greta lietuviškojo (ypač tarpukario Lietuvos, su etninėmis žydu, rusų, lenkų, lietuvių samplaikomis), jam buvo artimesnis už anglosaksiškąjį ir germaniškąjį. ■

lietuva/a-jokubaitis-l-donskio-filosofine-mintis-balansavo-ties-filosofijos-ir-meno-riba [žiūrėta 2021-10-12].

² Leonidas Donskis. 99 Baltijos istorijos. 2009. Druka, p. 24.

³ Ibid., p. 108.

⁴ Ibid., p. 68.

⁵ Judita Gaižuvienė. Iš tuščių puslapių – atsivėrimas pasauliui. 2017. Interneto prieiga: <https://www.rinkosaikste.lt/kultura/i-tui-puslapi-atsivrimas-pasauiui> [žiūrėta 2021-04-12].

⁶ Atviras laiškas dėl J. Ambrazevičiaus-Brazaičio perlaidojimo. Interneto prieiga: <https://www.bernardinai.lt/2012-06-11-atviras-laiskas-del-j-ambrazeviciaus-brazaicio-iskilmingo-perlaidojimo/> [žiūrėta 2021-10-12].

⁷ Kęstutis Girnius. Dar apie 1941 m. – atsakymas Donskiui. 2010. Interneto prieiga: <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/kgirnius-dar-apie-1941-m-at-sakymas-l-donskiui.d?id=36203695> [žiūrėta 2021-03-10].

⁸ Ruošiantis J. Brazaičio perlaidojimui, 1941-ųjų laikinajai vyriausybei – pagarba ir kritika. Interneto prieiga:

<https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/ruosiantis-jbrazai-cio-perlaidojimui-1941-uju-laikinjai-vyriausybei-ir-pagarba-ir-kritika.d?id=58726937> [žiūrėta 2021-10-12].

⁹ Vytautas Landsbergis. Rezistencijos pradžia: 1941-ųjų birželis, dokumentai apie šešių savaičių laikinąją Lietuvos Vyriausybę. 2012. Interneto prieiga: <http://www.partizanai.org/bendraminciu-straipsniai/233-rezisten-cijos-pradzia-sudare-vytautas-landsbergis> [žiūrėta 2021-03-30].

¹⁰ Leonidas Donskis. Man skauda. 2015. Interneto prieiga: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/komentarai/leonidas-donskis-man-skauda-500-533492> [žiūrėta 2015-11-10].

¹¹ Nida Vasiliauskaitė. Skausmo politika: ačiū, ne! 2015. Interneto prieiga: <https://m.delfi.lt/ringas/article.php?id=69270878>

¹² Leonidas Donskis. I Remember, Therefore I am: Milan Kundera and the Idea of Central Europe. In: Donskis, L. (editor) *Yet Another Europe after 1984*. Rodopi. 2012. p. 32.

¹³ Leonidas Donskis. 99 Baltic Stories. 2009. Druka, p. 124.

¹⁴ Leonidas Donskis. Vytautas Kavolis: Civilizational Analysis as a Social and Cultural Criticism. *Comparative Civilizations Review*, 1998. Vol. 38, p. 53.

¹⁵ Leonidas Donskis. Pasidavimas ir Europos savižudybė? 2016. Interneto prieiga: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/komentarai/leonidas-donskis-pasidavimas-ir-europos-savizudybe-500-568557> [žiūrėta 2016-11-10].

¹⁶ Leonidas Donskis. *The Forms of Hatred: the Troubled Imagination in Modern Philosophy and Literature*. Brill. 2003.

¹⁷ Leonidas Donskis. Politiniai portretai: Vladimiras Putinas. 2016. Interneto prieiga: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/komentarai/leonidas-donskis-politiniai-portretai-500-664913> [žiūrėta 2016-10-18].

¹ Alvydas Jokubaitis: L. Donskio filosofinė mintis balansavo ties filosofijos ir meno riba. Interneto prieiga: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/>

Jurgita LUDAVIČIENĖ

VISADA YRA SKIRTUMAS

Ryčio Šeškaičio nuotr.

Beprotiškas skubėjimas, vėl išgalėjęs po to, kai atšauktas visuotinis pasaulio sustabdymas, verčia paskubomis priimti sprendimus, žaibiškai galvoti, į nieką pernelyg nesigilinant. Vaizdai vėl liejasi akyse ir mintyse, lyg matytume peizažą per greitojo traukinio langą. Vis dažniau kyla pagunda numoti ranka į būtinybę sustoti, pasvarstyti, palyginti, nuspręsti neskubant. Vis dažniau sau tyliai, net ir garsiai sakau – koks, galų gale, skirtumas. O paskui pagalvoju – bet juk jis ką tik buvo, tasai skirtumas. Kai turėjome tiek lėto laiko, kad ėjome iš proto, dienomis ir naktimis bergždžiai dėbsodami į šviečiančius monitorius. Tačiau skirtumui išvelgti kaip tik jo ir reikia – laiko. Daug lemia ir konkretaus asmens amžius. Kas vyksta pirmą kartą, atrodo neapsakomai svarbu. Pavyzdžiui, kai pirmoji solo paroda rengiama jau ne studentiškoje erdvėje, o profesionalioje galerijoje. Diana Remeikytė prieš porą metų baigė VDA grafikos magistrantūrą ir jau baigiamuoju darbu, pristačiusi instaliaciją, parodė, kad grafiką laiko tik viena iš galimų veiklos sričių. Dabar

jai atstovauja *Contour Art Gallery*, išvalgiai atsirenkanti daug žadančius jaunos autorius. Pirmąją savo parodą autorė ne veltui pavadino „Yra skirtumas“, nes jis iš tikrųjų yra visur. Tai susiję ne tik su galerijos ar statuso pasikeitimu.

Remeikytė pristato naujausius, daugiausia per karantiną sukurtus darbus – tai akvarelės, piešiniai, kilimai, išausti taftingo technika. Žiūrovai panardinami į instaliatyvią ekspoziciją, kur viską su viskuo konceptualiai susieja visų pirma motyvai. Akvarelės baltame fone primena kilimų pirmavaizdį – tas pats motyvas, ant popieriaus nulietas iš skaidrių dažų, įgauna svorį, materialumą, faktūrą, virsdamas sunkia kilimo plokštuma. Bet čia tik tai forma. Turinio atžvilgiu ir kilimai, ir akvarelės, ir piešiniai kalba apie dalykus, kurių realybėje nėra. Baltame faktūriniame popieriuje ryškiai išsirežia tamsūs, spalvoti, susilieję fantastinių gyvūnų siluetai – tokių kasdienybėje nesutiksime, bet juos tikrai esame regėję vaizduotėje ar sapne. Jie panašūs į tikrus, tačiau šiek tiek pakeistos formos paverčia

Diana REMEIKYTĖ. „Fantastiniai gyvūnai“. 2020. Akvarelė, estampų popierius; 78 x 78

juos nerealistiškais pavidalais, kokiais apsidžiaugtų bet kuris maginės fantastikos kūrėjas, pradėdant Joanne K. Rowling. Žiūrovai nejučia įsitraukia į šitą žaidimą, bando atpažinti gyvūnus pagal šiokių tokius realistinius jų bruožus... Tačiau tame pačiame balto popieriaus lape tie padarai ima keistis akyse, mutuoja. Vienas mutantas iš akvarelinių „Mutacijų“ ciklo persikelia į tekstilę, išsinerdamas iš kailio, t. y. pasikeisdamas dar kartą. Akvareles papildo piešiniai flomasteriu, atsiradę per karantiną, kai visi buvome prikaustyti prie savo buvimo vietos be galimybės ją pakeisti, kai visas pasaulis atsidūrė kompiuterio ekrane. Diana fluorescencinėmis spalvomis piešė kalnus, kokių realybėje irgi nėra. Spalvotų flomasterių brūkšneliai tarsi formalus leitmotyvas ataidi ir kilimuose, virsdami spalvotomis siūlų linijomis. Peizažai, kurių nėra, bet kuriuos visiškai nesunku įsivaizduoti, kai nuo spoksojimo į monitorių ima lieti akyse pikseliai ir vaidenasi kalnai, ežerai, lygumos.

Kas tie juodomis linijomis nužymėti kaukėti „laido riteriai ir kosmonautai“, išrikiuoti ant betoninių

galerijos sienų kaip sutelktiniai portretai? Žmonės, kurių irgi nėra, bet kuriais tikrai buvome laikinai tapę, kai visas kultūrinis ir asmeninis gyvenimas susitelkė internete. Galiausiai yra ir liūdnėnis aspektas, potekstė, kuri nematoma, tik nujaučiama – artimiausių žmonių irgi nebėra, tą primena akvarelinis šviesiaplaukės mamos portretas. Vis dėlto tas visur esantis nebuvimas, persmelkiantis parodą, nepabrėžia tuštumos, nes tai, ko nėra, atrodo realiau už tai, kas yra, tuštumos pojūtis nenustelbia emocijų. Kur kas stipriau jaučiamas noras kurti sąsajas ir tai, kas realu, susieti su tuo, kas įsivaizduojama. Galerijos erdvė tą puikiai pabrėžia. Akvarelinės mutacijos tokios įtikinamos, kad atrodo tikresnės už realius daiktus, „laido riteriai ir kosmonautai“ tampa naująja realybe, o masyvūs kilimai keistai pakimba ore, prarasdami konkrečią utilitarinę-dekoratyvinę funkciją, virtę pagrindiniu instaliacijos elementu. Tai pats geriausias būdas juos eksponuoti, nes yra didžiulis skirtumas, ar kilimas kabo ant sienos, apsimesdamas paveikslu, ar guli patiestas ant grindų, tapdamas interjero elementu. O šįkart jis atsidūrė tarp sienos ir grindų, paverstas išpūdingu ir paslaptingu tūriniu objektu, susaistančiu visą ekspoziciją.

Diana Remeikytė pabrėžia skirtumus. Yra skirtumas tarp akvarelės ir kilimo, nesvarbu, kad juos sieja tas pats motyvas. Yra skirtumas tarp realybės ir fikcijos, net jei toji riba visai plonytė. Yra skirtumas tarp studentės ir jaunos profesionalės. Yra skirtumas tarp to, kokie buvome pernai, netgi visai neseniai, šią vasarą, kai visa tai buvo sukurta, ir kokie esame dabar, kai žiūrime į tuos kūrinius. Žinoma, yra skirtumas tarp pirmosios parodos ir visų kitų, kurios dar bus daugybėje kitų erdvių. Suliedama draugėn praradimo liūdesį, savotišką jai būdingą sarkazmą, užsimiršimą dirbant, ilgesį ir ironiją, dailininkė tarsi sako: viskas tarpusavyje susiję, bet skirtumas vis tiek yra. ■

Paroda Vilniuje, laikinoje *Contour Art Gallery* erdvėje Lydos g. 4–59, veiks iki lapkričio 14 dienos.

Diana REMEIKYTĖ. „Fantastiniai gyvūnai“. Akvarelė, estampų popierius; 39 x 54

Diana REMEIKYTĖ. „Mutacija 46“. Kilimas. Taftingo technika. Vilna; 221 x 303. Parodos „Yra skirtumas“ detalė. Architektė Ieva Cicėnaitė

Diana REMEIKYTĖ. „Ekranas“. Kilimas. Taftingo technika. Vilna; 220 x 3273. Parodos „Yra skirtumas“ fragmentas. Ant sienos – akvarelės „Peizažai“; 54 x 34. Architektė leva Cicėnaitė

Diana REMEIKYTĖ. „Ekranai“. Spalvoti markeriai, popierius; 21,7 x 38

Ryčio Šeškaičio nuotraukos

prašymas D.

nejudinti serbentų krūmų,
kur auga tarp obelų

nepjauti mažų medelių,
tiesiog palūkėti bent porą metų

ir nesvarbu, kad nėra jau
to sodo, namo nei tos kriaušės

tegul viskas lieka
taip kaip atsimenu

kovai

vienais marškiniais bobutei
ant kelių, visas įraudęs nuo riksmo

beveik dvidešimt metų po karo,
o vieškelio dulkėse siluetai

šešėliai, vargo vežimai,
be jaunamarčių, vargo skarelės

pokario nuskurėliai,
dar neištryškus šviesai

kyla, nardo, nerimsta
tarp padūmavusių medžių

kovai –
dienai brėkštant

laikas

kai dar nežinojau, kad išlyginti rūbai
gražiai dedami ant spintelės

kas yra Motinos, Tėvo diena
nežinojau, Angele sarge

kai buvau dar tik patyręs tolimų kapinių,
naktį boluojančių blyškiai anapus lango baimę

tuomet ir sapnai, dar nežinomi,
sklandė kažkur kitur, nebūdami mano

dilgėlė

visiška begėdė, pernakt išsistiebus
tarp bobutės Valės pomidorų

išstypus paauglė, karoliukais
baltais baltais, vienaakiais

netoli nuo išvirtusių, pūvančių
kryžių, be maldaknygių, be atgailos

nesukanti galvos dėl palaidotų,
nekaltai užkastų, beraščių

žaliam fone blykčiojanti
giljotina

trokštanti neatšaukiamo
keršto

skaudžiai sugeltoms rankoms,
apnuogintoms mano kojoms

slėpynės su pusbroliais

save sąsiuvinį nusipiešiu
kaip spyglį, dantų šepetuką –

o judu bandykit atspėt –
kuris iš mūsų liudytojas

o kuris namų netekęs vargonininkas
su fisharmonija ant nugaros

kuris rugiagėlė prie vartelių,
o kuris kėkštas nupešta uodega

kuris turės lig ryto nurinkt
penkiolika agrastų krūmų

o kuris visą naktį galės ant aukšto
vartyti apdulkėjusius ano amžiaus žurnalus

mačiau, žmogus siūlė silkę
bobutei Genutei sekmadienio rytą

kuris yra kuris spēliokit
bet negarsiai, už vartelių negalima

skaičiuokit iki niolikos ir daugiau
užsimerkę, visai užsimerkę

o paskui, kai užaugsit, pasakysiu
kada ir kur reikėjo žiūrėt

sekmadienio rytas

priemenėj daug apsiaustų,
dešinėj durys į kamarėlę

o kur aš?
ak, dar miegu

geriam vakare aviečių arbatą

brolis apčiuopia įdaužtą
puodelio kraštą

klausia savo bobutės
kada mane išvarysit?
gal nakčia?

broliui šešeri, man dešimt

angelai

šeimynykščiai nemiega dar, o aš jau sapnuoju angelus
iš paveiklo kabančio viršum bobutės lovos

nugalės jie nelaimių vanagus, neš atneš alyvos šakelę,
žydėsiančią mums amžinai, be mirčių

be kardų ir iečių, veriančių kenčiančią Širdį,
prasiskyrus dangui nuo žaibo viršum bobutės lovos

lietaus neprisimenu

nors tikrai bėginėjo stiklinėm
kojytėm ant slidžių plytelių kieme,
retkarčiais atsitrenkdamas į rūdinas
statines padėtas vandeniui,
retkarčiais įsiropšdamas į atspindžius
pamatyt rūškano veido, gal rankų,
bandančių nutvert nuo vėjo sprunkantį
vandens čiuožiką

laumžirgis mėnesienoje

gali būti raudonas ar mėlynas,
nelygu, kokia šviesa jį palies,
koks langas atsivers, baigiantis
griaustiniui ir aš vis tiek vėl eisiu

į lauką, jei atsirišiu, jei, žinoma,
atsirišiu užsimezgsų kairiojo
bato raištelį

vištos

vištų dėmės už ilgosios sodo tvoros –
sutramdytas kvatojimas, pulsuojantis
priešokiais – kas gražiau būtų vaikui –
kaip nebylus kino filmas, jei žiūri
per langą, kaip zoologijos sodo fragmentas,
jei žiūri į jas kaip mažus ekskavatorius,
kinkuojančius patvoriais, galvą įkišęs
į beveik jau sunokusį serbentų krūmą

vasaros pabaiga

knygų lentynėlė, keli alijošiai, kanapa –
ten visada guli serganti bobutės Valės
sesuo Verusė –
čia viskas pavargę, viskas nori kalbėt
apie savo gyvenimus,
net ir tolimos kapinės, atsispindinčios
priemenės veidrody greta besiblaškančių
virš tuščio kibiro vasaros pabaigos drugelių

apaštalas po serbentų krūmu

visas kruvinas, nesusapnuotas kitų,
išskyrus mane

iš tolo rodos bevardis, pridengtas
besiplaikstančio laikraščio

šiek tiek panašus į girtą
ne mūsų kaimyną Jošua

nors tai tik Murkis
bobutės Genutės katinas

šiai ne taip pagaliau grįžęs
iš turbūt pralaimėtų mūšių

pačiam kovo gale

žydras megztukas

kai skaudėdavo gerklę,
liepdavo apsirengt šilčiau

matydavau už lango sode
gulinčius aguonų kūnus

nukirsdintus vasaros gale,
be gyvybės

išskleistus vėjuose,
išdraikytus, neatpažįstamus

ryt iš pat ryto atiduosiu
kaliausei savo žydrą megztuką

kuriame stalčiuje?

šaukštai? šaukšteliai? šakutės?
kuriame stalčiuje jie gulėjo?

spintelėje prie lango ar dešinėje,
komodoje, kur viršutinėje
lentynoje už stiklo stovėjo
balti storo stiklo puodeliai
su žaliais žirniukais?

nepamirškim, žinoma,
ir cukrinės, taip pat
su žaliais žirniukais

einu artyn, tik kažin
ar kada prieisiu

POKŠTAI IR AKIBROKŠTAI, arba MENO TURBULENCIJOS

Išsiuntes į *Kultūros barus* rašini „Kodėl nedega vaigies kepurė“ apie falsifikatorių gudrybes, netikėtai gavau laišką iš Argentinos. Visų pirma matau „Violon-

čelininką“ – tai mano plakatas, sukurtas prieš daugelį metų. Bet ištinka šokas – kūrinys svetima ranka „patobulintas“: kompiuteriu pamėlynintos muzikanto akys, pakaušis praskeltas, ant rankos uždėtas laikrodukas.

Kompozicijos fone užrašytas knygos pavadinimas „Ūkas dėl ūko“ (*Nébula par Nébula*), autoriaus vardas ir pavardė.

Stulbinantis įžūlumas!

Argentiniečių rašytojas Miguelis Angelas Alloggio laiške rašo, kad mano plakatą norėtų įdėti ant savo knygos viršelio, bet padarė kelis pakeitimus, pritaikydamas reprodukciją knygos turiniui, ir klausia, ar neprieštarauju.

Esu visko gyvenime matęs, bet su tokiau „drąsiu“ svetimos kūrybos „pritaikymu“ dar nebuvo susidūręs. Laišką persiunčiau į LATGA, prašydamas informuoti argentiniečių rašytoją, kad taip elgtis NEGALIMA.

Vis dėlto gerbiu „Ūko...“ autorių, kad iš anksto paprašė leidimo, juk daugelis tokiems atvejais elgiasi be ceremonijų. Šis atsitikimas paskatino aprašyti dar keletą „nuotykių“.

Ispanų improvizacijos

Ženevoje ir Paryžiuje pracūzų kalba 1984 m. pasirodė Kristiano Anderseno pasaka „Sniego karalienė“ su mano iliustracijomis. Madride 1986 m. ją išleido *La Reina de Las Nieves* ir *A Raiña das Neves*. Leidykla *Ediciones Generales Anaya, Colección Ratón*

Pérez, ir Editions Xerais-Rato Pérez.

Kodėl taip detaliai įvardiju leidyklas? Todėl, kad ant knygos viršelio parašyta: *Ilustrado* Stasys Eidrigevičius. Bet koks gi čia pokštas – piešinys visai ne mano stiliaus! Dangumi plaukia nusaldintas karalienės veidas, supamas sniego sūkuriu, apačioje – daugiabokštė pilis, kurios link bėga berniukas, pirmame plane pavaizduota mergaitė.

Piešinys kičinis, komercinio pobūdžio.

Viskas aišku – leidykla bando apgauti pirkėjus saldžiu viršeliu.

Knygos viduje – taip – ten jau mano iliustracijos.

Tai buvo padaryta prieš 35 metus. Neįtikėtina, bet laiko dulkės niekaip neištrina šio fakto man iš atminties. Viliuosi, gal kada nors ši žinia pasieks ir Ispanijos skaitytojų, bibliotekų lankytojų ausis.

Dingusi karalienė

1980-aisiais pagal sutartį su leidykla KAW, įsikūrusia Olštyno mieste, iliustravau lietuvišką pasaką „Eglė žalčių karalienė“ (*Egle krolowa wezy*).

Metai bėgo, knygos vis nebuvo. Sunerimau, parašiau laišką leidėjams. Gavau atsakymą, kad leidykla likviduojama.

Kur mano originalai, taip ir nesužinojau. Nors kažkas, be abejo, prikišo nagus prie jų dingimo, bet man beliko gaudyti vėją laukuose.

O gal kada nors koks nors mano kūrybos gerbėjas tyrinėtojas aptiks kūrinių pėdsakus?

Portretų žaizdos

Prieš du gerus dešimtmečius *Reszel* pilyje buvo rengiama mano paroda, kurios architektas Andrzejus Stroka nutarė pastelių ciklą „Portretai“ (100 x 70), įrėmintą su stiklais, eksponuoti vertikalia linija, kitaip sakant, kabinti darbą virš darbo, iki pat aukštos salės lubų. Kaip tarė, taip ir padarė.

Tik staiga viela neišlaikė, nutrūko, pastelės nukrito ant grindų, sudužę stiklai jas supjaustė.

Nutarta sužalotus kūrinius restauruoti Olštyno muziejuje.

Metai bėgo, kartą paskambinusi kažkokia moteris pranešė, kad pagaliau ėmėsi restauravimo. Po to tyla, trunkanti jau dvidešimt metų. Matyt, „Portretai“ sužaloti nepagydomai.

Du smūgiai iš užkulisių

Varšuvos teatrui *Na targowku* 1988 m. sukūriau plakatą Sławomiro Mrożeko „Emigrantams“. Tada galimybės perduoti vaizdus kompiuteriu dar nebuvo, prieš spausdinant tekdavo įteikti originalą. Tąkart po spausdinimo originalas negrižo. Išgaravo.

Šis plakatas buvo pripažintas geriausiu tais metais plakatu Varšuvoje. Jo reprodukcijų gausu kataloguose, tarptautiniuose žurnaluose ir t. t.

Teatro direktorius, pasikvietęs mane, užuot atsiprašęs, paprašė, kad kitą savo kūrinių – kaukę – leisčiau naudoti kaip ženklą. Kartą jau nusvilęs nagus, nutariau, kad neskubėsiu pasirašyti sutarties, bet teatras skubėjo, taigi mano kūrinys pasipylė visur, net ant bilietų.

Svarsčiau, ką daryti. Pasikalbėjau su tuometine kultūros ministre I. Cywinska, sakau, ko gero, teks bylinėtis... Ji mane pradėjo raminti, įtikinėjo, kad tarčiausi su teatru. Man tai atrodė keista, nejaugi kas nors tariasi su vagimi, apsimetančiu, kad nungvelbė svetimos nuosavybės?

Be to, ir tartis jau nebebuvo su kuo – teatras, naujai pasivadinęs *Rampa*, ilgus metus nelegaliai naudojo mano kūrinių...

„Stebuklingo riešuto“ netektis

Nuolat sakau, kad mano iliustruotos knygos vaikams – tai daugiausia labdara pasauliui. Štai toks pavyzdys. Leidykla *Bohem press*, įsikūrusi Ciuriche, 1989 m. išleido knygą „Stebuklingas riešutas“. Tekstas – Marbeth Reif.

Tuometinis leidykos direktorius Otakaras Bozejowsky's, čekų kilmės šveicaras, iš kalbų ir manierų atrodė giedras, draugiškas, padorus, bet elgėsi visai kitaip.

Tą knygą iliustravau pastelės technika, originalai dideli, plakatų formato – lyg paveikslai. Leidėjui įteikiau 15 kūrinių.

Knyga pirmiausia pasirodė vokiečių kalba *Die Zaubernus (ne Zaubernuss?)*. Tais pačiais metais išleista prancūziškai – *Le Secret des noix, Editions Epigones – Paris*, suomiškai *Taikapahkina-Kustannus- Mäkelä Oy, Karkkila*, olandiškai *De Tovernoot-Voor het Nederlandse taalgebied: Uitgeverijj C. de Vries-Brouwers b.v.b.a.- Antwerpen*, ispaniškai *La nuez mágica-Ediciones S. M. Joaquin Turina 39, 28044 Madrid, 1990*, kiniškai *Hwa I Books Co., Bardon-Chinese Media Agency (1993)*.

Rengdamas leidinį „Stasys 60“, parašiau leidėjui prašymą, kad gražintų originalus. Gavau stulbinantį atsakymą: „Aš jums išsiunčiau iliustracijas prieš 20 metų.“ Apstulbęs parašiau: „Kodėl meluojate? Juk tuos darbus prieš dešimt metų rodėte leidyklos *Bohem* parodose, keliaujančiose po įvairias šalis.“

Susirašinėjimas nutrūko. Darbų likimas neaiškus.

Nežinia, ar kada nors teks susitikti su Bozejowsky'u, bet norėčiau tiesiog pasižiūrėti jam į akis.

Ateityje, jei kuri nors leidykla ketintų leisti šią knygą, jai tektų ieškoti senų fotografijų arba perfotografuoti jau atspausdintas iliustracijas.

Nesmagi „Pažadėtosios žemės“ paslaptis

Prieš daug metų gavau gundantį pasiūlymą sukurti iliustracijas Władysława Stanisława Reymonto knygai „Pažadėtoji žemė“ (*Ziemia Obiecana*), pagal kurią Andrzejus Wajda sukūrė garsųjį filmą su puikiu aktorium Danieliu Olbrychskiu.

Užsakymo įdomumas tas, kad nupieštos iliustracijos nebus spausdinamos, bus įrištas tik vienas knygos egzempliorius – taigi taps didelės vertės UNIKUMU. Knyga skiriama ypatingam asmeniui, kurio tapatybė neatskleidžiama.

Pažadėta atlyginti po to, kai darbas bus atliktas.

Viskas atrodė labai paslaptiškai, susimąščiau, gal tai dovana pačiam popiežiui?

Iliustracijas įteikiau sutartu laiku. Žadėto honoraro nesulaukiau, unikalių leidinių leidykla telefonu tapo nebesiekiamą. Sukau galvą, ką daryti.

Bet gyvenime pasitaiko įvairių netikėtumų. Buvo pakviestas į žurnalo *Zwierciadło* kasmetinių

premių įteikimo vakarą. Dauguma svečių – kultūros elitas, kitaip sakant, VIP. Prie vaišių stalo buvau pristatytas kitiems atvykėliams. Vienas iš svečių, išgirdęs, kad esu Stasys, pasigyrė turintis mano kūrinių. Nustebęs paklausiau, kokį? Taigi tą unikalią knygą „Pažadėtoji žemė“! Sakau, ar galėsite ją paskolinti, kai rengsiu iliustracijų parodą? Žinoma, – užtikrino ir prisistatė: Grzegorz Jankielewiczius.

Mudviem besikalbant, užsiminiau, kad man už tą darbą liko nesumokėta.

Nemaloniai nustebęs, Grzegorz duoda kelis savo telefonų numerius, matau, vienas ne Lenkijoje, sako, paskambinkite. Bandžiau skambinti, bet abonentas vis buvo nepasiekiamas...

Panaršęs internete, radau informaciją, kad ta unikali knyga priklauso ukrainiečių-lenkų milijardieriui. Dabar galiu girtis, kad sušelpiau nuvorišą, nors jam nieko netrūksta.

Kas-kur-kieno

Varšuvos aukcionas *Desa* rengia begalę įvairių išpardavimų, jų katalogus skelbia internete. 2020 m. kovo 26 d. buvo surengtas aukcionas „Skulptūra ir erdvinės formos“. Peržiūrėdamas kūrinius, pamačiau savo darbą, lenta-žmogelis, ant kurio galvos primontuotas metalinis vaikiškas žaisliukas, važiuojantis klounas. Kataloge pažymėtas vien kūrinio aukštis – 170 cm. Kur metai? Parašas? Technika? Pagrindinis klausimas, kas pristatė? Juk niekam jo nepardaviau, niekam nedovanojau.

Susinervinęs parašiau pareiškimą, kad kūrinys iš aukciono būtų pašalintas ir neatiduotas tam, kas jį atnešė, kol nebus išsiaiškintos visos aplinkybės.

Istorija tokia – į Varšuvą atvykau gyventi 1980 m. Dirbtuvę išsinuomoti iš miesto pavyko tik 2005-aisiais. Taigi 25 metus neturėdamas tikros dirbtuvės, erdvinius kūrinius deponuodavau muziejuose ir pas pažįstamus.

1990–1991 m. sukurtus erdvinius „Liūdesėlius“, lenktines skulptūras, rodžiau daugybėje parodų Lenkijoje, Japonijoje, Prancūzijoje. Po to savo sodyboje juos

priglaudė geri pažįstami Samockiai, gyvenantys netoli Varšuvos.

Gavęs dirbtuvę, daugumą darbų pasiėmiau, tačiau dalis liko. Pasirodo, vieną nusižiūrėjo kaimynas Rafalas Fidleris-Wieruszewski's. Kartą per išgertuves įkalbėjo Samockių sūnų Franeką, kad atiduotų tą skulptūrą jam, net parašytų popierėlį, esą tai autoriaus dovana.

Tada pasijuto teisėtas savininkas, o pritrūkęs kokio zloto, nunešė į aukcioną.

Gerai, kad internete atsitiktinai pamačiau, aptikau. O jei ne, net nežinočiau, po kokius labirintus klaidžioja tas mano „Liūdesėlis“.

Kita vertus, iš to žinojimo menka paguoda, nes atgauti skulptūrą galėčiau nebent su teismo nuosprendžiu.

Štai kokia liūdna „Liūdesėlio“ istorija.

Nekaltas falšas

Pamenu ir kitą nuotyki – Bazelio galerija *Mesmer* 8-ajame dešimtmetyje nutarė atspausdinti litografiją pagal mano pastelę. Joje pavaizduotas vaikinys žemyn galva, o viršuje, tarp kojų, lyg medyje susuktas lizdas su kiaušiniiais.

Prieš spausdindama, galerija paprašė, kad pasirašyčiau ant baltų sutarto tiražo lapų, tai bus tarsi mūsų susitarimo viza. Pasirašiau – *Stasys*.

Po metų atvykstu, gaunu autorinius atspaudus. Matau, ne mano parašas! Kas atsitiko?

Paiškėjo, kad meistras, spausdindamas mano kūrinį, tą vaikiną pastatė „ant kojų“. Galerija, pamačiusi apverstus atspaudus, užuot pasitarusi, ką daryti, tiesiog ištrynė mano parašą, o kažkas savo ranka pakeverzojo *Stasys*. Štai toks tarytum nekaltas falšas. Tačiau mano parašas, nors ir ištrintas, vis tiek matomas litografijos viršuje.

Nekėliau pretenzijų, suprantu, kad visai atsitinka. Dabar prisiminęs juokauju, kad tai viena iš įdomiausių istorijų – pusiau netyčinis autoriaus ištrynimasis iš jo paveikslo, vieną klaidą pridengiant kita...

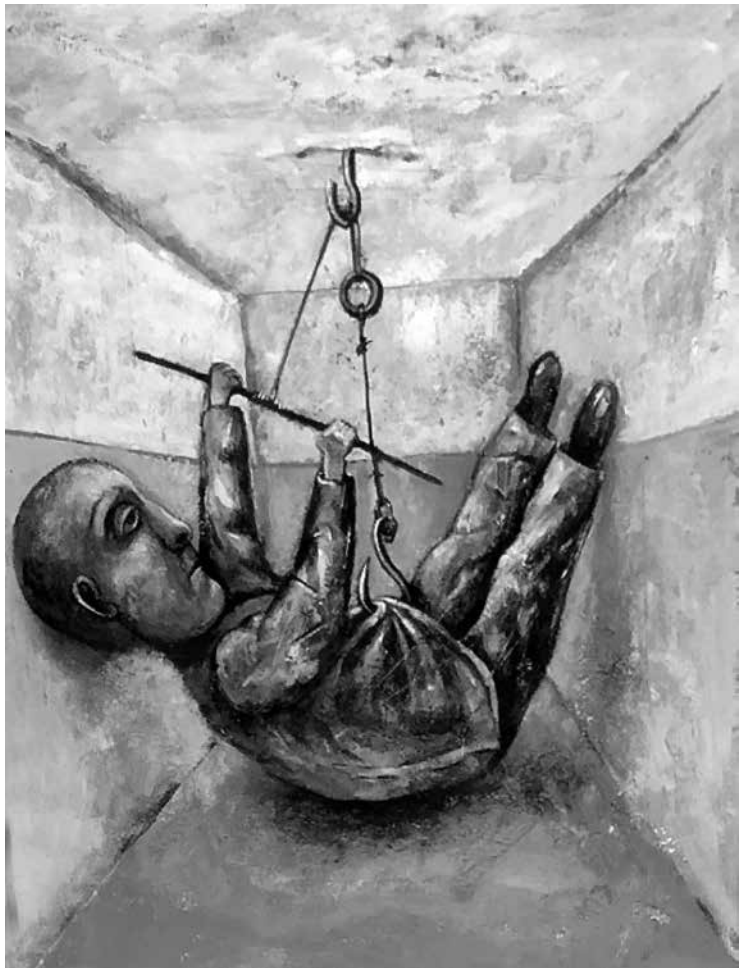
O jei kas nepatikėtų, dar turiu kelis tos litografijos atspaudus.

Akiplėšų elitas

Vartau prancūzų žurnalo *Dossier de l'Art* nr. 245, 2016 m. gruodis. Visas numeris skirtas vienai temai – meno turbulencijoms, taigi falsifikavimui.

Aš, patyręs tiek nuoskaudų, praradęs tiek laiko, pikt-džiugiškai įsitikinau, kad padirbinėjama visur, o padirbinėtojams verslas sekasi daug geriau negu autoriams.

Įvairiose šalyse plagijuojama ir klasika, ir šiuolaikinis menas, o keisčiausia, kad kai kurie „pagarsėję“ falsifikatoriai netgi priklauso elitui... ■

Darbštaus rusų plagiatoriaus „kūrinys“

INDRĖ ŠERPITYTĖ: SVARBI TIEK ATODAIRA Į PRAEITĮ, TIEK ŽVILGSNIS Į ATEITĮ

Maždaug prieš penkiolika metų kūrybinį kelią pradėjusi Indrė Šerpytė-Roberts nueitą etapą apibendrinno beveik 500 puslapių fotoleidiniu „(1944–1991): Buvę NKVD – MVD – MGB – KGB pastatai“. Rugsėjo pradžioje jis pristatytas Londone, galerijoje *Parafin*. 2009 m. pradėtas ciklas, fotografuojant pastatus, kadaise priklausiusius slaptosioms sovietų tarnyboms, išaugo į didžiulį projektą, jau pristatytą daugybėje tarptautinių parodų, pavyzdžiui, *Tate Modern* galerijoje Londone 2014 m., *Folkwang* muziejuje Esene, *MoMA* muziejuje Niujorke 2015 m. Apie jos kūrybą rašė *New York Times*, *Artnet*, *Wallpaper*, *Sunday Times*. Jos darbų yra įsigijęs *Victoria & Albert* muziejus, privačios kolekcijos.

Londone gyvenanti lietuvių menininkė lygia greta plėtoja ir kitus kūrybinius sumanymus, skaito pasikaitas Karališkajame meno koledže (*Royal College of Art*).

Knygos pristatymo proga su Indre ŠERPITYTE-ROBERTS kalbėjosi žurnalistė, rašytoja Zita ČEPAITĖ.

Zita Čepaitė. *Jūsų leidinys „(1944–1991): Buvę NKVD – MVD – MGB – KGB pastatai“ tarsi apibendrina tam tikrą kūrybos ir gyvenimo tarpsnį. Čia ne vien menas, bet ir liudijimas. Tas darbas, akivaizdu, reikalavo nemenkų pastangų, įsigilinimo, kruopštumo. Pamačiusi, kiek daug Lietuvoje buvo tų KGB būstinių – represijų centrai veikė kiekviename rajone, net mažuose miesteliuose – šiurptelėjau... Kaip ši tema atsirado jūsų akiratyje, kodėl tapo tokia svarbi, kad tęsiasi ilgiau nei dešimtmetį?*

Indrė Šerpytė-Roberts. Kai prieš daug metų pradėjau tuo domėtis, nemaniau, kad padarysiu visų identifikuotų ir Lietuvos archyve įvardytų buvusių KGB būstinių nuotraukas, jų maketus. Nufotografavusi devynis pastatus, gal trejus ar daugiau metų nieko ta tema nedariau, buvo pernelyg sunku emociškai. Paskui vėl viskas išsibėgėjo. Apėmė jausmas, kad visus turiu paminėti, o tų pastatų daugiau kaip trys šimtai. Reikėjo nuvažiuoti, kad juos apžiūrėčiau, pamatyčiau

aplanką, kuo dabar jie virtę. Toks lyg ir detektyvo tyrimas. Jis užsitęsė, nes archyvas vis nustatydavo naujų objektų, tekdavo juos aplankyti. Po to užsakydavau, kad meistras jų modelius išdrožtų iš medžio, tam irgi reikia laiko, nemažų lėšų. Man atrodė svarbu įtraukti visus tuos prievartos simbolius, nes tai ne vien meninis projektas, bet ir istorinis dokumentas. Informacija apie tuos objektus pateikta Lietuvos archyvo internetiniame puslapyje, tai svarbi duomenų bazė, nuoroda, kur ko ieškoti. Iš pradžių pati visą laiką važiauvau į konkrečias vietas, fotografavau pastatus. Vėliau pasitelkiau asistentus, nes jau buvau sukūrusi tam tikrą formulę, kaip ką fotografuoti, kokiais rakursais, kokius aspektus išryškinti. Archyvo portale atsiradus naujų duomenų, vėl reikėjo fotografuoti, laukti, kol bus išdrožti mediniai modeliai.

Tas darbas imlus laiko. Archyvas, kiek žinau, vis dar suranda naujų vietovių, pastatų, kuriuose NKVD ar KGB kadaise kankino žmones, bet pajutau, kad tiesiog turiu padėti tašką. Atėjo laikas apibendrinimui.

Kodėl jums reikėjo ne tik surasti, nufotografuoti, bet ir paversti tas siaubo būstines žaislinio dydžio modeliais?

Nors jie atrodo žaisliniai, bet aš laikau juos architektūriniais modeliais, tai tarsi architektūrinė vizualizacija, tačiau ne būsimos, mintyse įsivaizduojamo, o egzistuojančio ar egzistavusio statinio, simbolizuojančio kraupią praeitį. Norėjau, kad mano nuotraukos kalbėtų ne tiek apie konkretų istorinį pastatą, kiek apie atmintį. Tai tarsi kančių memorialas. Tie modeliai nu-teikia mąstyti, jausti.

Lietuvoje praeities tema, galima sakyti, išsisėmė, skamba raginimai žvelgti vien į ateitį, palikus už nugaros viską, kas patirta. Kodėl jūsų pasirinkimas kitoks?

Visi laikai aktualūs. Vieni menininkai pasineria į biblinius, kiti – į romantinius laikus, dar kiti tyrinėja

Indrė ŠERPITYTĖ. Lentvaris. Bažnyčios gatvė 14. 2009. Iš ciklo „(1944–1991): Buvę NKVD – MVD – MGB – KGB pastatai“. 49,2 x 61,3

Antrąjį pasaulinį karą, kalba apie Holokaustą. Menininkams svarbi ir atodaira į praeitį, ir žvilgsnis į ateitį, rūpi, kas jau praėjo ir kas galbūt ateina... Praeities patirtys, ateities vizijos lemia, kokie esame šiandien. Man praeitis dar „nepraėjusi“, taip yra todėl, kad augau sovietmečiu, savo akimis mačiau, ką reiškia prievarta ir kaip slegia represinė aplinka. Aš nebandau specialiai sugrįžti atgal, nes prisiminimai nėra malonūs, bet nematau, kad viską turėtume kuo greičiau pamiršti. Ta praeitis tebėra gyva, nes žmonės vis dar jaučia skausmą. Man tai tarsi įsigilinimas į save, ką patyriau, kokia buvo vaikystė, iš kur aš esu.

Ar jūsų šeima buvo susidūrusi su represijomis?

Visos šeimos yra nukentėjusios – vienu artimieji buvo ištremti, kitų slapstėsi arba žuvo. Man atrodo, visi žmonės Lietuvoje, Estijoje ar Latvijoje, jei tiesiogiai ir nepatyrė represijų, vis tiek gyveno atmosferoje, didesniu ar mažesniu mastu pritvinkusioje baimės, įtampos, veidmainystės. Prisimenu vaikystę – reikėdavo ir stovėti eilėse prie skurdžių produktų, ir džiugiai

Indrė ŠERPYYTĖ. Rūdiškės. Trakų gatvė 40. 2013. Iš ciklo „(1944–1991): Buvę NKVD – MVD – MGB – KGB pastatai“. 50,8 x 62,55

saliutuoti pionierių rikiuotėse, demonstruojant, kad esame budrūs, visada kažkam pasiryžę. Bet svarbiausia – neperžengti nustatytos ribos. Tas paklusnumo reikalavimas, tas propagandinis spaudimas ir visuotinis melas nuo vaiko dienų giliai įsiėda. Net mano karta yra smarkiai to paveikta.

Lietuvos menininkai apie tai nekalba. Gal nesiryžta, gal pernelyg jautri tema? O gal šiuo atžvilgiu jaustis laisviau jums leidžia tai, kad gyvenate svetur?

Ne, nemanau, kad Lietuvos menininkai iš kažkokios baimės nesiryžta kalbėti apie sovietmetį, jiems gal tiesiog neįdomu, gal atrodo nešiuolaikiška. Aš išvažiauju iš Lietuvos, būdama keturiolikos metų, todėl galiu kitu rakursu, labiau iš šono žvelgti į praeitį. Be to, man nesvarbu, ar mano darbai madingi, ar ne – daug svarbesni visai kiti aspektai. Šiuo atžvilgiu tai, kad negyvenu Lietuvoje, iš tikrųjų suteikia daugiau laisvumo.

Kitas su Lietuva susijęs jūsų ciklas – sovietiniai monumentai anuomet ir dabar. Tarsi dvi epochos, išaugan-

čios viena iš kitos. Ką atsakytumėte, jeigu kas nors prikištų sovietmečio nostalgiją?

Nusijuokčiau! Bet žmonėms, kuriems atrodo, kad čia sovietinių laikų ilgesys, ar net kilis įtarimų, neva bandau tuos veikėjus išaukštinti, turėčiau kai ką paaiškinti. Siekiu visiškai ne to. Pamenu, apsilankiusi Grūto parke, pagalvojau, kaip juokinga – juk čia įrodymas, kad totali galia niekada nebūna ilgalaikė! Stalino, Lenino figūros, kurios stūksodavo centrinėse aikštėse, į kurias vieni žiūrėdavo su baime, kiti su pagarba, dabar štai tūno pakrūmėse, tarp medžių, praradusios pirštus, pasvirusios ant šono, nuvirtusios ir yra apžiūrinėjamos kaip kokios beždžionės zoologijos sode. Tada kilo mintis pasitelkti archyvinės nuotraukas, kad prisimintume, iš kur tos statulos atkeliavo, kokia didybe kadaise spinduliavo, sto-

vėdamos ant pjedestalų. Bet ne tam, kad sugražinčiau jas ten, kur buvo, o kad pabrėžčiau – galios ir prievartos mechanizmai nėra amžini. Kaip tik šiuo metu tie mano darbai eksponuojami MO muziejuje Vilniuje. Kiek anksčiau jie buvo rodomi Rygoje.

O kaip sekasi tarptautinėje erdvėje pristatyti kūrinis, reflektuojančius grynai sovietinę praeitį, Vakarams svetimą patirtį?

Tiems, kurie domisi pasaulio istorija, svarbu daugiau sužinoti, kaip veikė sovietų režimo represinės struktūros. Pavyzdžiui, kai Norvegijoje surengiamų buvusių KGB būstinių parodą, žiūrovai labai domėjosi, skaičiau net paskaitą ta tema. Tokių niūrių „įs-taigų“ yra buvę daug kur, net ir dabar yra visai netoli nuo Lietuvos, o mūsų šalies patirtis labai konkreti, šurpi, be to, palyginti dar nesena.

Tyrinėjate ne vien Lietuvos istoriją, bet ir tautodailės tradicijas. Kodėl jums tai atrodo svarbu? Jauni žmonės dažnai siekia kuo greičiau perimti bendrąsias tendenci-

jas, tai, kas madinga, šiuolaikiška, muziejiniai dalykai pamirštami, nevertinami.

Tautodailė tebėra mūsų gyvenimo atributas, bet ji jau paversta savotiška kičo atmaina. Tautinius dirbinius gauname dovanų arba matome renginiuose, ir jie atrodo tokie, na, nesakysiu komiški, tačiau nuvalkioti, paversti masiniais gaminiais. Mano karta negerbia to tautinio kičo, nesidomi, iš kur toji tradicija atsirado, kodėl išsilaikė. Bet gal vertėtų suteikti tautodailei antrą kvėpavimą?

Mane patraukė tautinė tekstilė, konkrečiai – juostas, kurias daug kur matau. Ypač susidomėjau, kodėl jos naudojamos laidotuvėse, ką iš tikrųjų reiškia? Pradėjau gilintis. Pasirodo, senovėje tuose raštuose būdavo įrašomi tokie lyg ir kodai, perduodantys tam tikrą žinią, kaip mes dabar susirašinėdami naudojame, pavyzdžiui, *emoji* – jausmoženkliai. Taigi juostų raštai yra tarsi senoviniai *emoji* – jausmus atspindinčios piktogramos. Kiekvienas juostų ornamentas ką nors reiškia, yra tam tikras ženklas, prasmingas kodas. Man įdomūs ir spalvų deriniai. Tautiniuose audiniuose dominuoja žalia arba ruda, o aš nutariau įpinti šiuolaikines spalvas, pažaisti naujais deriniais. Į tautinius raštus įterpiu net žodžius, frazes. Skaitydama Jono Meko poemas, prisiminimus apie Lietuvą, jos dangų ir žemę, panorau užrašyti ir savo patirtį – kaip kvepia nupjauta žolė, koks žemės skonis, kai vaikas būdamas paimi žiupsnelį ir paragauji... Pradėjau apie tai rašyti, o tuo metu kažkodėl užplūdo mintys apie juostas – ką jos reiškia, kodėl būtent tokios jų spalvos, tokie raštai. Tai įdomūs dalykai, galintys daug ką atverti.

Senovinius audinius primenantys jūsų kūriniai – tarsi paveikslai, supinti iš juostų. Ar pati tas juostas išaudėte?

Labai norėčiau austi, tačiau neturiu tokių galimybių, be to, man turbūt viso gyvenimo nepakaktų, kad įvaldyčiau šį amatą. Juostas užsakiau Lietuvoje, pati sukūriau tik raštus ir spalvas. Kai kuriuos atsiųstus audinius perdirbau, sumaišiau, kitaip perpyniau. Tuos tekstilės kūrinius prieš keletą metų rodžiau Ispanijoje, ten žiūrovai raštus atpažino, nes tai visuotinė tradicija. Tos juostos buvo pasaulinės, keliaudavo iš vienu kraštų į kitus, daugelis tautų turi labai stiprią juostų tradiciją, jos kaž-

ką reiškia ne tik lietuviams. Be to, tai labai sena kultūros forma, esu kažkur skaičiusi, kad Lietuvoje seniausia juosta buvo rasta kape, išlikusi gal iš XV amžiaus.

Surengėte daugybę parodų įvairiose galerijose, muziejuose... Į kuriuos iš jų pakviesta jautėte didžiausią nerimą ar atvirkščiai – entuziazmą?

Turbūt didesnę jaudulį kelia dalyvavimas garsiuose muziejuose, pavyzdžiui, *MoMa* Amerikoje, *Victoria & Albert* muziejuje ar *Tate Modern* Londone. Būdama studentė, juose lankydavausi, žavėjausi ekspozicijomis ir net pagalvoti nedrįsau, kad mergaitė iš Palangos kada nors rodys savo kūrinius, pavyzdžiui, *MoMA*...

Kuriate, sakyčiau, pabrėžtinai antikomerčinį meną, nors daug kas skundžiasi, kad iš tokios kūrybos neįmanoma užsidirbti duonos kąsnio...

Nors mano darbai neatrodo komerciniai, bet nuotraukos perkamos, kūrinius įsigyja kolekcionieriai. Be to, turiu truputį paskaitų koledže, esu ir vizituojanti lektorė. Jei kviečia daryti projektus ar dalyvauti bienalėse, tam yra skiriamos lėšos. Žodžiu, būna įvairių variantų. Neseniai sukūriau projektą *Imperial War* muziejui, kuris skyrė lėšų tiek projektui, tiek studijos išlaidoms.

Ar Londonas jus įkvepia? Ar turite bendraminčių būrį, ar labiau patinka atsiribojus dirbti vienatvėje?

Studijoje būnu viena su asistentu, taip, darbui reikia atsiribojimo. Tačiau turiu daug draugų – tai įvairių sričių menininkai. Dauguma nėra mano bendramoksliai, tiesiog susitikom. Esu miesto žmogus, Londono energija man labai tinka.

Ar palaikote ryšius su lietuvių menininkais?

Taip, tai Augustas Serapinas, Lina Lapelytė, Robertas Narkus... Susitinkame, palaikome ryšį, nesu atitrūkusi nuo Lietuvos, be to, pastaraisiais metais dažnai atsiduriame tose pačiose parodose. Lietuvos menas dabar yra ypač stiprus, tai labai džiugina.

Dėkoju už pokalbį. Sėkmės tyrinėjant praeitį ateities labui!

NIHILISTINIS AUTORITETŲ NUVAINIKAVIMAS

Teatro kritika interneto amžiuje

Šiandien tekstai medijose prieinami lengvai ir patogiai, be didesnių pastangų. Nereikia eiti iš namų, ieškoti kiosko, kur parduodamas tau rūpimas laikraštis, stovėti eilėje jį perkant. Tekstai virtualioje erdvėje skelbiami be derinimų su redakcijomis, be rūpesčių dėl platinimo. Skamba patraukliai, bet universali išmintis įspėja – jei kažkas atrodo pernelyg gerai, kažin ar taip ir yra. Kas gi slepiasi po ledkalnio viršūne? Apie teatro kritiką kalbėdami iš dabarties perspektyvos, niekaip negalėsime apeiti skaitmenizacijos procesų ir socialinių medijų, darančių didelę įtaką šiuolaikinės visuomenės mąstysenai. Kokios aplinkybės, kurias diktuoja internetinė erdvė, labiausiai paveikė teatro kritiką?

Teatologiją kaip humanitarinį mokslą tradiciškai sudaro trys tarpusavyje sąveikaujančios dalys – istorija, teorija, kritika. Teatro istorija ir teorija funkcionuoja kaip mokslo disciplinos, o kritika, analizuojanti konkrečius kūrinius, įvairialypes sąveikas tarp kūrėjų ir publikos, orientuojasi į viešąją erdvę, į kultūrinės minties sklaidą plačiame socialiniame lauke. Nors tiesiogiai mokslo tyrimų nevykdo, kritika savo tekstuose aktyviai plėtoja humanitarinę mintį, tiek istorijos, tiek teorijos diskursus.

Vis dėlto tradicinė (popierinė) žiniasklaida teatro refleksijai skiria vis mažiau dėmesio, vietos jai tarsi nebeliko. Bendro pobūdžio dienraščiuose ar savaitraščiuose spektaklių recenzijos tapo retenybe. Antra vertus, vieniems periodiniams leidiniams visiškai persikėlus į internetą, kitiems egzistuojant ir tradi-

ciniau, ir skaitmeniniu formatu, erdvės publikacijoms apie meną, specifiškai teatrą, atrodytų, pakanka, bet ar yra kam publikuotis? Kelti tokį retorinį klausimą verčia menkas recenzijų kiekis. Tvirtinimai, kad „Lietuva maža šalis, todėl kiek yra, tiek užtenka“, vargu ar laikytini rimtu argumentu.

Periodiniai kultūros leidiniai ne tik negalėtų, bet ir neturėtų konkuruoti su didžiais portalais. Kultūros periodika – atskira niša, plėtojanti, *Metų* žurnalo redaktorius Antano Šimkaus žodžiais tariant, humanitarinio mąstymo erdvę. Popierinė spauda turi paisyti puslapių skaičiaus, maketavimo standartų, o svetainėms, egzistuojančioms tik internete, tokie apribojimai negalioja. Vis dėlto šiuo internetinės erdvės suteiktu privalumu nepasinaudojama – spektaklių recenzijos nėra tokios dažnos, kad galėtume tvirtinti, esą Lietuvos teatras nuolatos aptariamas ir visavertiškai analizuojamas. Neteigiu, kad prasidėjo teatrinių tekstų badmetis, tačiau kalbėdami apie kompetentingą, profesionalią teatro kritiką, turime kreipti dėmesį ne tik į tekstų kokybę, bet ir į jų kiekį. Kuo daugiau kritinių nuomonių, tuo platesnė erdvė diskusijoms. Gaila, bet ir pagrindinis scenos menų portalas *Menų faktūra* retam spektakliui randa daugiau negu vieną recenzentą. Vis dėlto bent jau perpublikuoja recenzijas iš kitų leidinių – tai sukuria derlingesnį kritikos lauko iliuziją. Šiaip ar taip, ši svetainė yra patogi skaitymo erdvė, kurioje apsilankius galima rasti bent keletą tekstų apie dominantį scenos meno įvykį.

Menkas kultūrinės periodikos finansavimas, deja, neleidžia sutelkti gausėnes kritikos pajėgų, juolab trukdo aprėpti visą Lietuvos teatro meno panoramą. Kultūros periodinių leidinių asociacija 2020 m. kovą kreipėsi dėl didesnio finansavimo į Lietuvos Respublikos Ministrą Pirmininką, finansų ministrą bei viceministrą. Niekas nepasikeitė, išskyrus valdžią, tad kreipimąsi vertėtų skelbti dar kartą, nes klostosi iš tikrųjų kritiška (*sic!*) kritikos padėtis.

Viešumoje apstu žiniatinklių reklamos, bet kultūros leidiniai, svetainės nesiafišuoja. Žmonėms, kurie pagal profesiją ar iš įpročio aktyviai domisi kultūrinėmis aktualijomis, raginimas plačiau reklamuotis gal nuskambės keistai – kaip įmanoma nežinoti apie *Menų faktūrą*, *Literatūrą ir meną* ar *Šiaurės Atėnus*? Apsuku žiūros kampą ir klausiu, o kaip apie juos sužinoti? Įvairiose prekybos vietose kultūrinė spausdinta periodika „nuskęsta“ tarp populiarių laikraščių, žurnalų, ji platinama gerokai vangiau (prie to prisideda ir maži kultūros leidinių tiražai). Socialinės medijos be paliovos atakuoja vartotojus skandalingomis antraštėmis, o tylaus, moderuoto užsislėpusių kultūros leidinių balso net neišgirsi kurtinančiame informacijos triukšme, nevengiančiame melagienų, pažeriančiame daugiau miglotų klausimų negu pateikiančiame atsakymų. Nesakau, kad kultūros leidiniai savo menkus finansus turėtų švaistyti reklaminiams kampanijoms – juk kultūros, meno periodika nepretenduoja į pelną, konkurencingumą, nesistengia „sensacijomis“ patraukti skaitytojų. Vis dėlto kaip nors pakliūti į potencialių naujų skaitytojų akiratį darosi būtina, kad edukacinės, bendrosios kultūros, meno sklaida nenutrūktų galutinai.

Trivialūs pasakymai, atseit „visi gali kritikuoti“, ar kitokie teiginiai, rodantys, kaip sumenko kritikos autoritetas, tapo ypač aktualūs, išpopuliarėjus tinklaraščiams (angl. *blogs*). Tai neformali medija, spontaniškų reakcijų erdvė, kur kiekvienas gali išdėstyti savo subjektyvų požiūrį. Šia technologija anglakalbėse šalyse naudojasi daug žmonių, antai teatro tema pasisako, spektaklius recenzuoja ir entuziastingi žiūrovai, ir kritikai, net akademikai. Tiesa, „profesionalai“ tinklaraščiuose šmėžuoja gerokai rečiau negu žiūrovai,

vadinantys save „piliečiais kritikais“ (angl. *citizen critic*). Vėl grįžtama prie *vox populi – vox Dei*? Vertinant, kaip skaitmeninė aplinka keičia kritikos situaciją, būtų naudinga apžvelgti bendresnį europinį kontekstą.

Internete išplitus tinklaraščiams, ypač įsivyravus socialiniams tinklams, kuriuose kiekvienas galime savo trumpus komentarus pateikti plačiai auditorijai – šeimai, draugams, kolegoms, (ne)pažįstamiems žmonėms ir pan., subjektyviai reflektuodami pasaulio ar vietinės aktualijas, taigi ir meną, viešoji retorika gerokai pakito. Knygos „Teatro kritika: kintantys peizažai“ (*Theatre Criticism: Changing Landscapes*) sudarytoja teatrologė, kritikė Duška Radosavljević primena, kad leidinių redakcijos anksčiau reikalavo laikytis tam tikrų rašymo standartų. Tačiau skaitmeninė erdvė jokio redagavimo, jokios hierarchijos nepripažįsta, suteikiama galimybė laisvai reikšti visokiausio pobūdžio asmeniškumus, o tai lėmė viešosios ir tarpusavio komunikacijos pokyčius. Radosavljević, remdamasi medijų etiką tyrinėjančiu filosofu Mihály'u Szilágyi-Gálu, išskiria vertikalės ir horizontalės konceptus. Horizontalę priskiria internetinei erdvei, kurioje gali apie bet ką ir bet kaip reikštis visi, o vertikalę sieja su žiniasklaida, vis dar išlaikančia profesinės hierarchijos struktūrą. Autorė konstatuoja: „*Įvyko galios poslinkis nuo redaktoriaus, kuris nustato, varta ar neverta tekstą publikuoti, prie vartotojo, kuris nusprendžia, varta ar neverta tekstą skaityti (pastarąją vertę sunku išskirti ar standartizuoti)*.“¹

Technologinės inovacijos, lengvas jų prieinamumas, viena vertus, suteikė galimybę laisvai, įvairiomis formomis išreikšti savo nuomonę, pilietinę poziciją tiems, kurie neturi nei galios svertų, nei autoriteto viešojoje erdvėje. Antra vertus, socialiniai tinklai, atmetę bet kokią kontrolę, sukėlė, Lyotard'o žodžiais tariant, nemažai problemų dėl pasitikėjimo autoritetu. Niekas neužtikrina, kad yra tikslu, teisinga tai, ką perskaitome tinklaraščiuose ar socialiniuose tinkluose, kad galima tuo pasikliauti. Semiotikas, Londono universiteto Edukacijos instituto profesorius Guntheris Kressas, svarstydamas, kas laimima, o kas prarandama, atsira-

William Shakespeare. „Otelas“. Režisierius Oskaras KORŠUNOVAS.

OKT / Vilniaus miesto teatras

Dmitrijaus Matvejevo nuotraukos

dus naujoms tekstų, žinių ir suvokimo formoms, rašo: „Kai kiekvienas gali vadintis autoriumi, autoritetas smarkiai kvestionuojamas. Autoriaus figūrą palaikę socialiniai rėmai išnyko arba nyksta, o kartu prarandama ir socialinė galia, kuri autoriui suteikdavo autoritetą.“² Medijų teoretikas, interneto kritikas Geertas Lovinkas straipsnyje „Tinklaraščiai – nihilistinis impulsas“ pabrėžia: „Tinklaraščiai susiję su tiesos ieškojimu. Tačiau tai tiesa su klaustuku. Tiesa čia – mėgėjiškas projektas, o ne autoritetų sankcionuota absoliuti vertybė.“³

Autoritetų ir galios pozicijų pokyčius atskleidžia ir neseniai įvykęs skirtingų interpretacijų susidūrimas socialiniame tinkle Facebook. Režisierius Oskaras Koršunovas pristatė publikai premjerą „Otelas“, teatro kritikė Kristina Steiblytė parašė šio spektaklio recenziją. Neatpasakosiu, dėl kokių priežasčių jų pozicijos ir nuomonės išsiskyrė, nes šiam tekstui svarbesnis klausimas, kam priklauso galios pozicija.

Kritikė savo tekstą paskelbė prestižiniame (nepabijosiu skambaus epiteto) teatro portale, tačiau pagal skaitomumą *Menų faktūra* nė perpus neprilygsta Koršunovo Facebook paskyrai, turinčiai 9203 sekėjus (toks skaičius buvo rugpjūčio 20 d., tad gali būti pakitęs). Primenu, kad socialiniame tinkle galima skelbti atsakomuosius komentarus, o *Menų faktūra* tokios patrauklios privilegijos nesuteikia. Jeigu kliausimės tokiu autoritetingu, koks užtikrintai galiojo tuomet, kai internetas dar nebuvo toks populiarus, atrodytų, kad visi galios svertai neabejotinai yra kritikos pusėje. Juk galimybę paskelbti recenziją redaguojamame portale autorė užsitarnavo žiniomis, išsilavinimu, sukaupta praktika, o režisierius tiesiog išsakė savo nuomonę socialiniame tinkle, kuriame lygiai tą patį gali padaryti absoliučiai bet kas, pažįstantis raidyną. Tačiau skaitmeninės medijos keičia patį autoriteto ir galios supratimą. Tave išgirs (ar bent jau teksis išklaudyti) daug daugiau žmonių, jei savo nuomonę perteiksi komunikacinėse interneto erdvėse – ten, kur pristatai

ir save. Jeigu tavo mintys išdėstytos trumpai, įtaigiai, atmetant redakcijų pageidaujamą motyvuotą retorišką, didesnė tikimybė, kad daugelis ne tik perskaitys, bet ir užsikabins už kurios nors *sloganą* primenančios minties, priims ją kaip gryną pinigą, net neįsigilinęs į bendrą kontekstą. Koršunovo įrašas šiuo atveju tikrai nepriminė jokio lozungo, nekvestionuoju nė vienos pusės kompetencijų, vis dėlto situacija, susiklosčiusi socialiniame tinkle, paskatino apmąstyti autoritetų ir galios pozicijų pokyčius.

Šiaip ar taip, informacinis chaosas keičia ir meno refleksiją. Kompetentinga kritika užleidžia pozicijas. Internautai, aptardami meną, mieliau remiasi ne argumentais, bet *emocine tiesa*, impulsyviomis reakcijomis į tam tikras situacijas, gal net nesusijusias su pačiais kūriniais. 2015 m. Liublianoje per II tarptautinį simpoziumą „Kritikos menas“ rašytoja, vertėja Asja Bakić pranešime „Literatūros kritika socialinių tinklų epochoje“

pabrėžė: „*Emocinė tiesa [...] tampa esminiu internetinių apžvalgų ir pokalbių apie literatūros kūrinius argumentu.*“

Kad išreikštų patirtas emocijas, žmonės ne visada vartoja verbalinę kalbą, dažnai renkasi vizualias išraiškos priemones, judančius paveikslėlius (*GIF*'us) ar šypsenėles, universaliai perteikiančias kūrinio nuotaiką, sukeltus jausmus. Bakić analizuoja literatūros kritikos situaciją, tačiau didžiąją jos išvalgų

dalį galima taikyti ir teatro kritikai, nes abiem kritikos rūšims aktuali autoriteto nuvertinimo problema. Viešai įvairiomis formomis išreiškiamos nuomonės apie meno objektą suteikia gyvumo bendram kultūros pulsui, tarsi patvirtina kultūros ir meno svarbą, vis dėlto dalijimasis emociniais komentarais negali atstoti kritinių tekstų, analizuojančių kūrinio esmę, atskleidžiančių jo daugiasluoksniškumą.

Gausėjantys informacijos šaltiniai keičia skaitymo įpročius, dėmesys krypsta į šalutinius dalykus. Neretai prie straipsnių interneto portaluose galima pamatyti apytikslį minutėmis fiksuotą laiką, kurį vartotojas sugaiš skaitydamas. Bet ar į tą apytikrį apskaičiavimą įtraukti ir galimi stabtelėjimai, reikalingi, kad įsigilintume į sudėtingesnius argumentus, atidžiau juos pasvertume? Laiko atima ir elementarus pirmąkart aptiktos pavardės *googlinimas*. Viena vertus, tiek teatro, tiek ir kitų sričių kritika skęsta skaitmenizuotos informacijos chaose, kultūros leidiniais domisi tik mažuma, laikanti kultūrą vertybe. Antra vertus, kritikos tekstai tokiomis sąlygomis pasidaro ypač svarbūs, gal net svarbesni negu kada nors anksčiau, nes informacinė paininga versta verčia ieškoti autoritetų, kuriais galėtume pasitikėti, ar bent jau išsilavinusių, savo sritį kompetentingai išmanančių profesionalų.

Teatras, kad ir kaip nuvalkiotai tas skambėtų, meninėmis priemonėmis gali ir nori kalbėti apie socialines proble-

mas, išsisknijusias visuomenėje. Tai nėra teatro pareiga, kurią privalu vykdyti, tačiau aktualios problemos dažnai tampa inspiracija kūrėjams, skatina ieškoti naujų kūrybinės raiškos formų. Teatro specifika leidžia konstruoti socialinius modelius, atspindinčius visuomenės nuotaikas, dabarties realijas. Kritika prie to prisideda, perimdama spektaklio perteikiamą socialiai angažuatą tematiką ir ją praplėsdama. Išskeldama socialiai reikšmingus klausimus, teatro kritika tampa kai kuo daugiau negu rašymas apie meną, jos funkcijos praplečiamos iki viešųjų diskusijų moderavimo. Pilietiškai angažuotas kritikas užuot atsi-ribojęs, visokeriopai įsitraukia į visuomeninius procesus.

Amerikiečių teatro kritikė, performatyviųjų menų ir feminizmo teoretikė Jill Dolan knygoje „Spektaklio utopija: ieškoti vilties, pasitelkiant teatrą“ (*Utopia in Performance: Finding Hope at the Theatre*) rašo: „*Žiūriu spektaklius ir apie juos rašau su viltimi ne tik dėl politinės jų reikšmės, bet ir dėl jų poveikumo, nes manau, kad emocijos gali paskatinti imtis socialinių veiksmų. Tikiu, kad stiprus, gilus ir jaudinantis spektaklis žiūrovams gali tapti transformuojančia patirtimi, naudinga ir kitose socialinio gyvenimo srityse.*“⁴ Tikėjimas, kad teatras pajėgus inspiruoti socialinius pokyčius, skamba naivokai, tačiau neskubėkime daryti išvadų. Jeigu spektaklis sužadina apmąstymus apie socialinio teisingumo stoką, kritikas savo ruožtu gal paskatins skaitytojus bent jau susimąstyti, kodėl susiklostė tokia padėtis, kaip ją tai-

syti, savarankiškai pasirenkant socialinius prioritetus, žvelgiant per asmeninės patirties prizmę.

Kritinės minties plėtojimo atžvilgiu svarbu paminėti literatūros kritiką – kitų meno rūšių kritikos pirmakę. Mano manymu, vis dar aktuali britų literatūros teoretiko, kritiko Terry'o Eagletono knyga „Kritikos funkcija“ (*The Function of Criticism*), aptarianti moderniosios kritikos, kitaip tariant, tokios, kaip ją supranta me šiandien, raidos etapus: „*Rizikuojant pateikti perdėtą apibendrinimą, galima sakyti, kad XVIII a. pradžioje kritika buvo susijusi su kultūros politika; XIX a. nuolatinio kritikos rūpesčiu tapo visuomenės moralė; mūsų amžiuje [XX a.] kritika labiau suinteresuota kelti pačios literatūros klausimus.*“⁵ Susitelkimas vien į literatūros reflektavimą, anot autoriaus, susiaurina kritikos akiračių, atmeta socialinę jos funkciją, pareigą kelti viešumon visuomenines problemas, paverčia kritiką tiesiog „*literatūros industriją aptarnaujančia viešųjų ryšių atšaka arba visiškai akademine sritimi*“. Eagletono pagrindinė mintis ta, kad viešas kalbėjimas apie literatūrą kritikams turėtų reikšti terpę, leidžiančią, atsispiriant nuo literatūros, aptarti aktualius klausimus, kritiškai vertinti socialines struktūras. Literatūra apima daugybę skirtingų sričių – tai „*semiotika, psichoanalizė, kinotyra, kultūros teorija, lyčių studijos, populiarusis rašymas, praeities raštų vertinimas.*“ Autorius tvirtina: „*Išvardytos mokslų kryptys neturi aiškaus vientisumo, išskyrus socialinio gyvenimo tyrinėjimą ir subjektyvių simbolinių formų kūrimą. [...] Kritikai, nagrinėjantys socialinę plotmę, reprezentuoja šiuolaikinę, labiausiai gerbtiną kritiką, kol ši dar nebuvo susiaurinta iki vadinamojo literatūros kanono, versiją.*“⁶

Abu cituojami autoriai į meną žvelgia iš skirtingų pozicijų. Jill Dolan idealizuotai tiki teatru kaip fenomenu, darančiu žmonėms individualų poveikį, potencialiai galintį ir emociškai, ir racionaliai paskatinti juos, kad imtųsi aktyvių visuomeniškų veiksmų, būtinų socialinei gerovei užtikrinti. Terry'o Eagletono požiūris į kritikos paskirtį kategoriškas – literatūros kritika privalo aprėpti ne tik analizę, apibrėžtą literatūriniais kanonais, bet ir sociokultūrinės raidos diskursus, pasitelkdama įvairias teorines įžvalgas. Antraip kritika praranda reikšmingumą. Nors per-

formatyviųjų menų, feminizmo teoretikės, teatro kritikės Dolan ir literatūros teoretiko, kritiko Eagletono retorika smarkiai skiriasi, jų požiūriai, kad meno kritika turi būti socialiai aktyvi, reaguojanti, skatinanti kritinį mąstymą, sutampa.

Teatro ir literatūros kritika turi galimybę (Eagletono teigimu, net pareigą) viešojoje erdvėje kelti jautrius, nepatogius klausimus, svarstyti aktualias socialines, politines problemas, atskleisti skaitytojams sudėtingus tiek šiuolaikinius, tiek istorinius kontekstus. Skeptikai gal sakys, kad tai beprasmiška – juk mažai kas skaito kritiką, o jeigu ir skaito, tikimybė, kad ką nors paveiks visuomeniškai mąstančio kritiko refleksija, lygi nuliui. Tačiau meno, kaip, beje, ir socialinė kritika, net filosofija bendrąja prasme, nesiremia tikslia rezultatų statistika, neskaičiuoja, kiek žmonių pavyko paveikti, įtikinti, kad susimąstytų, kas dedasi aplinkui. Svarbu, kad tasai poveikis būtų nuolatinis, užtikrinantis savarankiškos, plačiai mąstančios visuomenės augimą. Sąmoningas, kartais net arogantiškas kritikos ignoravimas sparčiai didina skirtingų žmonių grupių tarpusavio nesusikalbėjimą, nenorą suprasti vieniems kitus. Teatro kritika yra lygiavertė kitų meno rūšių kritikai, apskritai paėmus, tai mediumas, padedantis narplioti visuomenei svarbias temas. Tačiau masinė saviraiška internete, kai visi laiko save kritikų kritikais, autoriteto sąvoką ištampos kaip nudėvėtą drabužį, o „profesionalumas“ neretai tampa eiliniu blizgučiu, neturinčiu didesnės vertės. ■

¹ Duška Radosavljević. Theatre Criticism: Changing Landscapes. *Methuen Drama*. Reprint edition (September 8, 2016), p. 28.

² Gunther Kress. Gains and losses: New forms of texts, knowledge, and learning. *Computers and Composition*, nr. 22, 2005, p. 19. <http://wiliamwolff.org/wp-content/uploads/2010/01/kress-cc-2004.pdf> [žiūrėta 2021-08-25]

³ Vytautas Michelkevičius. Medijų kultūros balsai: teorijos ir praktikos. Vilnius: Mene. 2009, p. 261.

⁴ Jill Dolan. Utopia in Performance: Finding Hope at the Theatre. Ann Arbor: *The University of Michigan Press*. 2005, p. 15.

⁵ Terry Eagleton. *The Function of Criticism*. London. New York: *Verso*. 2005, p. 107.

⁶ Ten pat, p. 123–124.

Art Vilnius komisija Molėtų galerijoje rado išskirtinę popieriaus temą. Galerija apdovanota už išlaisvintą piešinių ir užvaldytą erdvę. „Vidas POŠKUS gražiai supynė istorijas ir sukūrė popierinę piešinių instaliaciją, – pabrėžė Laima Kreivytė. – Molėtų galerija jau seniai rodo įdomų meną.“

Geraširdis Linkėtojas (Vytautas VIRŽBICKAS). „Nieko Švento“. 2021. Kintantys matmenys. Iš parodos „Takas“
 Autorius išrinktas geriausiu šių metų mugės Art Vilnius menininku

Vidmanto Ilčiuko nuotraukos

Stasys EIDRIGEVIČIUS. Pastelių ekspozicija. Panevėžio Stasio Eidrigėvičiaus menų centras. Art Vilnius

Tauras KENSMINAS. Vilniaus baziliskas. 2021. Skulptūra. 160 x 200 x 240. Iš parodos „Takas“ šiuolaikinio meno mugėje Art Vilnius
Vidmanto Ilčiuko nuotraukos

ANTKAPIS TRIUKŠMO AMŽIUI

Kultūros semiotikas Jurijus Lotmanas tekstą vadiną ne tik naujų prasmų generatoriumi, ypač svarbus jo gebėjimas kondensuoti kultūrinę atmintį: „Tekstui būdinga savybė išsaugoti prisiminimą apie prieš tai buvusias kontekstus. Suma kontekstų, kuriuose šis tekstas įgauna apibrėžtumą ir kurie tam tikru būdu inkorporuoti jame, gali būti vadinama teksto atmintimi.“ Pasvarstykite, kiek šie teiginiai aktualūs šiuolaikiniam teatrui, kiek atliepia meninio jo kontekstus, ar pritaikomi analizuojant teatro pastatymus, įkvėptus vizionieriškų, ateitį numačiusių, nujautusių tekstų.

Režisierius Gintaras Varnas naujausiame savo spektaklyje „Puikus naujas pasaulis“ pagal Aldouso Huxley’o to paties pavadinimo knygą (*Brave New World*, 1932) kelia klausimus ir apie rašytojo išvalgų neblėstantį aktualumą, rezonavimo su dabartimi fenomeną. Analizuojant šią

Valstybinio jaunimo teatro premjerą, išskirtinę viso naujojo teatrinio sezono kontekste, atsakymų vertėtų ieškoti praeityje. Įdomu, kad amžininkai Huxley’o knygą vadino ir niūria ateities visuomenės, pavergtos aukštųjų technologijų, vizija, ir piktu literatūriniu šaržu, romanu, polemizuojančiu su fantastikos tėvo Herberto George’o Wellso kūryba. Būta net kalti-

Aldous Huxley. *Puikus naujas pasaulis*. Režisierius Gintaras VARNAS. Spektaklio scena

Aldous Huxley. *Puikus naujas pasaulis*. Režisierius Gintaras VARNAS. Spektaklio scena

nimų plagiatu, primenant Jevgenijaus Zamiatino antiutopiją „Mes“. Šiaip ar taip, kuo daugiau epitetų prilipdoma, kuo didesnis triukšmas dėl knygos sukeliamas, tuo geresni prekybos ja rezultatai.

„Puikus naujas pasaulis“ nuo pat pasirodymo buvo ir liko bestseleris, prisiviliojantis vis naujų skaitytojų. Huxley'o aprašyta nenutrūkstama pramonės revoliucija, neregėtas gamybos bumas, masinės kelionės lėktuvais, kultūros ir mokslo pažanga su elgesio psichologijos perversijomis, su gąsdinančiais genetikos eksperimentais audrino žmonijos protus per visą praeitą amžių. Gaila, tačiau Lietuvoje Huxley'o pranašystės atsidūrė kultūros paraštėse. Už lango 2021-ieji, o mes dar tik bandome apžvelgti jo romaną amžininkų kūrybos kontekste arba krūpčiojame, tame be gailesčio kritiškai XX amžių atspindinčiame veidrodyje atpažinę save. Tarsi vis dar būtume sociumas, primenantis George'o Orwello aprašytą visuomenę. Atrodo, tokį atsilikėliškai apgailėtiną *status quo* bando keisti Jaunimo teatras, šį sezoną pradėdamas „Puikaus naujo pasaulio“ premjera.

Gintaras Varnas rugsėjo 3 d. žiūrovams pristatė spektaklį pagal romaną, kurio autorius tvirtino: „*Pats patikimiausias vais-tas nuo iliuzijų – žvilgsnis į veidrodį.*“ Kadaisė, 2009 m. balandžio 4 d., Jaunimo teatre per „Šekspyriados“ premjerą režisierius priminė, kad Shakespeare'o tekstai yra amžini, nes tai visraktis, „atrakinantis“ pačias sudėtingiausias psichofizines šiuolaikinės asmenybės paslaptis, o teatro priedermė – „*Lai-kyti veidrodį prieš gamtą.*“ Manychiau, abu šiuos pa-statymus vienija ne tik to-

tali aistra šekspyriškai pasaulio sanklodai, ne tik drąsa žvelgti į veidrodžius, atskleidžiančius nuogą tiesą, bet ir Varno pašaukimas ugdyti jaunus talentus. „Šekspyriada“ į sufity šviesų epicentrą tąkart atvedė aktorius Ainį Storpirštį, Marių Repšį, Vainių Sodeiką, Dovydą Stončių. „Puikiame naujame pasaulyje“ savo žvaigždžių valandos sulaukė dar vienas Meistro išleidžiamas aktorių kursas. Šįsyk laurų vainikas atitenka Matui Sigliukui, jautriai, bet lakoniškai, be jaunatviškų sentimentų, be perdėtos patetikos suvaidinusiam Laukinį Džoną. Jo bendrakursiai ir veržlus teatro jaunimas irgi ištraukė laimingus bilietus, nes įkūnija pastaruoju dešimtmečiu, ko gero, ryškiausią, sprogstamąjį mišinį primenančią elitinės visuomenės *Alfa* grupę. Režisierius iškėlė uždavinį jauniems aktoriams maksimaliai tiksliai suvaidinti iki tobulybės estetizuotą minios kūną, parodant, kaip masinė sąmonė ištirpsta šiuolaikinių narkotikų bei totalios ideologijos debesyse.

Aną šimtmetį Huxley's, neslėpdamas paniekos, vadino „*triukšmo amžiumi*“. Įsiklausykime: šiuolaikinė civilizacija yra „*organizuotas meilės išnaikinimas*“, o reklama – „*organizuotas bandymas sužadinti ir su-*

stiprinti geidulius“. Dauguma žmonių yra pavergti įvairių stambmeldystės ir pseudoreligijos formų, meldžiasi pažangai, naujausioms technologijoms, o svarbiausia – garbina nacionalizmą, nesusimąstydami apie pasekmes. Ar tik ne šie pranašiški teiginiai įkvėpė lėlių dailininkę Juliją Skuratovą, kostiumų ir grimu dailininką Juozą Statkevičių, scenografijos dailininką Vytautą Narbutą, šviesų dailininką Simą Sirutavičių, o ypač videomenininką Rimą Sakalauską?

Pagrindinį scenografijos karkasą režisierius sunėrė iš videoklipų estetikos – klipai, laužantys standartines moralės normas, asocijuojasi su praėjusio amžiaus 10-uoju dešimtmečiu, įpratinsiu žiūrovus prie nupudruotų, išblizgintų reklamos kadru. Ypač sudėtingas vizualinis iššūkis teko scenografui, turėjusiam nedidelėje Jaunimo teatro scenoje perteikti megalopolio tūrius, vaizdinius, energiją, ritmiką. Keista, kad tos pačios kartos atstovai – režisierius Varnas ir scenografas Narbutas – pirmąkart susitiko bendram pastatymui, bet abu sėkmingai suvienijo jėgas, kurdami totaliai puikaus naujo pasaulio viziją.

Mokslininkų šeimoje augęs Huxley's garsėjo kaip nepagarbus aštraliežuvis, išjuokęs religiją, amžininkų vadintas „žmogumi, nekentusiu Dievo“. Romano „Puikus naujas pasaulis“ parašymas sutapo su ilgo dievoieškos kelio pradžia. Empiriškai atradęs dvasingumą, išbandęs įvairiausias dvasines praktikas, galiausiai tapo „mistiniu emigrantu“, sėkmingai išnešusiu kailį iš karo liepsnų apsiaustos Europos. Pasirinko Jungtines Valstijas: „Amerika išlieka vienintelė pasaulio šalis, kurioje niekada nebus revoliucijos. Neturiu nė menkiausio noro atsidurti revoliucijos ugnyje: didingi įvykiai yra siaubingi ir niūrūs.

Aldous Huxley. Puikus naujas pasaulis. Režisierius Gintaras VARNAS. Laukinis Džonas – Matas SIGLIUKAS, Mustafa Mondas – Vytautas ANUŽIS.

Dmitrijaus Matvejevo nuotraukos

Siaubingi, nes jie gali tave pražudyti; melancholiški, nes jie naikina minties laisvę. O mūsų gyvenime nėra nieko svarbesnio už laisvą mąstymą; pagarbos nusipelno tik žmonės, gebantys laisvai mąstyti. Visi kiti yra bepročiai, kurie persekioja savo šešėlį ir yra pasirengę bet kuriuo metu griebtis smurto.“

Aktorius Vytautas Anužis spektaklyje įkūnija būtent tokį personažą, kuris net ribinėmis aplinkybėmis įstengia laisvai mąstyti. Paradoksalu, tačiau tam reikia tapti arba šio pasaulio valdytoju, kaip Anužio vaidinamas Mustafa Mondas, arba užaugti aborigenų rezervate, kaip buvo lemta Sigliuko Laukiniam Džonui, kuris gelbsti savo sielą, skaitydamas Shakespeare'ą. Spektaklyje šie du personažai simbolizuoja patį Huxley – jaunuolis, naiviai tikintis amžinosiomis vertybėmis, aistringai jas ginantis, dėl jų pasirengęs net nusižudyti, ir brandi asmenybė, atsisakanti pasaulietinio gyvenimo, kad galėtų tarnauti tiesai ir žmonijai. Keista, tačiau šiame puikiam naujame pasaulyje tokia prielaida neatrodo patetiška, o idealai – tušti, nors gal būtent dėl to ši antiutopija ir yra tokia sukrečianti...

UŽKEIKTOJI FRANKO HERBERTO „KOPA“

Florencijos miestą Oregono valstijoje supa 64 km ilgio kopų ruožas. Kai kurios vėjo supustytos smėlio kalvos siekia net 150 metrų aukštį. Kopų migracija, vykusi prieš pusšimtį metų, gąsdino vietos gyventojus – smėlis negailestingai skandindavo magistrales, geležinkelio bėgius, pasiglemždavo miškus, kėlė pavojų geriamojo vandens ištekliams.

Franką Herbertą atviliojo į Oregoną žurnalistinis smalsumas, ar pavyks žmonėms sutramdyti gamtos visagalybę, apsodinant kopas europietiška paplūdimio žole. Rašytojas, diena iš dienos klampodamas po smėlį, rinkdamas medžiagą straipsniui apie galimą ekologinę katastrofą, nė neįtarė, kad tie smėlynai įkvėps jį parašyti vieną skaitomiausių pasaulyje mokslinės fantastikos istorijų – sagą „Kopa“.

Ekskursas į Kuršių Neriją

Straipsnio apie kopų migraciją Herbertas taip ir nebaiogė. Tačiau negalėjo atsikratyti minčių, kokia valdinga gamta ir kokie bejėgiai prieš ją žmonės. Mąstė apie neatrastus tolimus pasaulius, troško pažinti dykumas, kuriose turėtų kas nors slypėti, juk ten gavo pradžią visos mesianistinės pasaulio religijos.

Tačiau kopų migracija – visai ne mokslinė fantasika, ypač mūsų krašte. Ši skausminga kolektyvinė

patirtis atpažįstama iš keleto amžių senumo pasakojimų, kuriuos išsaugojo Kuršių Nerijos gyventojai arba užrašė krašte viešėję svetimšaliai – prekeiviai, paštininkai, keliautojai, mokslininkai... Tiesa, Naglių gamtinio rezervato lankytojai žino, kad po jų pėdomis, giliai giliai smėlyje likę kažkieno stalai, lovos, drabužiai, dubenys, žvejybos tinklai, malda-knygės... Žino, bet vargu ar suvokia, kaip negailestingai migruojančios kopos sužlugdo įprastą gyvenimą. Smėlis palaidojo net keturiolika Kuršių Nerijos kaimų. Beje, viename iš jų – Karvaičiuose – gimė ir lietuvių literatas, visuomenininkas Liudvikas Rėza, prisiminimuose rašęs, kad atklydusios kopos pirmiausia ėmė skandinti medinę Karvaičių koplyčią. Iš pradžių užpustė dalį, vėliau amžiams užsklendė įėjimą. Neliko kito pasirinkimo – tikintiesiems teko ropštis į Dievo namus per langą. Paskui smėlis prarijo varpinės bokštą... Pamatę artėjančias kopas vietiniai neskubėdavo išsikraustyti – stebėdavo, kaip jos migruoja, tikėdamiesi stebuklo. Smėlis, kaip neperkalbamai punktualus priešas, visada pasibeldavo į neišardytų, neperkeltų namų duris. Tylomis apgailėstauju, kad Rėza, kurdamas romantinės dvasios eilėraščius, versdamas šventraščius, rūpindamasis Lietuvos grožinės literatūros ateitimi, pristigo laiko apmąstyti fantastišką kopų klajonių fenomeną...

Mokslinė fantastika ir ekologija

Prieš imdamasis mokslinės fantastikos, Frankas Herbertas daugiau kaip dešimtmetį studijavo kitų autorių šio žanro kūrinis. Nepažįstami pasauliai, fantastinės technologijos, kelionės į kosmosą, žvaigždžių karai, ateiviai ir ateitis išsiurbė jį lyg juodoji skylė. Knygą rašė šešerius metus. „Kopos“ rankraštį atmetė net 20 leidėjų, nors kai kurie vėliau sakė, kad nujautė darantys lemtingą klaidą. Leidykla *Chilton* nesuabejojo finansinė sėkme, todėl 1965 m. knygynus pasiekė plytos dydžio nuotykių romanas „Kopa“.

Ši istorija užbūrė Herbertą taip, kaip jo sukurtas smėlio kirminas mirtinai užkeri tuos, kurie nepažįsta dykumos. „Kopą“ sudaro šešios knygos, nušviečiančios ateities laiko juostą, apimančią net kelias dešimtis tūkstančių metų. Įnikęs rašyti, autorius liko ištikimas pirminei savo inspiracijai – ekologijai. „Kopa“, priskirta mokslinės fantastikos ekologijos tema kategorijai, laikoma vienu reikšmingiausių tokio pobūdžio kūrinių pasaulio literatūroje. Herbertas ne tik išpopuliarino terminą *ekologija*, bet ir skaitė paskaitas, kaip svarbu netrikdyti gamtos pusiausvyros. Beje, Vietname ir Pakistane dirbo konsultantu socialiniais bei ekologijos klausimais.

Pasaulio ateitį Herbertas įsivaizdavo kur kas optimistiškiau negu didieji literatūros distopijų autoriai, šventai įsitikinę, kad anksčiau ar vėliau įsigalės dirbtinis intelektas, žmoniją valdys mašinos. Sagoje „Kopa“ žmonės nepaklūsta technologijoms, pritaiko jas savo rasės evoliucijai, išlikimui ir tobulėjimui.

Įkvėptas Oregone regėto kopų siautėjimo ir suvokdamas tokios „migracijos“ grėsmę, Herbertas aprašė Arakio planetą, užpustytą ir palaidotą po smėliu. Tokios vietos atitiktumu Žemėje galėtų būti smėlynuose skendinti Libija – 80 proc. šalies teritorijos sudaro dykuma. Sacharoje gyvenantys beduinai, kitaip nei Herberto *fremenai*, deja, dar nesugalvojo, kaip tinkamai prisitaikyti prie ekstremalių sąlygų ir išsaugoti vandens atsargas. *Fremenai* dėvi hidrauliniais kostiumais, surenkančiais bet kokio pavidalo skysčius – perfiltruoja ir suvartoja savo prakaitą, iškvėpto oro lašelius, seiles, taigi jiems troškulys negresia. *Fremenu* ryšys su dykuma simbo-

lizuoja harmoningus žmonių santykius su gamta. Įdomu, kad tie tolimos ateities gyventojai grįžo prie pačios esmės, suvokdami būtinybę išsiklausyti į savo prigimtį, perprasti natūralios aplinkos ženklus.

Ateities žmonės sieks tobulybės

Nors Herberto herojai sąmoningai siekia užtikrinti ekologinę pasaulio pusiausvyrą, tačiau ir jie sprendžia tokias pačias problemas, su kuriomis susiduriame šiandien. Rašytojas aptaria religijos ir politikos sąveiką, kovas dėl valdžios, vergišką minios nusiteikimą sekti paskui charizmatišką lyderį.

Epo idėjos atspindi anuomet buvusį labai populiarių darvinizmą – natūralios atrankos teoriją, tvirtinančią, kad jokia rūšis negali jaustis užtikrintai, nes turi nuolatos konkuruoti dėl ribotų išteklių. Išlieka tik stipriausieji.

Herberto aprašyta ateitis rodo, kad žmonės, nors yra sutverti nelygūs, tačiau turi tobulėjimo potencialą, kurį simbolizuoja Šventųjų motinų kultas. Išieties tašku rašytojas pasirinko alternatyvą daugeliui distopinių naratyvų, gąsdinančių, kad artėja neišvengiamas dirbtinio intelekto triumfas, nes žmonės pralaimės mašinoms, kurias patys sukūrė. „Kopos“ herojai tobulina ne technologijas, o save pačius – ekonomistai tarsi galingi kalkulatoriai viską skaičiuoja atmintinai, karo vadai mintyse kaip šachmatų partijas sužaidžia visas galimas strategijas. Gydytojams, kad nustatytų ligą, pakanka prisiliesti prie paciento. Kareiviai levituoja, kad galėtų tylomis užklupti priešą, o kovos meistrai žvitriai perveria skaitmeninį užpuoliko apsaugos skydą.

Pagrindiniam istorijos herojui, Artreidų šeimos palikuoniui Polui, skirta gelbėtojo misija. Jis, artimas Nietzsche's antžmogiui, neprikaištingai kaunasi, geba valdyti silpnųjų protus, sapnuoja pranašiškus sapnus, regi ateitį, yra palytėtas aukštesniųjų jėgų magijos, suteikiančios nepriylgstamų galių. Dievu netampa, tačiau jau pirmoje sagos dalyje yra laikomas galinčiu apsaugoti nuo karo tarp galaktikų ir užtikrinti taiką, truksiančią tūkstantmečius. Ši linija neatsitiktinai asocijuojasi

su Moze, kurio vedama žydų tauta keturiasdešimt metų keliavo į Pažadėtąją žemę.

Nesėkmingi bandymai ekranizuoti „Kopą“

Herbertas savo Pažadėtąją žemę irgi pasiekė, tačiau ne taip greitai, kaip tikėjosi. „Kopa“ tapo bestselleriu ne iš karto. Per pirmuosius keletą metų romano autorius uždirbo 20 tūkst. JAV dolerių, bet finansiškai vis tiek dar negalėjo atsidėti vien rašymui, dėstė universitete, dirbo įvairių laikraščių redakcijose.

Vis dėlto „Kopa“ rado savo auditoriją. Ekranizuoti mokslinės fantastikos epą ryžosi čiliečių kilmės režisierius ir scenaristas Aleksandras Jodorowskis. Avangardo veteranas, linkęs į siurrealizmą, sukūręs du pelningus filmus „Kurmis“ (*El Topo*, 1970) ir „Šventasis kalnas“ (1973), gavo pribloškiantį prancūzų prodiuserio Michaelio Seido pasiūlymą: „*Kad ir koks būtų kitas tavo filmas, mes jį finansuosime.*“

Jodorowskis pasirinko Herberto „Kopą“. Jis norėjo žiūrovams ne tik papasakoti gerą istoriją, bet ir troško pakeisti visuomenės įsitikinimus, padaryti įtaką jauniems pasaulio protams. Pirmiausia sutelkė komandą, kuriai priklausė didžiausi to meto talentai – sukurti muzikinį takelį patikėjo psichodelinio roko grupei *Pink Floyd*, ką tik išleidusiai aštuntąjį kultinį albumą „Tamsioji mėnulio pusė“, o pagrindiniais aktoriais pakvietė Micką Jaggerį, Orsoną Wellesą ir Salvadorą Dali.

Siurrealizmo tėvas turėjo įkūnyti Galaktikos imperatorių, mažiau reikšmingas vaidmuo vargu ar būtų sudominęs Dali. Salvadoras sutiko, tačiau atsisakė paisyti Jodorowskio scenarijaus, leptelėjęs, esą jo paties idėjos vis tiek geresnės už režisieriaus. Be to, iškėlė sąlygas: imperatoriaus sostu turėjo tapti tualetas, dekoruotas dviem susikertančiais delfiniais, o visatos valdovo dvariškių vaidmenis reikalavo skirti savo bičiuliams. Dali vylėsi vieną dieną tapsiąs geriausiai apmokamu Holivudo aktoriumi, todėl Jodorowskis pažadėjo jam sumokėti 100 tūkst. JAV dolerių už kiekvieną valandą, praleistą filmavimo aikštelėje.

Filmo biudžetas pasiekė 7 mln. JAV dolerių sumą, kuri anuomet atrodė kosminė. Nors užmojai buvo išpūdingi, projektas atmestas, kai režisierius kategoriškai atsisakė sutrumpinti filmą iki statistiniam žiūrovui priimtinos 2 val. trukmės. Jodorowskis įrodinėjo, kad šiai istorijai atskleisti kino ekrane būtinai reikia bent 11–12 valandų. Dauguma kino kritikų įsitikinę, kad tai, ko gero, pats nuostabiausias filmas, kuris taip ir liko nepastatytas.

Nors ši versija ekranų nepasiekė, Herberto „Kopos“ įtaka, reikšmingos mokslinės fantastikos idėjos lėmė, kad Jodorowskio komandos sukurti eskizai netrukus pasklido po įvairias Holivudo studijas. Papasakota istorija ir nepanaudota vizualinė medžiaga tapo tvirtu pamatu Georgui Lucasui sukurti „Žvaigždžių karus“, nors pats Herbertas ne kartą kaltino režisierių pasisavinus jo idėją.

Jodorowskis nebuvo vienintelis, kuriam nepavyko ekranizuoti „Kopos“. Pirmasis bandė tai padaryti „Beždžionių planetos“ prodiuseris Arthuras P. Jacobsas, filmo teises įsigijęs dar 1971 m. Į komandą prisiviliojęs kultinių filmų „Arabijos Lorenas“, „Daktaras Živago“ režisierių Davidą Leaną ir scenarijaus autorių Robertą Boltą, tikėjosi, kad sėkmė garantuota. Užgriuvus „Beždžionių planetos“ tęsinio darbams, „Kopos“ projektas buvo atidėtas keleriems metams. Deja, prieš filmavimo pradžią prodiuseris netikėtai mirė.

Vėliau „Kopos“ ekranizacijos ėmėsi Dino de Laurentiis. Scenarijų rašė pats Herbertas, o režisieriumi paskirtas Ridley's Scottas, sublizgėjęs po pasaulinės filmo „Svetimas“ šlovės. Bet po 7 mėnesių filmas liko be režisieriaus, Scottas pasitraukė iš filmavimo aikštelės esą dėl asmeninių priežasčių.

Įkalbėtas dukters, Davido Lyncho gerbėjos, prodiuseris režisuoti pakvietė jį, už juostą „Drambliažmogis“ (1980) nominuotą *Oskarui*. Lynchui teko pasirinkti, ar statys „Žvaigždžių karus: Džedajaus sugrįžimą“, ar „Kopą“. Ėmėsi „Kopos“. Kai filmas, studijos *Universal* gerokai apkarpytas ir sutrumpintas 1984 m. pasirodė kino ekranuose, suprato klydęs. Kosmoso operai priklijuota prasčiausio metų filmo etiketė – išpeiktas scenari-

„Atvykimas“. 2016. Režisierius Denis VILLENEUVE. Pagal Franko HERBERTO romaną „Kopa“

jus, nutolęs nuo originalo, režisūra ir montažas. Įtūžęs Lynchas kaltino prodiuserį ir kino kompaniją, kad išdarkė jo kūrinį, reikalavo ištrinti jo vardą iš filmo titrų. Režisierius iki šiol vengia kalbėti apie šią nesėkmę.

Užkeikimo panaikinimas

Rašytojas Harlanas Ellisonas, davęs pradžią JAV literatūros „naujam bangai“, tvirtino, kad „Kopa“ – tai kūrinys, kuriam nelemta tapti nei scenarijumi, nei kino filmu. Tačiau kanadiečių režisierius Denis Villeneuve’as tą požiūrį paneigė – „Kopa“ ne tik tapo šiuolaikišku originaliu filmu, bet savo reikšme ir įtaka prilygo tokioms fantastikos žanro aukštumoms kaip „Žiedų valdovas“.

Villeneuve’as, pasiryžęs pažaboti vizualinei interpretacijai nepasiduodančią „Kopą“, ėmėsi (priešingai negu ankstesni režisieriai) kurti ne kinematografinį siurrealizmą, nutolusį nuo originalo, bet Holivudo stiliaus juostą, turinčią ambicijų tapti kultine. Du jo sukurti mokslinės fantastikos filmai „Atvykimas“ (2016) ir „Bėgantis skustuvo ašmenimis 2049“ (2017) kartu gavo 10 *Oskaro* nominacijų, pelnė 3 statulėles.

Per pirmąją premjeros savaitę Prancūzijos kino teatrus užplūdo daugiau kaip milijonas žiūrovų.

Iki oficialios filmo premjeros JAV likus dar visam mėnesiui, imta kalbėti, kad Villeneuve’as įveikė užkeikimą, tiek metų persekiojusį visus, kurie bandė ekranizuoti „Kopą“. Kanadiečių režisieriaus talentas neabejotinai išskirtinis, tačiau šiuo atveju sėkmę lėmė ne jis. Didesnę įtaką padarė pats laikmetis – ištobulinta kompiuterinė grafika ir specialiųjų efektų technologijos, beje, pasikeitė ir auditorijos įpročiai. Tokios trilogijos kaip „Žiedų valdovas“, „Hobitas“ ar oktalogija „Haris Poteris“ pripratino žiūrovus prie ilgų epinių pasakojimų. Socialinės medijos įtvirtino nuostatą, kad visuotinai pamėgtas literatūros kūrinys, adaptuojamas kinui, privalo išlaikyti pagrindines siužeto linijas, herojų istorijas, nes šiuo atžvilgiu „nukraujavusią“ ekranizaciją bevardė nediplomuotų, tačiau griežtų kritikų masė be gailesčio pasmerks už neištikimybę teksto originalui.

Be to, publika, pastaraisiais metais pati susidūrusi su ne vienu distopiniu scenarijumi pandemijos tema, išsiilgusi išpūdžių, labiau nei kada nors anksčiau trokšta atitrūkti nuo niūrios kasdienybės, pasinerti į pasaką, ypač jeigu ši suteikia unikalią progą pažvelgti į vieną iš galimų tolimos ateities scenarijų, atsidurti fantastiniuose toliuose, visiškai nepažįstamame pasaulyje... ■

GRAŽUS IR PAŠĖLĖS GYVENIMAS STEBUKLŲ ŠALYJE

*Su Gabriele KIRŠAITE ir Juozu JANUŽU
kalbasi Elvina BAUŽAITĖ*

Elvina Baužaitė. *Lietuvos nacionalinis operos ir baleto teatras pristatė operą visai šeimai „Alisa Stebuklų šalyje“ – režisierius Gadas Schechteris, premjera įvyko rugsėjo 25 d. Pradėkime nuo garsiosios Lewiso Carrollio knygos – ką ji reiškia jums?*

Gabrielė Kiršaitė. Daugelis tyrėjų teigia, kad Carrollis atkūrė Persefonės mitą: Alisos nusileidimas į Stebuklų šalį yra Persefonės persikėlimas į Požemio karalystę. Kūriniai, giliai išsiskynę žmonijos sąmonėje ir pasąmonėje, neišvengiamai daro netikėtą transformuojantį tiek vidinį, tiek išorinį poveikį. Mano patirtis tokia ir buvo – pamačiau save visiškai naujoje šviesoje, užplūdo daugybė įvairiausių emocijų, vis iš naujo tekdavo įsiklausyti į savo vidų, kad suvokčiau procesus, vykstančius vaizduotėje.

E. Baužaitė. *Kaip Izraelio kompozitoriaus Davido Sebbos opera „Alisa Stebuklų šalyje“ perteikia Carrollio vizijas?*

G. Kiršaitė. Žinoma, operoje neįmanoma perteikti visko, kas yra knygoje, tenka apsiriboti tam tikromis detalėmis. Sebbos opera – tai šiuolaikinės muzikos kūrinys, bet girdimos ir žydų folkloro intonacijos. Asmeniškai aš jaučiu biblinės archaikos atspalvius, kuriančius melancholišką Artimųjų Rytų peizažą, nors operoje perteikiamas pasaulis yra šiuolaikinio vaiko vaizduotės padarinys.

Juozas Janužas. Opera „Alisa Stebuklų šalyje“ – tai Carrollio knygos santrauka, įvilktą į XXI a. muzikos „rūbą“. Kompozitorius Sebba pristato tikrai ne visą Alisos istoriją, juo labiau kad knygoje begalė veikėjų, būtų sudėtinga visiems rasti net vietą scenoje, jau nekalbu apie kiekvieno muzikinę charakteristiką. Todėl opera visai kitokia negu knyga. Vis dėlto svarbiausi veikėjai – Alisa, Triušis, Skrybėlius, Katinas, Širdžių karalienė – gana svariai atstoja trūkstamus personažus. Veikalo savitumas ir kitoniškumas pasireiškia tuo, kad žiūrovai įtraukiami į Alisos sapną, tarsi nukeliami į Stebuklų šalį, kur leidžiama patirti, ką reiškia draugystė, baimė, drąsa.

E. Baužaitė. *Plačiau papasakokite apie režisieriaus Gado Schechterio pristatomą „Alisos Stebuklų šalyje“ interpretaciją.*

G. Kiršaitė. Režisierius siekė sukurti efektingą šou su daugybe spalvų, triukų, šokių, kurie prikaustytų publikos dėmesį ir mažieji klausytojai neturėtų kada dairytis į šalis. Scenoje dinamiškai plėtojamas siužetas, daug mikrojudesių, kuriuos siekta tobulai nušlifuoti. Dailininkės Martos Vosyliūtės sukurti kostiumai labai įdomūs, ryškūs, nekonvenciniai, nesilaikoma jokių standartų, pasitelkiama visa fantazijos galia.

J. Janužas. Opera ir jos interpretacija atitinka nonsenso estetikos klasifikaciją. Muzika atonali,

įvairios aliteracijos, keistos muzikinės slinkty, be paliovos keičiasi metras, tempas, dinamika... Mane, romantinės muzikos mėgėją, visa tai kiek vedė iš proto. Teko nemažai pasistengti, kad „prisijaukinčiau“ šią muziką.

Režisūriniai sprendimai, sakyčiau, irgi nonsenso bei komedijos hibridas, daugybė judesių, grimasų, spalvų. Visa ta įvairovė scenoje burte užburia jaunosius žiūrovus.

E. Baužaitė. *Gabriele, papasakokite apie savąjį Katiną. Kas jis ir koks?*

G. Kiršaitė. Ir knygoje, ir operoje Katinas yra tarši Alisos krikštamotė arba geroji Snieguolės dėva. Nors atrodo gerokai išprotėjęs, kaip ir visi Stebuklų šalies gyventojai, Alisą nuolatos erzina, bet iš tikrųjų duoda jai mįslingus patarimus, kaip orientuotis keistoje, neologiškoje Stebuklų šalyje.

Manąją Katino interpretaciją daugiausia lėmė... kostiumas. Pirmąkart scenoje dainuoju su uždengtu veidu. Labai keistas jausmas, nes beveik nelieka mano pačios tapatybės, jokių bruožų, emocijas galiu išreikšti tik balsu ir rankų judesiais. Tai iš tiesų nemenkas iššūkis – rankos turėjo tapti itin gyvybingos.

E. Baužaitė. *Juozai, kaip apibūdintumėte savo vaidmenį?*

J. Janužas. Manasis Triušis yra nuolat vėluojantis ir vis į laikrodį žvilgčiojantis tipažas. Elegantiškas, bet ūmaus būdo. Jautrus pedantas, drąsus ir baikštus tuo pat metu. Spektaklyje jis charakterizuojamas kubistiniais akcentais (Triušio galva, grimas, puošnus fraką primenantis kostiumas).

E. Baužaitė. *Prisiminkite savo pirmąjį patyrimą, susijusį su teatru vaikams.*

G. Kiršaitė. Vaikystėje teatro spektakliai nesužadindavo man stiprių emocijų, juos prisimenu blankokai. Daug stipresni paauglystės išpūdžiai. Anželikos Cholino „Carmen“, Jono Vaitkaus „Stepančikovo dvaras“, Oskaro Koršunovo „Įstabilioji ir graudžioji Romeo ir Džuljetos istorija“ tiesiog prikaustydavo teatro

salėje. Mėgau *Keistuolių teatro* kuriamą televizijos laidą „Keistuolių pasaulyje“, kurią rodydavo, kaip dabar atsimenu, 13 val., jos niekada nepraleisdavau, tuo metu apie nieką kitą negalvodavau, tai būdavo man pats geriausias dienos įvykis. *Keistuolių teatro* spektaklius pačiačiau jau mokydamasi vyresnėse klasėse.

J. Janužas. Mano pirmasis patyrimas teatre – Piotro Čaikovskio baletas „Gulbių ežeras“. Mažai ką pamenu, nebuvau itin dėmesingas vaikas, tuo metu labiau rūpėjo dūkti su bendraklasiais vienoje iš ložių. Giliausiai į atmintį nusėdo muzika, iki šiol mėgstu šio kompozitoriaus kūrybą.

E. Baužaitė. *Ką patartumėte žiūrovams, kurie galbūt pirmą kartą ateis į operos teatrą, išvys pirmąją operą? Gal turėtų tam pasirengti?*

G. Kiršaitė. Kad lengviau atpažintų veikėjus, suprastų operos siužetą, nuoširdžiai rekomenduoju perskaityti Lewiso Carrollio knygą. Tai nuostabi, kupina nuotykių istorija – XIX a. Haris Poteris. Skaičiau su didžiausiu malonumu, daug juokiasi. Aišku, ir tie, kurie ateis knygos neskaitę, vis tiek viską supras, opera labai nuotaikinga, joje gausu įvairiausių efektų, tad svarbiausia džiaugtis visiems kartu. Jeigu spektaklis kokybiškai sukurtas, nereikia jokio papildomo pasirengimo, o jeigu nekokybiškas, tada jau niekas nepadės... Vaikai – pati geriausia, bet ir griežčiausia komisija, jeigu jiems nuobodu, mes tai sužinome tą pačią sekundę.

J. Janužas. Į spektaklį reikia eiti kaip į šventę, su šypsena, jokio pasirengimo tam nereikia.

E. Baužaitė. *Ką palinkėtumėte atvykstantiems į Stebuklų šalį?*

G. Kiršaitė. Pritariu Katino žodžiams: „Linkiu visų atsakymų ieškoti savo viduje“.

J. Janužas. Visi būkime nuoširdūs, nes šiais laikais to vis labiau stinga. Linkiu, kad vidinis vaikas, esantis kiekviename iš mūsų, nors retkarčiais primintų, koks gražus ir pašėlęs yra gyvenimas.

E. Baužaitė. *Dėkoju už pokalbį.* ■

KIEKVIENTAS GALI MANE NUPIRKTI?

Novelė

Sakoma, kad menininkai neturi gabumų verslui, bet jis šiaip taip sudurdavo galą su galu. Vieną dieną susipažino su verslininke, netgi ganėtinai nebjauria. („Nemokėjo abejingai praeiti pro grožį“, – aiškino dailininkas Józefas Chyży’s.) Menininkas ir meno mylėtoja smagiai pasišnekučiavo Boleko salos* galerijoje. Jau po keleto dienų ji atėjo į dailininko dirbtuvę, apsirengusi taliją išryškinančiais drabužiais, glaudžiai prigulusia palaidinuke ir kelnėmis vamzdeliais. Jiedu šmaikštavo, juokėsi, dailininkas ją fotografavo, o po savaitės paskambino.

– Nutapiau jus.

Ji atbėgo iškart. Paveikslas stovėjo ant molberto, uždengtas suglamžytu skuduru. Viešnia atsisėdo į fotelį, užsimetė koją ant kojos, išsiėmė rožinę cigaretę.

– Aš irgi rūkau, – pasigyrė dailininkas, parodęs į nuorūkų pilną peleninę. Paskui nutraukė uždangalą.

– Aš nuoga! – suriko ji.

– O jūs manėte, kad tapysiu su džersiais? – nustebė dailininkas.

– Tai dabar kiekvienas gali mane nupirkti? – paklausė ji nervingai.

– Kodėl kiekvienas? Čia gana brangus paveikslas, – ramino autorius.

Paveiksle pavaizduota moteris stiebiasi ant pirštų, šiek tiek atsilošia. Bet ir netekusi tvirtos atramos nepraranda pusiausvyros. Užtat vyras parkritęs, sudužusi jo statula guli prie moters kojų.

Kadaise Polnaras** ketino imtis tikro verslo, bet kažką supainiojo, pražiopsojo ir tapo nemokus. Jau ieškojo pirkėjo net savo sofai – tikros odos, oranžinės spalvos. O tada vienos daugiašakės įmonės vadovė pasiteiravo:

– Gal mane nutapysite?

– Mainais?

Ji linktelėjo. Jis suplojo delnais, pašoko ir išbėgo.

– Po dviejų savaitių turėsiu jus! – pridūrė jau koridoriuje.

Ji atėjo šiek tiek anksčiau, su dailia šukuosena, rubino spalvos lūpomis.

Žvalgosi, paveikslo nemato, yra tik portretistas.

– Jūs neįsivaizduojate, kas man vakar nutiko, – prabilo dailininkas. – Pas mane užbėgo draugas – jis Vokietijoje atidaro viešnamį – ir jam taip patiko jūsų portretas, kad iškart jį nupirko. Už didelius pinigus. Pakabins salone, ant bordinės sienos.

– Pardavėte mane viešnamiu?! – pasipiktino verslininkė.

– Bet užsienietiškam, – rimtai pasiteisino Polnaras.

Nežinia, ar tada jis tapė šiltais bronziniais, kaštoniniais, balintos kavos atspalviais, ar derino jų sekvencijas, lyg burdamas iš spalvų. Gal pradėjo nuo šviesių tonų, palaipsniui sluoksniuodamas atspalvius. Galiausiai baigė kompoziciją storu brūkšniu – tai gana ypatingas ornamentas, kurį ypač mėgo. Bet visiems žinoti

** Bolesław Polnar (1952–2014 – lenkų grafikas, tapytojas, pedagogas, dailės galerijos „BP atelier“ Opolėje įkūrėjas

* Oderio sala Opolės mieste, poilsio ir pramogų vieta

ma, kad, pamatęs vietinės televizijos žurnalistę Aną Święcicką, pareiškė:

– Tavo nuobodus veidas, jokios raukšlės, jokios dramos. Sunku bus tokį nutapyti.

Pavaizdavo ją į kažką išžiūrėjusią, truputį lyg ne čia esančią, su brandžia rože iškirptėje. Kadaisė pats tokią padovanojo. Klūpojo prieš rotušę su gėle lūpose ir laukė, kol ji priims rožę. Stabtelėjo būrelis praeivių – vieni ėmė ploti, kiti susigraudino, o kažkas piktai burbtelėjo:

– Juokdarys!

Jis nuolatos tapė moteris.

– Jos turi apvalumą, todėl jas tapau apskritai, – juokaudavo. Atlėkdavo į savo dirbtuvę valandai arba dviem tarp piešimo pamokų Opolės dailės licėjuje ir vernisažo BP galerijoje. Vienur žaliai užtapė akis, kitur užtušavo veido dėmelę, išlygino raukšles, patempė nukarusius skruostus. Paveiksluose aprengdavo moteris puošniai, *charme, bon ton* pagal Paryžiaus madas. Paprašytas suskliausdavo ausis. Juk visos nori atrodyti kaip iš paveikslėlio.

– Persimetu prie vyrų, – pareiškė, kai jam buvo ne daug likę iki mirties. – Su bobomis vienas vargas. Jos visur įsibrauna, net į paveikslus.

Darydavo garsių vyrų eskizus. („Jo vyrai niekada nebuvo gražūs, – padarė išvadą dailininkas Andrzejus Szejweisas. – Negraži moteris – irgi ne jam.“) Tą ciklą Polnaras pavadino „Rašytojai ir dailininkai + vienas dainininkas“. „Tai asmenybės, kurios mane inspiravo, sužadino išskirtines emocijas ir neleido praeiti pro šalį“, – rašė pristatydamas parodą.

– Bolekas pažįsta net šitiek rašytojų? – nustebė viena nuolatinė galerijos lankytoja.

Bet netrukus jis vėl grįžo prie moterų. Juk tiek apie jas žinojo. Nutapė daugybę flirtų ir išsiskyrimų! Jos lankydavosi dailininko dirbtuvėje kartelio ir laimės akimirkomis, apnuogindavo prieš jį savo pilvus, krūtis ir sielas, nes Bolekas mokėjo klausytis, tylėti ir tapyti. Tik jo žmona beveik niekad neužsukdavo į paskutinį dangoraižio *Luboszyce* gatvėje aukštą.

– Buvau nuėjusi gal tris kartus, – prisimena ji. – Nenorėjau jam trukdyti. Nepavyduliaudavau pozotojoms. Beje, ir mane yra nutapęs, – pasigyrė,

parodžiusi didelę drobę prieškambaryje.

Ji stovi ten kaip Pompėjos kolona. Suknelė iki pat žemės aplipusi juoda lava. Netekusi spalvų, perbraukta pusiau ar užsklęsta, atrodytų, veržiasi iš paveikslų rėmų. Bejėgė tarsi apiplikytas pomidoras. Rusvai pilkas fonas pritepliotas brūkšnelių, ženklų, kažkokių užrašų. Paveikslų pavadinimas – „Gotika“. Iškrakmolyta Iwona Polnar žvalgosi, lyg kažko ieško. Gal vyro? Kadaisė nuolat ieškodavo jo baruose, kavinėse, klubuose. 1991-aisiais, kai ją tapė, pramogaudavo iki paryčių, dažnai keisdamas linksmybių vietas, todėl jį rasti būdavo sunku.

Tada jiedu gyveno menininkų name. Visi laiptinės butai, net iki devinto aukšto, buvo atiduoti kūrėjams.

– Muzikai varė naminukę, – išdavė paslaptį Teresa Biernacka, irgi tapytoja, – dailininkai mėgo vyną, o literatai gerė viską.

Vroclavo gatvės pradžia – tai aukšti pastatų pagaliukai, įsmeigti į žemę. Reikia kirsti nedidelę aikštę, perbėgti tiltą, ir jau atsiduri turguje. Bolekas išsprūsdavo iš namų tyliai, pro langą, nes jų trijų kambarių butas buvo parteryje. Jam nuolat magėjo su kuo nors kalbėtis ir ieškoti atsakymų į visokius klausimus. Bet visada grįždavo. Atsiprašinėdavo. Kol vėl pajusdavo miesto trauką.

Paskui išliedavo ant drobės troškimus, vilčių išspildymus, vaizduodavo aistras ir dvejonas, priartindavo lūkesčius. Mokėjo išreikšti raudą ir juoką, siaubą ir palaimą, skausmą ir džiaugsmą. Kartais eidavo senovės meistrų pėdomis, tapė susipynusius kūnus, rankų ir kojų painiavą. Primindavo pozas, grimasas, gestus, atpasakodavo pasiaukojimą, atvirumą, tapė pusiau užgniaužtą kvėpavimą, spazmus, prakaitą, seiles ir putas. Gebėdavo perteikti šnabždesius, burtažodžius, priesaikas ir keiksmus, pavaizduoti aštrias briaunas, trūkčiojančias dejonas prieš „mažąją mirtį“ ir džiugią gimimo tylą. O kartais palikdavo vien artumo pėdsaką, atgarsį. Antai paveiksle „Aušra“ matome tik rankas, bejėgiškai svyrančias grindų link.

Viename iš paskutinių paveikslų pavaizdavo savo nugarą. Kadras po kadro, lyg filme ji slenka prieš akis. Klišės šen bei ten įplėtos, scenos nutrūksta arba už-

dengia viena kitą. Viename kadre stovi apibraižytas stalas, ant jo dažai, juostos, klėjai, replės, knygos ir palaidi lapeliai, prirašyti eilių. Viskas netvarkinga. Šiek tiek toliau baldas pasvyra, nuo jo krinta plonyčio krištolo taurė. Galima beveik išgirsti dūžtančio krištolo skambesį ir iškart užplūsta prisiminimai.

– Gerdavome, ir dar kaip! – sako Andrzejus Czyczyło, tapytojas ir scenografas. – Kartą gėrėme jo bute. „Nori gauti į snukį, Czyczyło?“ – mandagiai paklausė Bolekas. „Noriu“, – išlemenau. Tada jis atsivėdėjęs vožė man antausį. „Tu ką?!“ – sublioviau. „Norėjau būti malonus“, – atsakė jis.

O kartą, kai apgirtęs atėjo į kavinę, ten Jagoda Hlawacz kalbėjosi su labai dailiu vyriškiu. Nusiemęs beretę, nusilenkė, pabučiavo damai ranką.

– Pone direktoriau, leiskite pristatyti jums Bolesławą Polnarą, dailininką. Bolekai, čia filharmonijos direktorius Janusz Powolny's.

– Seni! Tai tu direktorius? – puolė prie jo ir apglėbė. – Toks gražuolis! Verčiau važiuok į Holivudą, suvaidinsi kokį vaidmenį.

– Koks čia tipelis?! – dirigentas pašoko ir suglumęs išbėgo.

– O taip, jis buvo nerami dvasia, visur dalyvavo, – tvirtino profesorius Stanisławas Nicieja, – ir knygų pristatymuose, ir vernisažuose, ir labdaros aukcionuose.

– Užpolnarydavo Opolę, – juokėsi Czyczyło.

– Varšuvą irgi, – pridūrė Andrzejus Czernikas, teatro *Eko Studio* režisierius ir direktorius. – Pamenu, važiauvau pas Wojciechą Siemioną,* norėjau prikalbinti, kad vaidintų spektaklyje „Valstiečiai“, kurį stačiau skansene. Svarsčiau, kaip sugundyti tokį aktorių atvykti į provinciją. Parodžiau jam anksčiau vaidinto spektaklio „Vestuvės“ su Bolesławo scenografija nuotraukas.

– Polnaras! – atpažino Siemionas dailininko braižą.

– Pažįstate jį?

– Klausiate! Turiu jo paveikslą. Vaidinsiu, – sutiko jis.

– Apėmė pavydas Bolekui, jutau nepasitenkini-

mą, – sakė režisierius, – ir net nuoskaudą. Tikėjausi, kad Siemioną suvilios teatras, spektaklio sumanymas, o sugundžiau jį Polnaru.

– Buckis** jį pribaižė, – nugirdau minioje šnabždan-tis per laidotuves.

– Ne Buckis, o širdis, – paprieštaravo prikimęs bo-sas.

Polnaras perėmė Buckio dirbtuvę prie žiedo. Krzysztofas Buckis pakeliui iš ateljė į namus krito ant žemės. Praeiviai manė, kad užmigo prisitašęs alkoholikas. Mirė ant šaligatvio. Jam buvo 47-eri. Tapė atstumtuosius, luošus, ligotus, skausmų kamuojamus žmones, pavargėlius, skurdžius. Nevengė girtuoklių, paklydėlių ir benamių, nuskurdusių mokytojų, storų kunigų prelatų, įkaušusių komisarų, apdriskusių piemenėlių, mėgo dailias šokėjas ir stambias bobas, besijuokiančius kvailėlius...

Visi mielai jam pozuodavo – juk turėjo aibes laiko, gyvenimui apvirtus aukštyn kojom. Jie nerūpestingai sukosi ratu, tinginiavo, džiaugėsi bet kokiomis atliekomis, net, pasigailėk Viešpatie, šiukšlynų radiniais. Jų portretus Buckis tapė apgailėtinių būstų su mediniais varteliais ir šunų formos belstukais fone.

Gal mokytojas Buckis supyko ant mylimo mokinio? Jautė nuoskaudą, kad Boleko, kadaise irgi tapiusio gyvenimo sutraiškytus, išblukusius, prakeiktus žmones, paveiksluose paskui įsitvirtino moterys? Pagerintos. Su kainomis reversuose. ■

Iš lenkų kalbos vertė Kazys USCILA

Autorei maloniai sutikus, versta iš tinklaraščio

Wydawnictwo „Próby“. 2021 m. rugsėjis

Agnieszka Kania – Opolėje gyvenanti literatė, išleidusi dvi apsakymų

ir esė knygas, bendradarbiauja su daugeliu Lenkijos spaudos leidinių.

Yra Opolės implantologijos ir estetiškos stomatologijos centro gydytoja

implantologė ir savininkė. Gydytojų kalnų slidinėjimo pasaulio ir Europos

pirmenybių čempionė

* Wojciech Siemion (1928–2010) – lenkų teatro ir kino aktorius

** Krzysztof Bucki (1936–1983) – Opolėje kūręs lenkų dailininkas

Regimantas PILKAUSKAS

KULAUTUVOS SODELIS SU MADONA IR KITI KURORTO ŽELDYNAI

A tvažiavę į Kulautuvą ir eidami pagrindine Akacijų gatve, lengvai pastebėsime boluojančią baliustradą, už jos – visiems atviras sodelis su Madonos (Jėzaus Kristaus Motinos Marijos) figūra, priklausantis Reabilitacijos ligoninei. Ji moderni, neseniai atnaujinta. Vakarų pusėje nuo 1960 m. stovi buvusios tuberkuliozinės sanatorijos klubas-valgykla. Šis bene didžiausias kurorto pastatas yra apleistas, laukia atstatymo ir pri-taikymo. Į šiaurę už paminklo – Kulautuvos klebonija, greta stovėjusią medinę bažnytelę piktadariai 2012 m. sudegino. Vietos žmonių pastangomis pastatyta nauja, ją suprojektavo architektas Darius Jakubauskas. Statybos darbus organizavo Kulautuvos klebonas Antanas

Gražulis. Bažnyčią 2021 m. birželio 13 d. pašventino Kauno arkivyskupas Kęstutis Kėvalas.

Skulptūrinė kompozicija su Madona buvo pastatyta 1934 m. prie Nerėpos, kuri iš molingų lygumų atiteka per Kulautuvos mišką, perskrodamą Nemuno šlaitą. Pašlaitėje upelis dviejose vietose patvenktas. Paminklas, pastatytas ant aukštesniojo tvenkinėlio kranto, priglundęs prie šlaito. Meno kūrinyms atsirado pulkininko leitenanto Vytauto Augustausko (1884–1944) pastangomis. Lietuvos Respublikos Ministrų kabinetas 1933 m. balandžio 21 d. Kulautuvai suteikė kurorto statusą, direktoriumi paskyrė Augustauską, kuris 1933–1944 m. tvarkė visus kurorto reikalus, o už savo darbą, kaip rašė XX amžius

Sodelis Kulautuvoje

Stasio Stanišausko pasas. KRVA, F.66, ap. 1, b.47943-1926 m.

Stasys STANIŠAUSKAS. *Madona*. 1934

(1939-06-30), neėmė jokio atlyginimo.

Lietuva 1934 m. minėjo Prezidento Antano Smetonos 60-metį. Tada Kulautuvos centre prie tvenkinėlio ir buvo pastatytas Madonos paminklas. Ant postamento užrašyta: „LX Tautos Vado Antano Smetonos amžiaus sukakčiai paminėti 1874–1934“. Rugsėjo 9 d. paminklas buvo iškilmingai pašventintas, o pagrindinei Kulautuvos gatvei suteiktas Prezidento Antano Smetonos vardas.

Sovietų okupaciniam režimui tai buvo nepriimtina – juk Smetona kūrė laisvą nepriklausomą Lietuvą ir jai vadovavo. Gatvė pervadinta Akacijų alėja, nes buvo apsodinta šios rūšies medžiais. Šiandien toks pavadinimas yra tam tikras nesusipratimas. Iš Šiaurės Amerikos 1600 m. į Europą atvežtos baltažiedės robinijos (*Robinia pseudoacacia* L.) lietuviškai buvo vadinamos baltosiomis akacijomis, nors botaninis vardas rodo, kad tai netikra akacija. Tikrosios akacijos, mimozinių šeimos šiltųjų kraštų medis arba krūmas, Lietuvoje ne-

auga. Moksliskai tiksliau būtų gatvę vadinti Robinijų alėja, tačiau ir šiuo atveju kiltų nesusipratimas, nes kai kurie Lietuvos botanikai, palaikomi aplinkos ministro, baltažiedės robinijas priskyrė invaziniams augalams, reikalauja jas naikinti kaip kokius Sosnovskio barščius, numatytos net piniginės baudos, jei užtikis sodybose žydinčias. Kulautuvos Akacijų alėja šiuo metu iš pagrindų rekonstruojama, visos robinijos iškirstos, ketinama sodinti kitos rūšies medžius. Tačiau ši gatvė eina per mišką, tad būtų geriau išvis nesodinti medžių, nes jų rikiuotės nedera su miško aplinka.

Kulautuvos pagrindinės gatvės pavadinimas skamba dviprasmiškai, bet yra gera išeitis – reikėtų tiesiog grąžinti ankstesnį pavadinimą, juk be Antano Smetonos veiklumo ir išminties vargu ar turėtume savo valstybę.

Kulautuviečiai moka atkurti tai, kas buvo svetimųjų valia sugriauta. Vengrijos sukilimo atgarsiai Kaune per 1956-ųjų Vėlines išgąsdino okupantų parankinius. Jie suskubo griauti tautos atmintį žadinančius paminklus. Neišvengė naikinimo bangos ir Kulautuva. Madonos statula laimei nebuvo sudaužyta, tik perkelta per tvorą į bažnyčios šventorių. Prezidentui Smetonai dedikuotas postamentas apgadintas. Kulautuvos tuberkuliozinės ligoninės kolektyvas, vadovaujamas vyr. gydytojos Brigitos Pauplienės, pirmaisiais nepriklausomybės metais ėmėsi iniciatyvos atkurti paminklą. Darbus vykdė Kauno paminklų restauravimo dirbtuvių specialistai. Prie paminklo postamento šono atsirado lentelė su nuoroda: „Skulptorius Stasys Stanišauskas (1899–1941)“. Žinių apie šį Lietuvai nusipelnusį talentingą skulptorių turime mažai. Jo nemini „XX a. Lietuvos dailės istorija“ (1982, 1983), jis nepateko į Bostone išleistą „Lietuvių enciklopediją“, o ir 4 tomų enciklopedijoje „Lietuva“ jo pavardės nėra. Svarbių duomenų pateikiama lankstinuke, išleistame 1999 m., minint dailininko 100-metį. Viršelyje įdėtas Stanišausko portretas ir parašas iš asmens dokumentų, saugomų Kauno regioniniame valstybės archyve. Lankstinuke, kurį parengė Kulautuvos vidurinės mokyklos istorijos mokytojas Mykolas Fedaravičius ir Artūras Simanavičius, rašoma, kad skulptorius

gimė 1899 m. lapkričio 20 d. Budžiulių kaime Semeliškių valsčiuje. Studijavo Krokuvos dailės akademijoje. Mirė 1941 m. sausio mėnesį Šėtijuose (Lekėčių apylinkėje, Šakių rajone).

Be Švč. Mergelės Marijos skulptūros Kulautuvoje (1934) skulptorius pastatė paminklus Kauno Senosiose (karmelitų) kapinėse prie Vytauto prospekto (1930), Lietuvos kariams Šančių karių kapinėse (1931). Latvijoje, etninėse sėlių ir lietuvių žemėse, prie kelio iš Eglaitės į Subatą, netoli Červonkos kaimo, kapinėse, kur palaidotas 31 savanoris, žuvęs Lietuvos nepriklausomybės

kovoje. Paminklas atidengtas 1932 m. spalio 2 d. pulkininko leitenanto Vytauto Augustausko ir kapitono P. Jakšto iniciatyva. Betoninio 6,5 m aukščio paminklo viršuje lietuvių ir latvių kalbomis užrašyta „Žuvusiems Lietuvos kariams 1919–1920“, o apačioje lietuvių kalba „Keleivi, pasakyk Lietuvai, kad mes žuvome gindami Tėvynę“. Kaimo kapinaitės yra ant kalvos, aptvertos, su metaliniais vartais. Paminklas lietuvių kariams nebuvo sunaikintas per sovietų okupaciją, o ir dabar gerai prižiūrimas. Tektų apgailestauti tik dėl to, kad karių kapai uždengti akmeninėmis plokštėmis, užuot apsodinus juos patvaresnėmis daugiametėmis gėlėmis.

Visi išvardyti Stanišausko paminklai sukurti iš gelžbetonio, kurį Lietuvos skulptoriai naudojo XX a. ketvirtajame dešimtmetyje. Skulptorius Vincas Grybas (1890–1941) taikė dirbtinio marmuro (balto cemento su marmuro skalda) technologiją, perimtą iš Paryžiaus skulptorių mokyklos, konkrečiai iš Émile'o Antoine'o Bourdelle'o (1861–1929). Apžiūrėjęs Kulautuvos baliustradą su Madona, susidariau įspūdį, kad ir Stanišauskas naudojo tokias pačias medžiagas ir pana-

Stasys STANIŠAUSKAS. Paminklas „Žuvusiems Lietuvos kariams 1919–1920“ Červonkoje, Latvija. 2015 m.

šią technologiją. Dailės istorikė Laima Šinkūnaitė apie paminklą „Žuvome dėl Tėvynės“, atstatytą Senosiose Kauno (karmelitų) kapinėse, rašė: „S. Stanišausko paminklo kompozicijoje svarbūs horeljefai, heraldiniai bareljefai, dekoratyvūs architektūros ir skulptūros elementai, tekstai. Jų darni bei tobula visuma – paminklo įtaigumo paslaptis.“ (Straipsnių rinkinys „Žuvome dėl Tėvynės“. 1995. Draugija „Lakūnų kapai“. Sudarytojas Jonas Voronavičius, p. 7). Šie žodžiai tinka ir Kulautuvos Madonos meninei išraiškai apibūdinti.

Kurorto planas buvo parengtas 1938 m. Jo autorius – architektas Jonas Kova-Kovalskis (1906–1977), mokslus baigęs Paryžiuje. Per pašlaitę buvo nutiestos dvi lygiagretės pagrindinės gatvės, kurias statmenai kerta šalutinės, miestelį dalijančios į taisyklingus stačiakampius.

Abi pagrindinės gatvės yra antroje viršsalpinėje terasoje, taigi dėl potvynių palyginti saugios, nors yra nuotraukų, kai potvynis 1958 m. balandžio mėnesį privertė žmones Akacijų gatve plaukti valtimis. Pastaraisiais dešimtmečiais sklypų statyboms pritrūko, tad naujieji

Nugenėtos robinijos Akacijų alėjoje Kulautuvoje. 2018 m.

miestelio planuotojai nusileido į pirmąją terasą, dažnai užliejamą per pavasario potvynius. Stačiakampį kvartalų formavimą jie ignoravo ir sukūrė chaotišką struktūrą, daug kur užkertančią tiesų priėjimą prie Nemuno.

Aplankęs Madonos sodelį, bandžiau eiti žemyn Nerėpos pakrante, bet greitai sustojau – upelis dabar teka per privačias valdas tarp garažų ir po garažais. Dabartinė urbanistika neveiksni, kurorto statybų nesugeba sureguliuoti. Kraštovaizdžio architektūros raiška, panašiai kaip ir Vilniuje ar

Suolas nišoje prie tako be krūmų užnugario

Regimanto Pilkausko nuotraukos

Kaune, įstrigusi mėgėjiškame lygmenyje. Madonos link vedantis atsijų takas yra paprastas ir logiškas, tačiau kiti trinkelėmis grįsti takai Reabilitacijos ligoninės kiemą skaido įstrižai, kai kur beprasmiškai vingiuoja. Svarbiausia Kulautuvos želdynų bėda ta, kad nėra krūmų – senieji iškirsti, o nauji nesodinami. Daug kas jau išmoko, kad tiesiant takus, reikia įtaisyti nišas suolams prie tako, tačiau tai tik pusė darbo. Jeigu suolo užnugaryje neauga krūmai, nesudaroma jauki erdvė, teikianti saugumo, ramybės pojūtį.

Kulautuvos viešosiose erdvėse visos senosios gyvatvorės nugenėtos. Nesama ne tik krūmų, bet ir gėlynai į dirvą nesodinami. Visos spalvingos vienmetės gėlės įkalintos medinėse arba betoninėse dėžėse, keraminiuose puoduose. Kičas, beskonybė gali tarpti nebent naujųjų turtuolių kiemuose. Visuomenei priklausančius želdynus, tokius kaip skverelis su medinėmis skulptūromis priešais Reabilitacijos ligoninę arba Kulautuvos parkas, užimantis visą miestelio kvartalą, turėtų tvarkyti patyrę kraštovaizdžio architektai. Tada atsiras aiškios paskirties takai, suolai, kiti poilsio baldai, o pakraščiais vešės laisvai augantys krūmai. Beje, daugiamečiai gėlynai sumažina vejos plotus, kuriuos reikia dažnai pjauti, želdyną padaro gamtiškesnį.

Kulautuvos parke, Reabilitacijos ligoninės kieme auga daug senų paprastųjų pušų, kurių kamienai išlakūs, tinkami lentoms pjauti. Esama ir pomiškio, kurį sudaro paprastieji ąžuolai, ūgtelėję iki 10 m aukščio, matyt, išdygę iš gilių, kurias paslėpė paukščiai. Kada nors, iškirtus subrendusias paprastasias pušis, įsigalės vertingi ąžuoliukai, labai reikalingi šiems želdynams. Dabar reikėtų pasodinti krūmų juostas palei gatves, jie apsaugos Kulautuvos parko centrinę aikštę, Reabilitacijos ligoninės pastatus ir kiemą nuo automobilių triukšmo ir teršalų. Želdyno erdvių kūrimas, pasitelkiant ūksmingus miškų krūmus, tokius kaip paprastasis lazdynas, paprastasis sausmedis ir kitus, nėra lengvas darbas, tačiau be krūmų želdynai būna kiaurai permatomi, neįjaukūs, nepatrauklūs. ■

Irena BALČIŪNIENĖ

APIE BAUGŠČIĄ IR DRAŠIĄ VINCO MYKOLAIČIO-PUTINO ŠIRDĮ*

Būti lape ir liūtu

Sovietų represinės struktūros ir karinės pajėgos 1948 m. gegužės 22–23 d. įvykdė vieną baisiausių masinio trėmimo operacijų kodiniu pavadinimu *Vesna* („Pavasaris“). Ją savo parašais patvirtino Lietuvos komunistų partijos CK sekretorius Antanas Sniečkus ir Lietuvos SSR Ministrų Tarybos pirmininkas Mečislovas Gedvilas. Praėjus vos keturioms dienoms po žiauraus beveik keturiasdešimties tūkstančių žmonių ištrėmimo, Antanas Venclova *Literatūroje ir mene* pasidžiaugė, kad „išrautas nuodingas geluonis, gresiąs iš pasaly įsisiurbti į mūsų liaudies kūną“.¹

Tais baisiais laikais, vykstant represijoms ir gresiant mirčiai, tarsi rodydamas kelią, kuriuo eidama tauta galėtų išlikti, Vincas Mykolaitis-Putinas šalia kitų reikšmingų kultūros darbų išvertė „Konradą Valenrodą“. Jau pats šios poemos pasirinkimas išreiškė poeto santykį su okupacine santvarka, su nelaisve. Tą pabrėžė ir kultūros istorikas Darius Kuolys diskusijoje apie tai, kiek kūryba prisidėjo ir prisideda prie valstybingumo steigties ir saugos: „*Nesuprasime sovietmečio kultūros ir literatūros be valenrodizmo, kurį, pasak Meilės Lukšienės, sąmoningai rinkosi V. Mykolaitis-Putinas, ji pati ir dalis kitų į Vakarus nepasitraukusių kultūrininkų. Beje, V. Mykolaitis-Putinas neatsitiktinai pirmaisiais pokario metais išverčia Adomo Mickevičiaus „Konradą Valenrodą“. Kaip programinį kūrinį. Tas programas, tas aiškiai brėžiamas nuorodas šiandien būtų svarbu įžvelgti, atpažinti.*“²

* Tęsinys iš KB nr. 9

Kai po Abiejų Tautų Respublikos trečiojo padalijimo Lietuva atiteko Rusijos imperijai, Mickevičius, tremtyje 1825–1827 m. rašydamas „Konradą Valenrodą“, sprendė klausimą, koks individo vaidmuo istorijoje, kuo jis gali pasitarnauti savo tautai. Kūrinio pradžioje įdėtas *motto* – citata iš italų rašytojo, diplomato, istoriko Niccolò Machiavelli'o (1469–1527) veikalo „Kunigaikštis“: „*Nes turite žinoti, kad yra du kovos būdai... Reikia būti lape ir liūtu.*“

Politinė šios poemos intencija, skatinanti kovoti su priešu visokiomis priemonėmis, nevengiant klastos ir išdavystės, XIX a. buvo aktuali tiek Lietuvos, tiek Lenkijos bajorų išsivadavimo sąjūdžiams. Kad nukreiptų cenzūros dėmesį nuo maištingai skambančių kovos su carizmu idėjų, Mickevičius *Pratarmėje* pabrėžė, esą poemos tema neaktuali, nes Lietuva, kaip ir jos priešai kryžiuočiai, jau seniai tapo praeitimi, tačiau toks „tūrinio aptemdymas“ cenzorių neapgavo. Pats senatorius Novosilcevas, Filaretų bylos iniciatorius, nenuleidęs akių nuo Mickevičiaus net jo tremties metais, caro broliui Konstantinui raportavo: „*Pasirodžius Peterburge lenkiškai poemai su antrašte „Konradas Valenrodas“, parašytai Mickevičiaus, buvusio slaptos patriotinės lenkų „Filaretų“ draugijos nario, laikau savo pareiga atkreipti jo imperatoriškos didenybės ciesaoričiaus dėmesį į šios knygos įtartiną turinį. [...] tokie veikalai yra kenksmingi ir net nusikalstami, [...] apvilkti viliojančiu poezijos grožiu, moko puoselėti paslėptą priešišumą, apsimetėlišką ištikimumą ir ruošti pačią klastingiausią išdavystę...*“³

Po 1831 m. sukilimo uždrausta ne tik skaityti, platinti Adomo Mickevičiaus raštus, bet ir minėti poeto vardą.

Mykolaičio-Putino išverstas „Konradas Valenrodas“ 1953 m buvo perspausdintas Amerikoje, o 1955 m. *Aidų* žurnalas paskelbė Antano Maceinos straipsnį „Maišto pradmuo Adomo Mickevičiaus kūryboje“, kuriame išdėstytos išvalgos rodo, kad reikėjo didelės drąsos, pasirenkant versti šį kūrinį. Kokį atgarsį vertimas sukėlė Lietuvoje, antrą kartą okupuotoje sovietų, aprašė Vanda Zaborskaitė, ką tik baigusi filologijos studijas: „Rašytojų sąjungoje Putinas skaitė „Konrado Valenrodo“ vertimo fragmentus. [...] Ir štai prieina garsiąją Albano „Dainą“ – „Miela Neris, mūsų upelių gimtinė“. Visa salė įsitempė, tarsi elektros srovės perverta. Tokioje įtampoje, kai, rodos, niekas nė atsikvėpti nedrįsta, nuskambėjo visas „Dainos“ tekstas, o tada aplo-dismantai, pritarimo ir pasigėrėjimo šūksniai.“⁴

Vertėtų prisiminti, kad 1941 m., kilus karui tarp Vokietijos ir Sovietų Sąjungos, į Lietuvą atvyko tikras naujųjų laikų Konradas Valenrodas: „Vokiečių okupacijos metais pro smulkius kvislinginius negausius asmenis iškyla Konrado Valenrodo dvasia Prano Germanto-Meškausko asmenyje. Jis buvo Vokietijoje ir jautėsi esąs naci-nio galvojimo. Jis norėjo nacizmą perkelti į Lietuvą. Pats atsiradęs Lietuvoje ir virdamas rastoje kovos bei heroizmo dvasioje, virto karštu Lietuvos patriotu. Tada, dengdamasis nacizmo skraiste, kaip švietimo tarėjas jis herojiškai gynė lietuvių moksleivių bei studentų reikalus iki pasiaukojimo ir mirties kacete. Tai retos dvasios kovotojas.“⁵

Taręs griežtą „Ne“ okupacinės nacių valdžios bandymams sudaryti lietuviškąjį SS legioną, Germantas 1943 m. kovo mėn. pateko į Štuthofio koncentracijos stovyklą. Ten ir mirė 1945 m. balandžio 22-ąją, iki karo pabaigos likus vos kelioms dienoms.⁶

Apmąstydamas lietuviybės situaciją bei likimą sovietinės okupacijos kontekste, filosofas Juozas Girnius rašė: „Stipresnysis stengiasi silpnesnįjį pavergti, o šis savo ruožtu stipresniajam įtikti – tol, kol atsiras ir už šį stipresnis. Nuogu atvirumu šitą politinio gyvenimo „tiesą“ išreiškė nesenstantysai politinės „išminties“ evangelistas Niccolo Machiavelli: yra du kovos būdai – **būti liūtu arba lape**. Jei esi silpnas, griebkis lapės suktumo, naudokis klasta.

Mūsų žmoniškam charakteriui neįmanoma būti nei vienu, nei antru – nei liūtu, nei lape. Negalime būti liūtais ne vien dėl to, kad nesame didelė tauta, bet visų pirma dėl to, kad, vertindami savo laisvę, negalime nevertinti ir kitų laisvės. Kad mūsų „neliūtiškumas“ neplaukia vien iš mūsų tautos mažumo ir kartu jos valstybinės jėgos silpnumo, nepaneigiamai liudija mūsų valstybės vykdyta mažumų politika. Jei ir nebūtų pakakę jėgų kaimynams pulti, bet mažumoms prievartauti būtų jos užtekę. Tačiau nė vienai mažumai (nors kai kurių jų lojalumas mums buvo labai problemiškas) nepaneigėme teisės laisvai gyventi savo gyvenimą.

Negalime būti nei lapėmis. [...] Lietuvis iš prigimties žmoniškai šiltas, nesunkiai supranta ir svetimą žmogų, pajėgia išgyventi į jo mąstyseną ir nujausti jo kėslus bei veikimo būdus. Diplomacijai reikalingo psichologinio subtilumo bei blaivaus sprendimo lietuviui netrūksta. [...]

Tačiau: nors ir turėtume galimybę būti lapėmis, betgi nesame. Turėtume galimybę, nes, kaip ką tik nurodėme, nestokojame diplomatinio talento. Betgi nesame, nes šio talento lapinis naudojimas mums atrodo negarbingas, nevertas žmogaus vardo. Mūsų diplomacijai būdingas ne naudos tepaisys klastingumas, o principingas tiesumas. [...]

*Vadinasi, Machiavellio patarimas būti liūtu arba lape lietuviui sielon nesminga, neranda lietuviyje atgarsio. **Nenorime niekur savęs zoologinti, nes norime visur, net politikoje, išlikti žmoniški.** [...]*

Šitoks lietuvių nusistatymas, – idealizmas giliausiąja to žodžio prasme, – vadovautis ištikimybė tiesai, iš šalies vertinant gali atrodyti savižudiškas.

Bet šita mirčiai pasmerkta tauta, padalinta tarp dviejų milžinų – rusų ir vokiečių – atgimė svajonės ir tikėjimo jėga, iš gilios žmoniškumo sąmonės išaugusio idealizmo jėga!“⁷

Būtent šitokią idealizmą puoselėjo ir Vincas Mykolaitis-Putinas.

„Mokslų mokslas“ – marksizmas-leninizmas

Jau per pirmąją okupaciją 1940 m. užgrobtą „dangoraižio su liftu“ – Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro, Lietuvos ūkio banko steigėjo Jono Vailokaičio prabangaus šešių aukštų gyvenamojo namo Kaune, Vienybės

aikštėje, – naują paskirtį Petras Cvirka *Tiesoje* apibūdino taip: „Lietuvos TSR rašytojams ir menininkams tarybų valdžia davė tai, ko jie veltui laukė ir vylėsi daugybę metų: jų žinioni vyriausybė perdavė buvusius milijonieriaus Jono Vailokaičio namus. [...] Pagaliau čia literatūros darbuotojai susipažins su Markso, Engelso, Lenino, Stalino mokslu. Tuo tikslu literatūros bei meno darbuotojams bus organizuotas marksizmo-leninizmo seminaras“.⁸

Matyt, geisdami apsišviesti, jau rugsėjo mėnesį ten įsikraustė Kostas Korsakas, Kazys Binkis, Teofilis Tilvytis, Jonas Marcinkevičius, Ieva Simonaitytė, Kazys Binkis, dailininkai Stepas Žukas, Irena Trečiokaitė-Žebenkienė, Vytautas Jurkūnas. Užkandęs pirmame aukšte įrengtoje valgykloje, nemokamai maitinančioje rašytojus, neapykantą buržuazinei praeičiai ir džiaugsmą dėl naujo gyvenimo eilėmis išliejo Tilvytis:

*Ehėėė, kità šią milijonų pilį užvaldė publika!
Trypia ji, šaukia – tegyvuoja tarybų respublika!*

Eilėraščio pavadinimas „Laiškas ponui Vailokaičiui“ vėliau pakeistas į „Laišką milijonieriui“.

1944 m. prasidėjus antrajai sovietinei okupacijai visiems kultūros žmonėms – mokytojams, rašytojams, dėstytojams – teko studijuoti prievarta brukamą marksizmą-leninizmą, skaityti Stalino veikalus, klausytis visais kanalais skleidžiamos antireliginės propagandos, nes pagrindinė profesinės karjeros sąlyga buvo lojalumo okupaciniam režimui demonstravimas. 1944 m. spalio 26 d. *Tiesa* vedamajame raše: „Mums reikia inteligentų, išauklėtų marksizmo-leninizmo dvasia, mylinčių savo tautą ir tėvynę, ištikimų partijai ir vyriausybei.“ LKP (b) biuras 1944 m. lapkričio 24 d. priėmė nutarimą propaguoti materialistinę pasaulėžiūrą ir kelti Lietuvos gyventojų kultūrinį lygį, perauklėjant senąją inteligentiją, priverčiant ją tarnauti socializmui.

Vilniaus valstybinis universitetas buvo performuotas pagal sovietinių universitetų modelį. Naujai įsteigtose katedrose – Karinio parengimo, Marksizmo-leninizmo, Komunistų partijos istorijos – buvo įdarbinta nemažai iš Rusijos atsiųstų „specialistų“. Didelė dalis anksčiau Lie-

tuvoje ir užsienyje išleistų leidinių buvo perkelta į Specialųjį bibliotekos fondą, jų sąrašą nuolat atnaujindavo specialiai įsteigta cenzūros valdyba – *Glavlit*. Agresyviai sovietizacijai buvo būtina propaganda, apsiribojanti, kaip mokė Stalinas ir Hitleris, keliais nuolat kartojamais lozungais.

Apie tai, kaip marksizmas-leninizmas „*atkeliaavo net į Atėnus*“, vaizdingai papasakojo dr. Nijolė Juchnevičienė.⁹ Vilniaus universitete, skirtingai nuo Tartu ir Rygos universitetų, klasikinės filologijos katedra nebuvo uždaryta, tačiau išlikimas pareikalavo ir gudravimo, ir aukų. 1948 m. spalio 9 d. šios katedros dėstytojams teko „*savikritiškai*“ įvertinti savo veiklą ikisovietiniu laikotarpiu ir nuo jos „*viešai atsiriboti*“, „*sustiprinti paskaitų ideologinę kontrolę bei idėjinį-politinį lygį, surengti antireliginių paskaitų, įsigyti antireliginės literatūros*“. Dėstytojai privalėjo kas dvi savaitės pateikti ideologinio darbo su studentais ataskaitas. Posėdžiuose buvo sudarinėjamos komisijos „*antimoksliskoms reakcingoms knygoms* [iš katedros bibliotekos] *atrinkti*“, atsirado tokios kursinių ir diplominių darbų temos kaip *Anakreonto partiškumas, Lukrecijus – kovotojas su religija* ir kt.

Merkelis Račkauskas ir E. Frolovas 1952 m. parengė lietuvišką lotynų kalbos vadovėlį. Vietoj pratarmės išspausdinta Friedricho Engelso citata iš *Anti-Diuringo*, neva ginanti klasikines kalbas. Autoriai įvedė naujus lotyniškus žodžius: *fundus collectivus* (kolūkis), *colonus rapax* (grobuoniškas žemdirbys, t. y. buožė), *socialista, comunista*, įdėjo straipsnelių, šlovinančių Raudonąją armiją ir Komunistų partiją, tačiau didžiąją knygos dalį sudarė gerai parinkti romėnų autorių ir neolotyniški tekstai apie Lietuvos istoriją (*Scriptores rerum Prussicarum*, Kojelavičiaus *Historia Lituaniae* fragmentai). Matyt, todėl recenzijoje, išspausdintoje dienraštyje *Sovetskaja Litva*, vadovėlis sukritikuotas dėl „*žemo ideologinio lygio*“.

Perdirbinėti reikėjo ne tik vadovėlius, bet ir kalbą, ir dvasinį pasaulį. Reikalauta, kad Mykolaitis-Putinas, kaip ir kiekvienas šviesesnis žmogus, atsikratytų „*sunkios buržuazinių pažiūrų naštos*“. LKP CK ideologinio skyriaus vedėjo pavaduotojas Jonas Zinkus 1951 m. sukūrė publikaciją apie trūkumus savaitraštyje *Literatūra ir menas*, žurnale *Pergalė*, vertinant literatūrinį palikimą

iki Lietuvos KP(b) VI suvažiavimo, „išskyrus gilų ir turiningą A. Venclovos straipsnį „Už marksistinių lietuvių literatūrinio palikimo vertinimą“ (Literatūra ir menas, 1949, nr. 20).“ Vienas iš minimų autorių, „atkakliai kartojančių tas pačias klaidas“, – Mykolaitis-Putinas: „1947 m. „Pergalė“ (Nr. 3) išspausdino Lietuvos TSR Mokslų Akademijos tikrojo nario V. Mykolaičio-Putino straipsnį apie Maironį, kuriame buvo skelbiama vieningos srovės teorija ir pateikiamas neteisingas XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios lietuvių buržuazinio-nacionalinio judėjimo įvertinimas. [...] Tai, kad rašytoją ir literatūros kritiką Mykolaitį-Putiną dar tebeslegia sunki jo buržuazinės pasaulėjautos našta, matosi iš jo kalbos Lietuvos TSR tarybinių rašytojų sąjungos III plenumo, įvykusiame 1950 m., kur, iš dalies pripažinęs savo klaidas, jis iškėlė tezę, ar nereikia peržiūrėti kriterijų, kuriais remiantis vertinamas lietuvių buržuazinis-nacionalinis judėjimas. Kodėl gi žurnalas „Pergalė“ ne tik nepadedą šiam rašytojui bolševikinės kritikos ir savikritikos keliu atsikratyti sunkios buržuazinių pažiūrų naštos, bet dar išaukština jo klaidas ir daro tuo pačiu meškos paslaugą pačiam V. Mykolaičiui.

Ar tik ne todėl, kad kai kurie redkolegijos nariai patys tylomis sutinka su buržuazinėmis V. Mykolaičio-Putino pažiūromis?¹⁰

Lankyti marksizmo paskaitas tapo visiems privaloma. Julija Šalkauskienė, Lietuvos filosofo, paskutinio Vytauto Didžiojo universiteto (VDU) rektoriaus Stasio Šalkauskio našlė, Mykolaičio-Putino įsteigtos ir jo bute besirekančios studentų ateitininkų meno draugijos „Šatrija“ narė, nuo 1945-ųjų gyveno Vilniuje, dirbo Mokslų akademijos bibliotekoje Meno skyriaus vedėja. Čia studijavo, tvarkė Vrublevskių sukauptus meno vertybių rinkinius. Priverstinėse marksizmo paskaitose sutiko savo gerbiamą dėstytoją: „Netrukus po karo turėjau lankyti vakarinių marksizmo-leninizmo universitetą. Viename suole kartą susidūriau su Mykolaičiu. Pajuokavau: „Štai kažkada buvote mano profesorius, o dabar abu kolegos studentai“. Profesorius, mostelėjęs ranka pasakė: „Parašysiu aš jiems kokį idėjinį eilėrašį, gal atleis nuo lankymo.“¹¹

Fribūro universitete filosofijos daktaro laipsnį gavęs profesorius nebuvo stropus marksizmo-leninizmo studentas, todėl susilaukdavo priekaištų dėl laiku negautų

įskaitų ir praleistų paskaitų. O 1952 m., nors ir išleido poezijos rinkinį „Sveikinu žemę“ (1950), grasinta jį pašalinti iš Rašytojų sąjungos, nes „politinis išsilavinimas“ likviduojant „atsilikimą mokslė“,¹² tapo pagrindine net ir nepartinių rašytojų priklausymo sąjungai sąlyga. Profesorių „peranketizuojant“, valdybos nariai Antanas Venclova ir Kostas Korsakas tvirtino, kad Mykolaičio-Putino kūrybinė veikla nei apimties, nei kokybės atžvilgiu nėra patenkinama. Gelbėti padėti ėmėsi Juozas Baltušis, posėdžio protokole rašoma: „Drg. Baltušis pažymi, kad V. Mykolaitis-Putinas yra padaręs nemažą klaidų, tačiau jis yra stambus rašytojas, ir mes turime surasti būdą jam padėti.“¹³

Kadangi Mykolaitis-Putinas buvo gerbiamas lietuvių šviesuomenės, sovietai stengėsi apriboti jo įtaką, o jį patį bandė įbauginti. Tuo tikslu užmegztas platus agentūrinis tinklas, apie kiekvieną Mykolaičio-Putino žingsnį pranešdavo net septyniolika agentų. Ypatingajame archyve yra keturios bylos bendru pavadinimu „Unijatai“ (1950–1954), pavyzdžiui, pranešama: „Mykolaitis-Putinas vulgarizavo marksistinių-leninistinių požiūrį į literatūrą. Jis patardavo studentams seminaro darbams parinkti vieną dvi citatas iš marksizmo klasikų, pridurdamas, kad ir caro laikais reikėjo įterpti vieną kitą sakinį apie jo didenybę...“¹⁴

Tačiau net kagėbistų persekiojimai neprivertė Mykolaičio-Putino atsisakyti dvasingos kūrybos, stojiškos laikysenos, persekiojamų žmonių gelbėjimo.

Stalinmečiu po karo (1944–1953) Lietuvoje buvo suminta daugiau kaip pusantro tūkstančio „nepaklusnių“ inteligentų, tiesa, paklusniųjų irgi nestigo, net prasidėjus chruščioviniam atlydžiui. Universiteto partinio biuro posėdyje 1959 m. vasario 11 d. svarstant almanacho *Kūryba* „ideologines klaidas“, pasisakė ir studentas Tomas Venclova, viešai pasmerkęs savo kursinį darbą apie Krėvę ir Žemaitę, mat jo dalis buvo paskelbta tame „taršomame“ almanache: „Darbas rašytas 1957 m. O jau 1958 m. aš pradėjau jį žiūrėti kaip į naivaus vaiko darbą, kuris mažai orientuojasi. Ir turiu pasakyti, drg. Trakymas puikiai pasakė, jeigu mes einame į pirmąją bendruomenę, tai galima eiti dar toliau...“

[...] Markso nuopelnas yra ne tai, kad jis atrado klasių kovą (tą buvo atradę burž. mokslininkai), o kad klasių

kova turi pradžių ir pabaigą. [...] Krėvė stengiasi literatūriškai sukonstruoti tokią visuomenę be klasių ir prieštaravimų, taigi mano to meto nuomone lyg ir išvelgia būsimą neklasinę visuomenę. Žinoma, toks aiškinimas nėra marksistiškas ir vėliau mano perskaitytame Lenino darbe „Apie ekonominio romantizmo charakteristiką“ aiškiai pasakyta, kad remtis praeitimi, norint nustatyti ateities vaizdą, yra nemarksistiška, tiesiog nemoksliska.“¹⁵

Matyt, norėdamas užtušuoti tokį partinės linijos palaikymą, Tomas Venclova knygoje „Nelyginant šiaurė magnetą“ (2017) primygtinai primena, kad po trečio kurso išėjęs į akademinės atostogas, nes tuo metu jam „dėl asmeninių priežasčių buvo pašliję nervai“.¹⁶ To liiguistumo priežastis dienoraštyje paaiškina jo tėvas Antanas Venclova: „Jis baisiai nori spausdintis. Studentų almanache bus jo str. apie Krėvę. Matyt, vyrukas turi rimto noro būti literatūros darbuotojas, nors jo talentingi eilėraščiai, deja, perdaug atitrūkę nuo tikrovės ir dėl to negali būti plačiau spausdinami. Matyt, jis tai labai pergyvena. Jo draugystė su dviem kvailiais – Tumeliu ir Jackevičium – jį tiesiog gadina. Pirmasis jų užsikrėtęs kažkokiu klerikalizmu, o antrasis – didžiausias dekadentizmo garbintojas ir cinikas, spjaudęs ant visko. Neleidžiu jo nei į namus, bet Tomas su juo vis tiek susitinka.“¹⁷

Marksizmui Tomas Venclova neliko abejingas ir vėliau. Antai jo tėvas, 1962 m. gegužės 25–30 d. dalyvavęs Taikos šalininkų konferencijoje Armėnijoje, rašė:

„Grįždamas sustojau Maskvoj, užėjau pas Tomą. Su juo buvau naujai atidarytame Markso ir Engelso muziejuj. Stebino Tomo žinios iš marksizmo istorijos ir M[arkso] – E[ngelso] biografijų ir jo didelė pagarba jiems.“¹⁸

Užuojauta ir globa

Prieštaravimas tarp žodžių ir poelgių būdingas daugeiui, taigi ir menininkams, jie neatsigręždami bėga nuo žemės kančių. Tačiau to negalima pasakyti apie uždara, silpną, ligotą Mykolaitį-Putiną. Jo užuojauta ir pastangos padėti tiesiog stulbina. Ištremtai giminaičių šeimai ne tik siūsdavo pinigų, bet 1952 m. prašydamas pagelbėti kreipėsi net į LSSR Ministrų tarybos pirmininko pavaduotoją Kazį Preikšą, kuris aršiai persekiojo jį patį. Pa-

galbos nesulaukta, į Lietuvą Raškauskai parvažiavo tik 1958 m. Tačiau galvos priglausti neturėjo kur, nes į jų namus buvo įsikraustęs kolūkio pirmininkas. Visiškai taip Vilniuje, į Tauro kalno šlaite harmoningai įkomponuotą miesto vilą su turtingu interjeru, su *Art Deco* stiliaus baldais, knygomis ir kitais daiktais (Pamėnkalnio g. nr. 34),¹⁹ 1946 m. įsikraustė partinis funkcionierius Antanas Venclova. Kadaiše šį namą pasistatė Antakalnio karo ligoninės komendantas, Vilniaus Komiteto pabėgėliams remti viceprezidentas lenkas Antonis Kiaksztas, 1940 m. NKVD areštuotas ir ištremtas. Beje, nei Antanas Venclova, nei čia užaugęs jo sūnus, pasaulio pilietis Tomas baisių sapnų, atrodo, nesapnavo, tik pšovėsi dėl papildomų patalpų su antrame aukšte įsitaisiusiu kitu sovietiniu partiniu funkcionieriumi Feliksu Bieliausku. Vasaras Venclovų šeima leisdavo brangiausioje Palangos vietoje, išskirtinės istorijos ir architektūros name (J. Simpsono g. nr. 19), atimtame iš Lietuvos patrioto, antinacinio ir antisovietinio rezistento Gabriėliaus Milašiaus,²⁰ NKVD areštuoto ir išvežto į Sibiro lagerius. Namą Milašius atgavo tik 1990 m. rugpjūčio pradžioje, kai Eliza Vencloviėnė sutiko jį atiduoti, iš savivaldybės išplėšusi įspūdingą pinigų sumą. Ar gali būti, kad Antanas Venclova, kurio „šykštumas visuomenėje buvo tapęs folkloru“²¹ ir kuris iš valdžios viską gaudavo veltui, už vilą – prieš 1961 m. pinigų reformą – sumokėjo daugiau kaip šimtą tūkstančių rublių?

Kol vieni krovėsi turtus, kiti bandė padėti grįžusiems iš tremties. Mykolaičio-Putino laikyseną liudija Jonišio valsčiaus Valiūnų pradžios mokyklos mokytojo Rapolo Stanevičiaus istorija. Jį su žmona Eleonora ir trimis mažais vaikais (dvyniai Nijolė Regina ir Saulius Vytautas buvo aštuonerių metų, o Jūratė – penkių mėnesių) išvežė 1941 m. birželio 14 d. Šeima į Vilnių nelegaliai, su svetimais pasais grįžo 1947 m. rugpjūtį. Vaikus atidavė giminėms, patys susirado apleistą butą Žvėryne. Rapolo Stanevičiaus brolis buvo vedęs Emilijos Mykolaitienės seserį – taigi kreipėsi į Mykolaitį-Putiną ir sulaukė paramos: „1948 m., jau dirbant Žemės ūkio ministerijoje buhalteriu, kažkas įspėjo: „Bus vežimai, nenakvokite namuose“. Tada aš su žmona ir mažąja dukrele nakvodavom Mykolaičių bute. Sekančiais metais vėl vežimų banga. Vėl slėpėmės profesoriaus bute. Mykolaičiai taip pat buvo pa-

siruošę išvežimui – Mykolaitienė buvo susidėjusi daiktus. Vieną gegužės mėnesio naktį išgirdome stiprų baladojimą į duris, visi apmirėm. Mykolaitis liepė sėdėti ramiai, o pats, užsimetęs chalata, nuėjo atidaryti durų. Paaiškėjo, kad iš pirmojo aukšto vežama namo sargienė, buvusi generolo žmona, su vaikais. Nakties „svečiai“ paklausė, ar tos gyventojos bute esantis pianinas yra Mykolaičio nuosavybė. Profesorius ryžtingai patvirtino: „Taip“. Pasirodo, taip teigusi vežamoji moteris. [Trys tremiamos moterys – tai Kotryna Valentina Radus-Zenkavičienė, jos dukra Olga Litvinienė (Radus-Zenkavičaitė) ir anūkė Ona Litvinaitė – būsimoji muzikologė Ona Narbutienė. ²²]

1952 m. gale pažįstamas iš Jonišio ministerijoje mane atpažino ir įskundė. Pradėjo saugumo darbuotojai kviesti tardymui: siūlė bendradarbiauti, žadėdami laisvę ir ramybę, grasino, bandė psichologiškai palaužti – buvo girdėti iš kitų kambarių sklindantys riksmas, dejavimas. [...] Apie šiuos iškvietimus papasakodavau Mykolaičiams. [...] 1953 m. vasario 18 d. iš ministerijos mane paėmė ir išvežė į saugumo požemius. [...] Buvau kaltinamas dėl pabėgimo iš tremties vietos ir dokumentų suklastojimo.“²³

1945-ųjų pradžioje už talkininkavimą leidžiant pagrindžio laikraštį buvo suimtas Juozas Keliuotis. Trejus metus praleidęs Pečioros lageryje, 1947 m. grįžo namo. Rašė pjeses, romanus, noveles, eilėraščius, neatitinkančius sovietinės dvasios. Šie kūriniai kartu su antisovietiniais straipsniais prieškariniuose žurnaluose *Naujoji Romuva*, *Kūryba* tapo įkalčiais – 1952 m. sausio 28 d. rašytojui iškelta nauja baudžiamoji byla. Valstybinės grožinės literatūros leidyklos vyr. buhalterė Janina Mačiukūnaitė ir Keliuočio brolis kreipėsi į Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo pirmininką Justą Paleckį, prašydami pagelbėti. Šie raštai saugomi Lietuvos ypatingajame archyve, prie jų pridėta „*devynių menininkų ir muzikų charakteristika, kad J. Keliuočiui būtų gražinta laisvė*“. Tai skulptoriai Juozas Mikėnas, Petras Aleksandravičius, kompozitoriai Balys Dvarionas, Jonas Švedas, Antanas Račiūnas, Stasys Vainiūnas, dailininkas Antanas Gudaitis, SSRS liaudies artistas Kipras Petrauskas ir vienas rašytojas – Vincas Mykolaitis-Putinas.²⁴ Deja, į prašymą neatsižvelgta, Keliuočiui skirtas maksimalus laisvės atėmimo terminas – dvidešimt penkeri

metai kalėti, jis išsiųstas į Solikamsko lagerius.

Kad Mykolaitis-Putinas, jei ne fiziškai, tai dvasiškai padėjo išlikti, pasakoja ne vienas tremtinys. Vladas Šimkūnas rašo: „1950 metais, kada stalinizmo teroras buvo pasiekęs savo apogėjų, man esant dar ypatingam lageryje mus, lietuvius, pasiekė Putino tais pačiais metais atspausdinta knyga „Sveikinu žemę“. Ten buvo keli eilėraščiai, kurie sukretė lagerio kankinius, pažinojusius Putiną. Buvo visaip komentuojama toji knyga ir jos autorius. Bet man, žinančiam, kokiomis sąlygomis pokario metais gyveno Lietuva, o ir pats Putinas, buvo aišku, kad tai duoklė slibinui. Matyt, kitos išeities nebuvo, reikėjo atsipirkti už „Rūsčias dienas“ ir bendrai už savo egzistavimą. Kitaip gal ir jam būtų tekę aplankyti užpoliarinius lagerius, kur kentė bada, šaltį ir pažeminimą dešimtys milijonų nekaltų žmonių.

Ir visai kitaip buvo sutiktas eilėraštis „Vivos plango, mortuos voco“, kurį man į lagerį atvežė Lionė D. 1954 m. liepos mėn. Ji buvo pirmoji lietuvaite, atvykusi į lagerį Abezyje. Atvežė ranka nurašytą, nes jis dar niekur nebuvo spausdintas, ir ėjo kaip nelegalus. Tuo labiau tose mūsų sąlygose. Jį skaitė šimtai kalinių, nusirašinėjo, slėpė, mokėsi mintinai ir deklamavo siauruose ir patikimuose tautiečių būreliuose. Visi žinojo, kad tai Mykolaičio kūrinys. „Sveikinu žemę“ buvo užmiršta.“²⁵

Salomėja Aleksienė irgi patvirtina: „Kai vežė į Sibirą, buvau pasidėjusi pasiimti keletą brangesnių daiktų – kelis laikrodžius, apyrankes, knygą apie jogus lenkų kalba [...] Daug Putino eilėraščių mokėjau mintinai, ir Sibire, kai būdavo liūdna, deklamuodavau.“²⁶

Viena iš Stefanijos Ladigienės globotų „lagerio dukterų“ Antonė laiške iš Taišeto (1956 11 06) rašė: „Tas vakaras kaip krištolas...“ – tai pati skaudžiausia ir gražiausia iš visų girdėtų dainų. Tik dabar sužinojau, kad tai Putinėlį skirta Motinai. Vien tik už šį eilėraščių jį myliu.“²⁷

Daugelis prisimena Mykolaičio-Putino dosnumą, iš tremties grįžusiųjų šelpimą. Janina Bielinienė liudija, kad „kiekvieną mėnesį siųsdavo pinigų Petruui Klimui“,²⁸ Nepriklausomybės Akto signatarui, pasiligojusiam, sunkiai manančiam, bet rengiančiam išsamų leidinį „Visų dienų apmąstymai: filosofijos pradmenys“.

Viktoras Katilius prisiminė tokį epizodą: „K. Boruta pasakojo, kaip jis, išėjęs laisvėn, užsuko pas Putiną pa-

skolos. [...] *Profesorius atidaręs tokią spintelę ir sakęs [...]: pasiimk, kiek tau reikia!*“²⁹

Jono Basanavičiaus talkininkas bibliotekininkas Pranas Razmukas, lenkų okupacijos ir Antrojo pasaulinio karo metais išsaugojęs lituanistinį Lietuvių mokslo draugijos rankraštyną, biblioteką, archeologinius ir etnografinius eksponatus, irgi jautėsi dėkingas profesoriui: „1952 m. susirgo mano žmona. Mykolaitis davė pinigų, – pasakė, kad tai nuo jo žmonos manajai. Žinoma, tai tik forma – jo žmona nepažinojo mūsų šeimos. Tai buvo profesoriaus pinigai – jis norėjo mums padėti.“³⁰

Apie pagalbą jam, 1954 m. grįžusiam iš lagerio, rašė ir Antanas Vengris: „*Buvau nuteistas 25 metams „pataisos lagerio“ už straipsnius apie lietuvių literatūrą, publikuotus spaudoje hitlerinės okupacijos metais. Į kaltinimus buvo įrašytas ir straipsnis apie Putino eilėrašį „Rūpinotojėlis“ („Naujoji Lietuva“, 1942 11 22), nors su bet kokia politika tas mano darbelis jokio ryšio neturėjo. [...] Žinoma, ginkdie ne už tai Putinas stengėsi man ir mano šeimai padėti, kai murkdėmės bolševikiniame liūne.*“³¹

Pedagogė, visuomenės veikėja Teodora Šomkaitė-Katilienė sakė: „*Man yra materialiai padėjęs, kai grįžo šeima iš tremties – gatvėje susitikęs, išsiėmė piniginę ir atidavė visus pinigus, kiek turėjo.*“³²

Zina Viščiūtė-Bujanauskienė, kartu su Stefanija Ladigiene kalėjusi Lukiškėse, kentėjusi tremtyje Vorkutoje, prisimena: „*Apsilankiau Lietuvoje. Vilniuje iš Vandos Zaborskaitės sužinojau ponios Stefanijos adresą. Aplančiau. Pasikalbėjom. Senų pažinčių ratas susiaurėjęs. Sakė rašanti atsiminimus, berods, apie B. Sruogą. Džiaugėsi, kad Putinas aplankęs. Po jo apsilankymo, žiūrėk, knygoj, kuri gulėjusi po ranka, ką nors berandanti... Suprato jis, ką teko iškentėt, ką reiškia visko netekt.*“³³

Antanas Kniūkšta su Antanu Vireliūnu 1924 m. įsteigęs knygų leidimo bendrovę *Sakalas*, išleidusią Mykolaičio-Putino „Rūsčias dienas“, 1944 m. buvo sovietų saugumo suimtas, kalintas Vorkutoje. 1958 m. grįžo į Lietuvą, vertėsi labai sunkiai, dirbo sargu Maironio literatūros muziejuje. Atsiminimuose rašė: „*Putino gera širdimi ir paslaugomis ir man pačiam teko pasinaudoti. Po karo ilgesnį laiką Kaune negyvenau. Kai 1958 m. grįžau, sužinojau, kad Putinas teiravėsis kai kurių rašytojų, kur*

aš dingęs. Padrąsintas tokio dėmesio, nuėjau jo aplankyti. Jis tada gyveno Kaune. Radau jį sergantį ir gulintį, tačiau sutiko mane priimti, pasisodino šalia lovos, teiravosi apie mano sveikatą ir kaip aš Kaune vėl įsikūręs. Taip pat papasakojo apie savo darbo planus, tik labai nusiskundė savo sveikata. Atsisveikinant pasiūlė man net piniginę paramą. [...] Rašytojo žmona įdavė man pinigų sumą, lygią mano mėnesinei pensijai. Putinas dar pridėjo: „Aplankyk mane dar kada nors, jei turėsi kokį reikalą, nesivaržyk, ateik.“³⁴

Tai tik mikroskopinė dalis pasakojimų apie kilnią ir dosnią Mykolaičio-Putino širdį. Užmarštyje glūdi daugybė neaprašytų gelbėjimo ir paramos atvejų. Reikėtų paminėti, kad jis nuo mirties išgelbėjo, išgydė ir užaugino du vaikus – sunkia širdies liga sirgusį Mykolaitienės sesers aštuonmetį sūnelį, kurio tėvą netyčia nušovė partizanas, ir džiova susirgusią savo brolio dukrelę. Baisiomis pokario sąlygomis be jo globos abu vaikai tikrai nebūtų išgyvenę.

Mykolaitis-Putinas savo augintinius stengėsi apsaugoti nuo primygtinio sovietinės ideologijos brukimo mokykloje. Kaip drąsiai profesorius tam priešinosi, atskleidžia jį sekę KGB agentai, pranešimuose piktindamiesi žalinga antisovietine dvasia, tvyrančia rašytojo šeimoje: „*1952 m. pirmosios Vilniaus mokyklos ŪIB klasės auklėtoja Raucmankaitė [teisingai – Rodomanskaitė] kreipėsi į Vilniaus Universiteto dėstytoją Putiną, prašydama leisti jį auklėtiniui Balčiūnui įstoti į pionierius. Mykolaitis į tai atsakė „Nepersistenkit, kad po to netektų gailėtis. Mano auklėtinis pragyvens ir be šito vardo.“ Apie pokalbį šaltiniui pranešė pati Raucmankaitė. Ji tokiu Putino pareiškimu yra nepatenkinta ir jai nesuprantama, kaip tokie žmonės, buvę klerikai ir turintys tokius įsitikinimus, gali dirbti aukščiausiose švietimo įstaigose.*“³⁵

Nuodugniau pasidomėti šia situacija siunčiama agentė „Nėris“, tolimesniam Mykolaitienės giminaitė, tačiau ir jos žodžiai atsimuša kaip į sieną. Savo pranešime „Nėris“ rašo, kad ji „*1952 m. vasario 2 d. su klausimu, kodėl pirmosios vid. mokyklos mokinys Balčiūnas neįstojo į pionierius, aplankė jo tėvus.*“³⁶ Balčiūnas auklėjamas VU dėstytojo Mykolaičio-Putino šeimoje [...]. Mykolaičio žmona yra Balčiūno teta ir tolimesniam šaltinio giminaitė. Tuomet, kai šaltinis lankėsi Mykolaičio namuose, čia buvo žmona ir jos sesuo

Stankevičienė [teisingai – Stanevičienė]. Šaltinis joms paaiškino vizito tikslą ir paprašė, kad jos padėtų įtraukti Balčiūną į pionierius, dėl tokio prašymo Stankevičienė ir Putino žmona pradėjo barti šaltinį, pareikšdamos, kad šaltinis persistengia. Taip pat jos sakė, kad šaltinis, būdama lietuvė, turi būti patriotė ir nepaklusti komunistams auklėjant vaikus jų norimu keliu.³⁷

Kad ir kaip agentai nėrėsi iš kailio, Vytautas Balčiūnas netapo nei pionieriumi, nei komjaunuoliu, o Mykolaitis-Putinas net ir tomis sąlygomis bandė Lietuvos mokyklą gelbėti nuo ideologinio sovietų muštro. ■

Tęsinys kitame numeryje

- 1 *Literatūra ir menas*. 1948 m. gegužės 26 d., nr. 20 (90), p. 2.
- 2 Lietuvos šimtmetis literatūroje: tarp agrarinės kultūros ir eurokomjaunuolių. *Metai*. 2018, nr. 2. https://kultura.lrytas.lt/literatura/2018/04/11/news/lietuvas-simtmetis-literaturoje-tarp-agrarines-kulturos-ir-eurokomjaunuoliu-5849278/?utm_source=lrExtraLinks&utm_campaign=Copy&utm_medium=Copy
- 3 Vincas Mykolaitis-Putinas. Adomas Mickevičius ir lietuvių literatūra. Vilnius: *Valstybinė grožinės literatūros leidykla*. 1955. Cit. iš V. Mykolaičio-Putino „Raštų“, t. VIII, p. 518–519.
- 4 Atsiminimai apie Vincą Mykolaitį-Putiną. *Vanda Zaborskaitė*. Vilnius: *Vaga*. 1992, p. 406.
- 5 Juozas Brazaitis. *Raštai VI*. Chicago. 1985, p. 373. (Fotografuotinis leidimas. *Vienų vieni*. Vilnius. 1990, p. 373.)
- 6 Juozas Stražnickas. Pranas Meškauskas-Germantas: įkaitas už tautą. Vilnius: *Charibdė*. 2020.
- 7 Juozas Girnius. Lietuviškojo charakterio problema. *Žiburiai*. 1947; *Metai*. 1991, nr. 11, 12.
- 8 Lietuvos rašytojų ir meno darbuotojų klubas. Petras Cvirka. Raštai, XI t. p. 361–364.
- 9 Nijolė Juchnevičienė. *Klasikai ideologijos gniaužtuose*. <https://www.bernardinai.lt/2019-07-03-klasikai-ideologijos-gniaužtuose/>
- 10 „Lietuvos archyvai“ (*Mokslas*), nr. 2.
- 11 Atsiminimai apie Vincą Mykolaitį-Putiną. *Julija Šalkauskienė*. Vilnius: *Vaga*. 1992, p. 182.
- 12 *Lietuvos TSR Rašytojų sąjungos partinės organizacijos rezoliucija 1950.03.21*. Rašytojas pokario metais. Vilnius. 1991, p. 250–251.
- 13 *Lietuvos TSR Rašytojų sąjungos valdybos prezidiumo posėdžio protokolas (1952.07.23)*. Rašytojas pokario metais. Vilnius. 1991, p. 352.

- 14 Nijolė Gaškaitė. Su Kaino žyme. *Šiaurės Atėnai*. 1992 m. vasario 14 d., nr. 7 (102).
- 15 Venclovos kalba. <http://virtualios-parodos.archyvai.lt/lt/virtualios-parodos/34/vilniaus-universiteto-lietuviu-literaturos-katedros-persekiojimas-19571961-m-lya/exh-135/vilniaus-universiteto-lietuviu-literaturos-katedros-persekiojimas-19571961-m./case-706#slide4>
- 16 Tomas Venclova. Nelyginant šiaurė magnetą. *Pašnekėsiai su Ellen Hinsey*. Vilnius: *Apostrofa*. 2017, p. 182.
- 17 Antanas Venclova. Dienoraštis. *I knyga*, p. 148.
- 18 Antanas Venclova. Dienoraštis. *III knyga*. 1961 m. gegužės mėn.–1963 m. kovo mėn., p. 86.
- 19 https://www.vilniausmuziejai.lt/venclova/Pamenkalnio_34_istorija.html
- 20 Algirdas Vasaris. Dukart nuteistas sušaudyti. *Respublika*. 1990 m. rugpjūčio 30 d.
- 21 Vitalijus Bernardas Litvaitis. Antanas Venclova ir jo sąžinė. <http://www.palangos-tiltas.lt/antanas+venclova+ir+jo+sazine,7,2,3581.html>
- 22 Edmundas Gedgaudas. Ona Narbutienė: gyvenimo preliudai. Vilnius: *Versus aureus*. 2012.
- 23 Atsiminimai apie Vincą Mykolaitį-Putiną. *Rapolas Stanevičius*. Vilnius: *Vaga*. 1992, p. 324–325.
- 24 Vytautas Tininis. Sniečkus. *33 metai valdžioje*. Vilnius: [Karminas]. 2000.
- 25 Atsiminimai apie Vincą Mykolaitį-Putiną. *Vladas Šimkūnas*. Vilnius: *Vaga*. 1992, p. 323–4.
- 26 Atsiminimai apie Vincą Mykolaitį-Putiną. *Salomeja Aleksienė*. Vilnius: *Vaga*. 1992, p. 195–6.
- 27 Stefanija Ladigienė. *Esame*. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras. Vilnius. 2003, p. 276–277.
- 28 Atsiminimai apie Vincą Mykolaitį-Putiną. *Janina Bielinienė*. Vilnius: *Vaga*. 1992, p. 443.
- 29 Atsiminimai apie Vincą Mykolaitį-Putiną. *Viktoras Katilius*. Vilnius: *Vaga*. 1992, p. 256.
- 30 Atsiminimai apie Vincą Mykolaitį-Putiną. *Pranas Razmukas*. Vilnius: *Vaga*. 1992, p. 310.
- 31 Atsiminimai apie Vincą Mykolaitį-Putiną. *Antanas Vengris*. Vilnius: *Vaga*. 1992, p. 242.
- 32 Atsiminimai apie Vincą Mykolaitį-Putiną. *Teodora Šomkaitė-Katilienė*. Vilnius: *Vaga*. 1992, p. 369.
- 33 Stefanija Ladigienė. *Esame*, p. 135.
- 34 Atsiminimai apie Vincą Mykolaitį-Putiną. *Antanas Kniūkšta*. Vilnius: *Vaga*. 1992, p. 193–194.
- 35 Ten pat, p. 18.
- 36 Vytauto Balčiūno tėvais agentas vadina berniuką į savo šeimą priėmusius Mykolaičius.
- 37 Ypatingasis archyvas. F. NR. K-1. Bylos nr. 172, p. 121.

ZHAGER*

Žydų išminties centro magija ir likimas

Žagarės rabino Cemacho Zakso sūnus Šneuras gimė 1816 m. Tėvas mokė jį ivrito, kad galėtų studijuoti Talmudą. Tačiau jaunuolis labiau negu šventaisiais raštais domėjosi pasaulietine žydų literatūra, ypač viduramžių epocha, kai formavosi prozos žanrai, buvo gausu liturginės poezijos. Haskalos leidžiamų pasaulietinių knygų jam parūpindavo Žagarės gyventojas Yehošua Kleinas, verslo reikalais važinėdavęs į Vokietiją. Šneuras, susižavėjęs rašytojo Mordekajo Aarono Gincburgo¹ kūryba, ėmė bendrauti su autoriumi ir kitais žydų rašytojais, pirmaisiais *maskiliais*. Studijavo filosofiją Berlyne, klausėsi žymių istorikų paskaitų, bendradarbiavo spaudoje, pasirinkęs pseudonimą Žmogus iš Žagarės. Įvertinęs Zakso erudiciją, puikų viduramžių religinės filosofijos išmanymą, baronas Josifas Ginzburgas patikėjo jam ne tik mokyti savo vaikus, bet ir prižiūrėti turtingą asmeninę biblioteką Paryžiuje. Joje buvo saugomi rankraščiai, inkunabulai, istoriniai dokumentai, su kuriais dirbdamas jaunasis *maskilis* parengė ir išspausdino keletą veikalų iš viduramžių literatūros, filosofijos. Jo tyrinėjimai šiandien yra judaikos specialistų akiratyje. Mokslininkas, žinomas kaip Šneur Senior Sacks, mirė Paryžiuje 1892 m. Be rašytinių veikalų išgarsėjo kaip

vienas iš *maskilių* sinagogos *Taharat ha Kodeš* statybos iniciatorių, Vilniuje ji veikia iki šiol.

Rafaelis Natanas Nata Rabinovičius (1835–1888), gimęs Naujojoje Žagarėje, tirti Babilono Talmudą² ėmėsi būdamas vos 16 metų. Šiam unikaliai veikalui skyrė ir vėlesnius savo darbus. Miuncheno Karališkojoje bibliotekoje surado rankraštinę Babilono Talmudo XIV a. kopiją, išsamesnę negu visos vėliau pasirodžiusios versijos. Remiamas Miuncheno bankininko Avraomo Mercmarcherio, tą radinį išleido kartu su kitomis Talmudo versijomis ir citatomis. Šis grandiozinis 15 tomų leidinys (16-asis dėl ankstyvos tyrinėtojo mirties liko nebaigtas) ir kiti Rabinovičiaus kūriniai pelnė mokslininkui iš Žagarės pasaulinį judaikos specialistų pripažinimą.

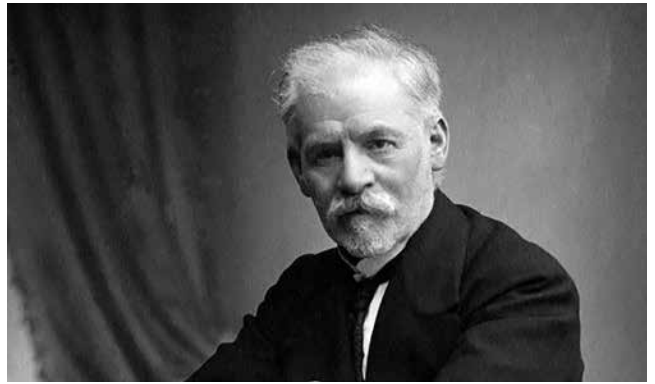
Chaimas Zakas (1807?–1876), II gildijos pirklys, garsėjo kaip didelis eruditas, Raštų žinovas. Mokėjo dešimt užsienio kalbų. Reguliariai, kas trejus metus baigdavo viso Talmudo studijas. Manoma, kad be Zako pagalbos kitas šviesuolis, išėivis iš Žagarės Leonas (Arje Leib) Mandelštamas kažin ar būtų išvertęs Rambamo³ raštus į vokiečių kalbą.

Žagarės išminčių veikalai laikomi muziejų saugyklose, studijuojami ješivose ir universitetuose. Specialistai domisi ir jų biografijomis. Dažnai minimas nelengvas gyvenimas, nepritekliai.

* Tęsinys iš KB nr. 9. Pabaiga

Žagarėje gimęs rabinas Aharonas Šlomo Maharilis (1851?–1938) iš rabino Šlomo Elyaševo, irgi žagariečio, perėmė Kabalos mokymą. 1909 m. Aharonas persikėlė į Jeruzalę, vadovavo aškenazių ješivai *Shaar Hashamayim*, kur dėstoma Kabala – mokslinis dvasinio pasaulio tyrinėjimo būdas. Parašė keletą veikalų. Trys komentarų fundamentaliai daugiatomiam veikalui *Etz Chaim* („Gyvybės medis“), daugiau kaip šimtmetį cirkuliuojusiam tarp kabalistų rankraščio pavidalu, išspausdintam tik 1972 m., tomui *Toameha Chayim Zachu* („Kas tuo mėgaujasi, vertas amžinojo gyvenimo“) vertinami tiek sefarų, tiek aškenazių. Rabinas Aharonas Šlomo Maharilis palaidotas Jeruzalėje šalia savo mokytojo ir bičiulio rabino Šlomo Elyaševo.

Kalmanas Vulfas (Zeefas) Vysockis (1824–1904) iš Senosios Žagarės vaikystėje sėkmingai mokėsi chederyje. Tėvai, nors buvo neturtingi, sukrapštė pinigų ir išsiuntė gabų sūnų į garsiąją Valažino ješivą. *Ilujus* Kalmanas tęsė mokslus pas Izraelį Salanterį, užsikrėtė *Musar* idėjomis, bet nutarė imtis verslo. Pradėjo nuo žemdirbystės. Imperinė valdžia bandė „pratinti žydus prie žemės ūkio“, siūsdama juos į nederlingus plotus. Vysockiui su grupele savanorių skyrė sklypą netoli Daugpilio. Tačiau sukultūrinti nederlingą plėšinį nepavyko, verslas žlugo. Kalmanas prekiaavo grūdais, po to ėmėsi arbatžolių. Greitai praturtėjęs, pasivadino Kalonimu ir apsigyveno Maskvoje, kur žydams kurtis neleidavo, bet jis, I gildijos pirklys, tokią teisę turėjo. Vysockis dosniai rėmė švietimą – mokyklos Balstogėje statybą, Žydų akademiją Jeruzalėje, milžiniškas sumas aukodavo sionistinėms organizacijoms ir vadinamiesiems „pionieriams“, vykusiems į Palestiną apgyventi nepalankaus klimato ir landšafto teritorijų. Kalonimus Vysockis nepamiršdavo ir Žagarės, siūsdavo pinigų vargstantiems. Labdaringą veiklą tęsė verslininko vaikai. Žagarėje, Šiaulių gatvėje, pastatyta jo vardo pradžios mokykla. Haifoje jau po filantropo mirties įkurtas technologijų universitetas *Technion* šiandien yra geriausių pasaulio inžinerinių mokyklų šimtuose. Arbatžolių firma *Wyssotsky & Co* tebeklesti Izraelyje.

Rašytojas Jokūbas Dinezonas. YIVO archyvas

Tarp garsių Žagarės žmonių esama nemažai rašytojų. Šiandien kiek primirštas, o Lietuvoje žinomas nebent specialistams yra Jokūbas Dinezonas (Yankv Dyneson), 1851 m. gimęs Žagarėje, kur gyveno ištisos jo protėvių kartos. Ilgus metus ginčytasi dėl rašytojo gimimo datos, tačiau 1858 m. gyventojų surašymas mini Dinezoną Jakovą 7 metų.⁴ Nuo jaunų dienų žavėjęs Apšvietos idėjomis, Dinezonas, pradėjęs kurti hebrajų kalba, ryžtingai pasuko prie jidiš. Užaugęs, chederį ir ješivą išėjęs „*Toros ir išminties mieste*“, Jokūbas puikiai žinojo Žagarės vargus – skurdas, kamavęs daugelį gyventojų, moterų neraštingumas, karti našlaičių dalia. Tokias temas publicistiniams straipsniams, romanams ir apsakymams pasirinkęs rašytojas greitai tapo populiarus. Skaitytojai, ypač moterys, kurioms hebrajiški tekstai sunkiai įkandami, nekantriai laukdavo pasirodant jo apsakymų. Rašytojas išvertė į jidiš istoriko Greco (Graetz) „Žydų istoriją nuo seniausių laikų iki šių dienų“, parašė nemažai istorinių apybraižų („Egiptas“, „Babilonas“, „Indija“), bendradarbiavo su žurnalais ir dienraščiais, leidžiamais jidiš kalba. Jo akiratyje visada buvo vargstantys, skriaudžiami žmonės. Dinezono kūriniai apie našlaičius darė didelį poveikį visuomenei, o susitikimai su moksleiviais prisidėjo prie rašytojo pripažinimo. Kelios žydų mokyklos pasivadino jo vardu, ypač garsėjo Dinezono mokykla Vilniaus Šnipiškių rajone.

Nekeista, kad Žagarė davė pasauliui solidų humanitarų skaičių – šiame miestelyje turbūt nerastume

namo, kad ir labai vargingo, kuriame nebūtų knygų. Tarp daugelio labdaros organizacijų veikė ir Žydinčių Rožių draugija. Jos nariai – vaikai, o pagrindinė jų veikla buvo lėšų rinkimas knygoms įsigyti. Draugijos nariai lankydavo naujagimius ir kiekvienam dovanodavo knygą, kurios priešlapyje užrašytas vardas aukotojo, padėjusio ją įsigyti. Iš aplankyto kūdikio tėvelių gavę pinigų, užrašydavo jų sūnaus ar dukros vardą ant knygos, skirtos dovanoti kitam vaikui ar mokyklai.

Mandelštamų pavardė didžiosiose enciklopedijose ėmė mirgėti 1913 m. Šiai plačiai giminei priklauso nemažai mokslininkų, gydytojų, poetų, filosofų, kurie kilę iš Naujosios Žagarės amatininkų, pirklių. Pritardami Haskalos idėjoms, kiekvienas savaip stengėsi siekti geresnio gyvenimo tautiečiams.

Veniaminas Mandelštam (Venjamin Mandelstamm, 1805–1886) tapo aistringą *maskiliu*. Valdžiai rašė memorandumus apie varganą žydų padėtį Rusijos imperijoje: žydai nemoka valstybės kalbos; žydų apsirengimas skiriasi nuo kitų žmonių; žydams neprieinamas žemės ūkis; žydai neturi pramonės įmonių... Panašią deklaraciją jis įteikė ir serui Mozei Montefiorei, kai šis lankėsi Rusijoje 1846 m. Filantropas susitiko su rabinais, rašytojais, kitais žymiais veikėjais. Veniaminas prie išrinktųjų nebuvo prileistas, tačiau kai kurie jo pasiūlymai įgyvendinti. Žydams leista rengtis taip, kaip rengiasi visi gyventojai, į žydų mokyklų programas įtraukta rusų kalba. Įdomiuose, stilistiškai patraukliuose savo memuaruose Veniaminas mini Žagarės vardą. Daug keliavęs, išpūdingai aprašydavo savo keliones.

Švietimo srityje ypač daug nuveikė Veniamino brolis Leonas (Arje Leib Mandelstamm, 1809–1889), tiesa, ne toks radikalus kaip vyresnysis, siūlęs net pristabdyti Talmudo spausdinimą, kad žmonės studijuotų „naujingus“ mokslus. Tačiau ir Leonas, tikras Haskalos šalininkas, ragino žydus integruotis į plačiąją visuomenę, o tam reikėjo gilinti rusų kalbos žinias. Pats puikiai tą kalbą įvaldė, paauglystėje pramokęs iš rusų karininkų, su kuriais bendravo, žaisdavo šachmatais. 1841 m. Sankt Peterburge pasirodė jo poezijos knygutė. Patys eilėraščiai kažin ar galėtų prilygti kitų to meto, rusų

poezijos aukso amžiaus, kai ryškiai žėrėjo Aleksandro Puškino žvaigždė, autorių kūriniais, tačiau Mandelštamamas buvo pirmasis žydų kilmės rusų poetas. Jaunolio talentai tiesiog lenktyniavo su jo troškimu kuo daugiau pažinti. Vilniaus universitetas po 1831 m. sukilimo buvo uždarytas, tad Arje Leib nutarė stoti į Maskvos universitetą. Jis, niekada nesimokęs gimnazijoje, drįso laikyti egzaminą universitetinei komisijai ir, po antrojo bandymo, sugebėjo ne tiek parodyti žinias, vertas gimnazijos abituriento, kiek pademonstravo neeilinį filologo talentą. Į Maskvos universitetą atvykėlis iš Žagarės buvo priimtas be stojamųjų egzaminų, laisvojo klausytojo teisėmis. Nors susidūrė su kitų studentų patyčiomis, Leonas darė milžinišką pažangą. Greitai žinios apie išskirtinai gabų studentą iš provincijos pasiekė vyresnybės ausis. Kaip tik tokio žmogaus ieškojo švietimo ministras Sergejus Uvarovas, ėmėsis drastiškų reformų, kad visus išauklėtų lojaliais imperijos piliečiais. Leonas Mandelštam, perėjęs į Sankt-Peterburgo universitetą, kur 1846 m. apgynė filosofijos kandidato darbą „Biblinė valstybė“, buvo paskirtas dirbti Švietimo ministerijoje žydų reikalų ekspertu. Neoficialus etato pavadinimas buvo „mokytas žydas“. Važinėdamas po žydų gyvenamus miestelius, įsitikino, koks apgailėtinas švietimo lygis. Skubiai sudarė Žydų – rusų (1859), Rusų – žydų (1860) žodynus, tikybos vadovėlį rusų kalba, skirtą žydų mokykloms, rašė straipsnius. Žydų bendruomenė reformas sutiko priešišškai, bet ne vien dėl išplėstų programų, ypač nepriimtinas atrodė įpareigojimas mokymo priemonės leisti bendruomenės lėšomis. Be to, mokytojas privalėjo gauti licenciją.

Bandyta steigti pasaulietines mokyklas. Naujojoje Žagarėje tokią mokyklą 1844 m. atidarė mokytojas Beras Šimka Šuldineris. Pats mokėjo patalpų nuomą. Inspektoriai palankiai atsiliepė apie mokinių žinias. Dėl neaiškių priežasčių mokytojas persikėlė į Telšius.⁵

Ėmė rasti ir slaptų mokyklėlių, kurias valdžia persekiavo, nes įtarė esant nelajaliomis carui. Tokias mokyklas bausdavo ir uždarydavo. 1893 m. aptikus slaptą mokyklą Naujosios Žagarės miestelyje, Hiršo Glazerio name, 50 rublių baudą gavo ten dėstęs Šmuelis Šimšaras, neturėjęs mokytojo licencijos. Neturtingiems mo-

Leonas Mandelštamis

kinių tėvams uždėjo po 20 rublių baudos.⁶ Veikiausiai kalbama ne apie tradicinį chederį, nes *pristavas* aprašė mokyklėlę, kur bandyta diegti Leono Mandelštamio naujoves, apie tai byloja kratos metu paimtos mokymo priemonės: 33 knygos žydų kalba, 18 knygų vokiečių kalba, 3 knygos rusų – vokiečių kalbomis, 2 knygos rusų kalba, 2 knygos rusų – žydų kalbomis.

Aštuoniolikos mokinių sąrašė yra ir Mandelštamio pavardė, o ši giminė nebuvo religinga. Galima daryti prielaidą, kad ir kitų mokinių tėvai norėjo suteikti vaikams pasaulietinį išsilavinimą, bet ne todėl, kad buvo nepasiturintys, juk religinės Talmud-Toros mokyklos buvo valstybės išlaikomos.

Švietimo ministras Uvarovas (1786–1855), puikiai išsilavinęs filologas, antikos žinovas, nusiuntė Leoną Mandelštamą į Vokietiją tyrinėti šumerų dantiraščio lentelių. Ten „mokytas žydas“ ne vien įveikė molinių lentelių raštus, bet ir pagilino vokiečių kalbos žinias, vertė XII a. filosofo Rambamo tekstus. Šalia vertingų mokslinių darbų, Leonas kūrė eilėraščius, parašė pjesę teatrui. Tuos kūrinis leisdavo savo lėšomis milžiniškais tiražais, nepaisydamas rinkos poreikių, dosniai vaišindavo svečius, todėl mirė skurde. Sielos gilumoje visada buvo menininkas, kurio metaforos, ypač eilėraščių ritmika neretai suskamba jo tolimo giminaičio, pasaulinio garso rusų poeto Osipo Mandelštamio (1891–1938) poezijoje.

Mandelštamų pavardė garsėjo net sovietmečiu – nuo žymaus fiziko, Stalino premijos laureato (1942)

Leonido Mandelštamio iki stalininiam Gulage nukankinto poeto Osipo Mandelštamio. Nustatyta, kad visi Mandelštamai kilę iš vieno kamieno, taigi bet kuriame pasaulio krašte sutikus žmogų tokia pavarde, neabejotina, kad jo šaknys Žagarėje.

***

Tarpukario metais Žagarę nuo Latvijos atskyrė valstybės siena. Iki artimiausios geležinkelio stoties tekdavo kulniuoti 28 kilometrus. Ne visi, kurie 1915 m. buvo deportuoti, sugrįžo į gimtinę, kiti, nors ir parvykę, vėl ketino emigruoti. Nepaisant to, ekonominis ir socialinis miestelio gyvenimas nenutrūko. 1931 m. žydams priklausė keturios kirpyklos, dvi šerių apdirbimo įmonės, dvi verpimo ir dvi siuvimo dirbtuvės, du batų siuvimo cechai, garo malūnas, kepykla, lentpjūvė, audimo fabrikas, saldainių ir šokolado gamyklos, moteriškų skrybėlaičių ateljė, skardininko dirbtuvės, sodos vandens įmonė, fotografijos studija, elektros jėgainė. 1937 m. Žagarėje dirbo 55 žydų amatininkai: 15 batsiuvių, 10 siuvėjų, 8 mėsininkai, 5 siuvėjai, 3 skardininkai, 2 kepėjai, 4 kirpėjai, galanterijos meistras, monteris suvirintojas, stalius, kalvis, dailininkas, fotografas, laikrodininkas ir kiti. Žydų liaudies bankas (*Folksbank*) 1927 m. turėjo 287 narius. Iš devynių miestelio tarybos narių keturi buvo žydai. Telefonus turėjo 15 žydų šeimų – tai beveik pusė visų Žagarės abonentų.

Nors žydų populiacija nuolat mažėjo, toliau veikė šešios sinagogos, dvi mokyklos, senelių namai, ligoninė, dvi pirtys. Religiniam *Yavneh* tinklui priklausančią mokyklą lankė 135 mokiniai. Buvo dvi žydų bibliotekos – viena jidiš, kita hebrajų kalba. Kai *Tarbut* („Kultūros“) draugija 1922 m. surengė ivrito kursus suaugusiesiems, įstojo 50 klausytojų. Dviem ugniagesių komandoms priklausė ir savanoriai žydai. Žagarėje aktyviai veikė *Makkabi* ir *Hapoel* sporto klubai, o specialūs sionistinių jaunimo organizacijų kursai rengė būsimum žydų valstybės kūrėjus ir gynėjus. Esant itin menkoms kvotoms, sertifikatus vykti į mandatinę Britanijos Palestiną gaudavo tiksliai tie, kurie sėkmingai išlaikydavo kursų egzaminus.

1940 m. Sovietų Sąjungai aneksavus Lietuvą, visos žydų organizacijos ir sionistų partijos buvo uždraustos, uždaryta hebrajiškų knygų biblioteka, nes hebrajų kalbą bolševikai laikė „neproletariška“. Liko veikti vien jidiš biblioteka. Nemažai įmonių nacionalizuotos, jų savininkus paliko dirbti darbininkais arba išmetė į gatvę. Prieš pat Vokietijos armijos įsiveržimą į Sovietų Sąjungą, 1941 m. birželio 14 d. daug Žagarės žydų ištremta į Sibirą. Ne visi jie valdė įmones su samdomais darbininkais, ne visi vadovavo sionistinėms organizacijoms – kuklūs eiliniai žmonės irgi atsidūrė tremtinių vagonuose. Mokytojas Meiras Kantorovičius suimtas 1941 m. birželio 6 d., kalintas Kaune, prasidėjus Vokietijos – SSRS karui išvežtas į kalėjimą užnugayje. 1942 m. už Šventojo Rašto aiškinimą nuteistas aštuoneriems metams lagerio Sverdlovsko srityje, 1949 m. ištremtas į Kazachiją. Paleistas tik 1956 m. Taigi už tokią „antitarybinę veiklą“ mokytojas kalėjo 16 metų.

Dar tragiškiau susiklostė kitos sovietų represijų aukos likimas. Menachemas Krubineris, 27 metų amatininkas, 1940 m. spalio 10 d. už bandymą nelegaliai kirsti sieną įkalintas, karui prasidėjus, kartu su kitais kaliniais išvežtas į kalėjimą Gorkio mieste. 1942 m. sausio 19 d. paleistas pagal Sikorskio – Majskio sutartį,⁷ tačiau spalio mėnesį vėl suimtas, šįkart Kazachijoje. Nuteistas dvejiems metams. 1943 m. išvežtas į Aktiubinsko lagerį. Ten ir mirė 1943 m. rugsėjo 23 d.

Pirmąją karo savaitę, birželio 28 d., Žagarės LAF'o štabas įsteigė keturių asmenų komitetą, kuris paskyrė būrį tvarkai mieste palaikyti. Jau kitą dieną būrys ėmė suiminėti sovietų valdžios šalininkus. Areštavo keliasdešimt tokių asmenų, aštuonis sušaudė. Susidorojus su sovietų kolaborantais, imta persekioti žydus. LAF'o štabas reikalavo, kad bendruomenė sumokėtų 30 tūkstančių rublių kontribuciją. Buvo priimti diskriminuojantys įsakymai – žydams liepta ant krūtinės ir nugaros nešioti geltoną Dovydo žvaigždę, vaikščioti ne šaligatviais, o tik važiuojamąja dalimi ne anksčiau 6 ir ne vėliau 20 val., o apsipirkti turgavietėje tik po 12 val. Surašius visus Žagarės žydus,

įsakyta persikelti į vieną miesto dalį. Getui parinko Daukanto, Vilniaus, Malūno, Pakalnio ir Gedimino gatves. Apskrities valdžia uoliai sprendė „žydų klausimą“, apie tai gyventojus nuodugnai informavo vietos spauda: „*Prie žydų namų draudžiama iškelti Lietuvos tautines vėliavas*“,⁸ „*Atsikračius žydais, odu pramonė nenukentės*“,⁹ „*Žydų klausimas ištis yra pirmajė reikšmės*“¹⁰ ir pan. Šiaulių apskrities viršininkas Jonas Noreika perdavė apskrities viršaičiams ir miestų burmistrams apygardos komisaro Hanso Gewecke's įsakymą visus apskrities žydus iki rugpjūčio 29 d. perkelti į Žagarę. Šiaulių getas, įsteigtas 1941 m. rugpjūčio 22 d., sunkiai talpino visus čia suvarytus miesto žydus (jų buvo apie 5 000). Sklido kalbos, neva dalį kalinių reikės kažkur perkelti. Laikraštis pranešė: „*Rugpjūčio 15 d. Šiauliai bus švarūs. Visi Šiaulių žydai surūšiuoti į tris kategorijas*“,¹¹ – pranešė *Tėvynė*. Į pirmas dvi atrinkti specialistai ir kiti darbingi asmenys – jie liks Šiauliuose, o trečiai priklausė „*visi kiti*“, kuriuos numatyta iki rugpjūčio 15 d. perkraustyti į Žagarę. „*Gandai, kad žagariečiai nenori žydų priimti, tik pusiau pagrįsti: žydų tai jiems, žinoma, nereikia, bet išaiškinus dalyką iš esmės, sutiko priimti. Jie mano geriau už šiauliečius galėsią žydus sutvarkyti.*“¹² Žagarės vardas kėlė siaubą Šiaulių geto kaliniams, Judenrato (geto tarybos) nariai mynė slenksčius, maldaudami nesiųsti žmonių į Žagarę. Šiaulių karo komendantas „trečios kategorijos“ kaliniams leido likti mieste, prie geto pridūrus dar kažkiek teritorijos.

Į Žagarę atvarė žydus iš Žeimelio, Tirkšlių, Tryškių, Šiaulėnų, Vaiguvo, Šaukėnų, Papilės, Jonišio, Gruzdzių, Radviliškio. Penkių gatvių plote spaudėsi 2402 žmonės. Geto teritoriją aptvėrė, jai saugoti paskyrė vietos policininkus ir baltaraiščius. Vokiečių valdžios, išskyrus geto komendantą Mannteuffelį, Žagarėje nebuvo matyti.

Iš ryto žydus varydavo dirbti absurdiškų, žeminančių darbų – rankomis kuopti išviečių ar su dantų šepetukais valyti šaligatvių. Versdavo žydus spjaudyti į veidą rabinui Reifui, jei to nedarys, grasino sušaudyti. Rabinas ragino vykdyti nežmonišką įsakymą, nes visų svarbiausia yra išsaugoti gyvybę. Patį rabiną,

augalotą pusamžį vyrą, „tvarkos sergėtojai“ kinkydavo į vežimą kartu su koku nors neūžauga ir varydavo per miestelį, žioplams kvatojant ir šūkaliojant.

Sutrikę, įbauginti žmonės slėpdavosi namuose.¹³ Tačiau ir ten nebuvo saugu – niekas nedraudavo įsilaužti į žydų namus ir pasiimti, ką panorėjus.

Tačiau ne visi Žagarės gyventojai liko abejingi tokiam žvėriškumui. Teresė Levinskienė, pasipiktinusi siautėjimais, naiviai pamanė, gal viskas vyksta todėl, kad miestelyje nėra jokios valdžios. Nuvyko į Šiaulius pas apygardos komisarą, tačiau Gewecke jos nepriėmė. Tada moteris parašė jam laišką, savo ir kitų dorų Žagarės gyventojų vardu prašydama nepersekioti nekaltų žmonių, tai žemina ir pačią vokiečių tautą. Nurodė, kad ir ji yra vokiečių kilmės – Vilandaitė. Gewecke palaikė Levinskienę beprote ir įsakė sušaudyti kartu su žydais. Vargais negalais burmistruvi pavyko ištraukti Teresę iš areštinės.

Žagarės getas egzistavo nepilnus du su puse mėnesio. Čia nebuvo nei geto tarybos, nei vidaus policijos. Geto komendantas Mannteuffelis, užkietėjęs nacių, atkakliai ragino apskrities vyresnybę kuo greičiau „sutvarkyti“ žydus.

Spalio 2 d. geto kaliniams pranešta, kad bus perkelti į kitą vietą, kur geresnės gyvenimo sąlygos. Kai kurie žagariečiai, anuomet vaikai, atsimena, kaip žydai traukė į turgaus aikštę, apsilvilkę kailiniais, nešini lagaminais, ryšuliais. Juos varė policininkai. Vieno dviaukščio namo balkone stovėjo kulkosvaidis. Komendantas trumpai pranešė apie perkėlimą. Policininkai, apsupę aikštę, surikiavo kalinius kolonomis – atskirai vyrus ir moteris, senius ir vaikus. Kilo panika. Alteris Žagorskis sušuko: „Žydai! Mus apgavo! Bėkite!“ Peiliu puolė policininką. Avraomas Akermanas bandė policininkui perkąsti gerklę. Abu nušovė vietoje. Kilus sąmyšiui, daugelis ryžosi bėgti. Policininkai ėmė šaudyti į minią. Parkrito keliasdešimt nužudytų ir sužeistų. Kitus suguldė ant grindinio. Kai atvažiavo sunkvežimiai, policininkai suvarė kalinius į kėbulus, ten pat sumetė sužeistuosius ir lavonus. Nuvežė už pusantro kilometro nuo aikštės, į Naryškino parką, kur iš anksto buvo iškastas 120 m

ilgio, 2–3 m pločio, 2 m gylio griovys. Žydus išvarė iš sunkvežimių, įsakė nusirengti ir ėmė grupėmis varyti prie griovio, kur nušaudavo. Masinę egzekuciją vykdė Šiaulių 14 policijos bataliono kuopa (vadovavo leitenantas R. Kolokša) ir Linkuvos būrio baltaraiščiai. Žudynių vietą saugojo, pasmerktuosius išrenginėjo vietos policininkai. Neįmanoma įsivaizduoti, ką jautė, ką galvojo tie žmonės, žeminami, mušami ir žinodami, kad netrukus bus nužudyti. Šūvius ir aimanas iki vėlyvo vakaro girdėjo visas miestelis. Tą dieną sušaudytos 1223 moterys, 625 vaikai, 24 žindomi kūdikiai ir 530 vyrų.

Kitą dieną turgaus aikštėje mėtėsi kruvini drabužiai, batai, net kūnų dalys. Gaisrinės mašinos plovė kraują nuo grindinio. Tačiau liko kruvinos dėmės, aptaškiosios namų sienas... Leonas Levinskas (g. 1931), eidamas į mokyklą, stengdavosi tą kraupią vietą aplenkti.¹⁴

Ištuštėjusius geto namukus užplūdę vietos gyventojai vilko iš jų, ką galėdami panešti. 1941 m. spalio 24 d. Žagarės burmistras pranešė Šiaulių apskrities valdybai, kad miestelyje žydų turto nebeliko: „*Visos sinagogos, kurių yra šešios, konfiskuotos, užantspauduotos, visos jos per žydų sušaudymo laiką yra išplėštos, liko ten sudraskytos maldaknygės ir keliolika suolų;*

[...] rabinų butai, kuriuose kartu buvo ir jų įstaigos, per žydų iššaudymą nežinomų asmenų išgrobti, juose apart nuogų sienų nieko nerasta.“¹⁵

Nedaug turime žinių apie tai, kaip gyveno Žagarė, netekusi pusės savo žmonių (iš 1938 m. registruotų 5445 gyventojų 1942 m. miestelyje jų liko tik 2936). Spausdintuose šaltiniuose pasitaiko miglotų užuominų: „*Prasidėjus karui, Lietuva patyrė didelių nuostolių, tačiau savo tėviškėse likę gyventi žagariečiai palaiapsniui aprimo ir ėmė žvalgytis, kaip čia gyventi toliau.*“¹⁶

Aprimo ne visi. Kiti vaikščiojo tarsi peilio ašmenimis. Levinskų šeima žydų genocidą suvokė kaip didžiulę Lietuvos tragediją. Tą dieną, kai Žagarėje iki nakties tratėjo šūviai, Edvardas Levinskas pražilo. Savo namuose Levinskai nuo 1943 m. slėpė iš Šiaulių geto pabėgusią Batyą Trusfusienę su anūke Ruta Jofaite. Vėliau, kai likti čia tapo pavojinga, mergaitę paėmė globoti kita šeima. Teresės Levinskienės sesuo Lilija

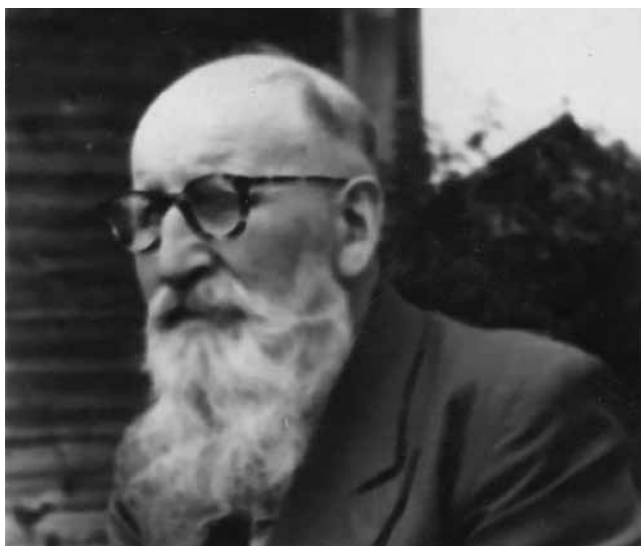
dalijosi su bėgle kambariu, Batya ištisomis dienomis neišeidavo iš namų, vis mezgė kojines ir pirštines. Gyventa, jaučiant didžiulę nuolatinę įtampą – bet kuriuo metu galėjo užgriūti koks vokiečių karininkas, neva pasivaišinti kava, šnektelėti su tautiete Terese...

Levinskų giminės ir bendraminčiai, septynių vaikų tėvai Monika ir Andrejus Kalendros ryžosi priglauti keturių asmenų šeimą – Iciką ir Sonią Gordimerius su sūneliais Jonuku ir Simuku. Kalendrų šeima gyveno miške, savo rankomis pastatytame name. Okupantai vengdavo atokių vietų, tačiau slėpti žydų šeimą vis tiek buvo mirtinai pavojinga. Į gelbėjimą išitraukę asmenys įspėdavo vieni kitus apie pavojų. Gordimerius pavyko išgelbėti. Po karo jie įsikūrė JAV, į Žagarę ėmė plaukti laiškais, draugystė tęsėsi ilgus metus...

Pokaris atnešė naujų bėdų. Bolševikai skubėjo susidoroti su tais, kurie 1941 m. birželį išvengė trėmimų. Sąrašus papildė naujos pavardės. Ten pateko ir Levinskų šeima, juk Teresė – vokiečių kilmės. Rutos Jofaitės giminės bergždžiai rašė į sovietų instancijas, įrodinėdami, kad Teresė išgelbėjo mergaitę ir jos senelę nuo nacių, – niekas nepadėjo, šeimą ištrėmė į Tadžikiją. Teresė Levinskienė, jos sesuo Lilija Vilandaitė ten ir mirė. Į Žagarę grįžo tik Edvardas su sūnumi Leonu. Žiauri lemtis ištiko Andrejų Kalendrą – garbingą žmogų, literatą, tolstojininką, pasmerktųjų gelbėtoją. Už tai, kad atsisakė stoti į kolūkį, ragindamas nestoti ir kitus, Andrejus buvo ištremtas į Sibirą, kur 1952 m. mirė.

***

Išgelbėjęs vieną gyvybę gelbėja visą pasaulį. Šis dažnai minimas Talmudo¹⁷ posakis yra giliai ir įvairiai interpretuojamas. Nes kiekvienas žmogus yra visas pasaulis. O gal – iš-

Edvardas Levinskas. 1939 m.

gelbėjęs gyvybę gelbėja žmonijos garbę?

Katastrofos kankinių ir didvyrių institutas *Jad Vašem* Jeruzalėje pripažino Andrejų Kalendrą, Moniką Kalendriene, Mortą Kalendraite-Jakutiene, Zofiją Kalendraite-Levinskiene, Viktoriją Kalendraite-Surkiene, Edvardą Levinską, Teresę Levinskiene,

Kalendrų šeima. Andrejus su baltais marškiniais. 1930 m.

Teresė Levinskienė. 1939 m. Iš Dovilės Levinskaitės albumo

Liliją Vilandaitę Pasaulio Tautų Teisuoliais. Ant Jeruzalės kalvos šlaito, Teisuolių sode, jiems šlama cetratonijos – nepaprastai gyvybingi medžiai. Šie drąsūs žmonės išgelbėjo Žagarės garbę.

Šiandien Žagarė – tai miestelis, kurio gatvėmis vaikščiojo lietuvių kalbos normintojas, žodynininkas Chackelis Lemchenas, jo pėdsakų ieškojęs sūnėnas, atvykęs iš Australijos, sukūrė puikų filmą „Dėdė Chackelis“. Britanijos ir Izraelio rašytoja Sara Manobla, ieškodama savo šaknų, sukrėsta to, ką pamatė ir išgirdo, parašė knygą „Žagarė: litvakai ir lietuviai – akistata su praeitimi“.¹⁸ Tai miestelis, kur balto porceliano iškaboje šviettė mėlynos raidės, žymėjusios gydytojo ir poeto Iljos Skliutausko kabinetą. Miestelis, kur progimnaziją baigė rašytojas Marius Katiliškis, miestelis, davęs pasauliui

nuostabų dainininką Vaclovą Daunorą ir daug kitų puikių žmonių, žymių ir paprastų, – žydų, lietuvių, latvių, vokiečių... Žagarė šiandien – tai džiaugsmingas vyšnių festivalis. Tegu taip būna dabar ir visada... ■

¹ Mordekajas Aaronas Gincburgas (Mordecai Aaron Günzburg, 1795–1846), gimęs Salantuose, buvo vienas pirmųjų Lietuvos žydų pasaulietinės literatūros kūrėjų.

² Yra dvi Talmudo versijos: Jeruzalės Talmudas, baigtas Palestinoje IV a., ir Babilono, baigtas rabinų akademijose Babilone VI a.

³ Rambamas (1135–1204) arba Maimonidas (akronimas iš rabi Mošė ben Maimon) – viduramžių žydų filosofas, teologas, medikas. Rašė daugiausia arabų kalba.

⁴ LVIA F.1262, ap.1, b. 99, p. 605 1858 m. gyventojų surašymas.

⁵ LVIA F. 567, ap.2, b.5460. Apie leidimą žydui Berui Šimkai Šuldineriui steigti Naujosios Žagarės m. privačią žydų mokyklą abiejų lyčių, perkeltiant į Telšius, po to į Kauną. 1844–1845 m.

⁶ KRVA. FI-50, ap.1, b.23051. Kaltinant miestelėną Šmuelį Todreso Šimšarą steigus slaptą mokyklą Naujosios Žagarės m. miestelėno Hiršo Glazerio name 1893 m.

⁷ 1941 m. SSRS užmezgė diplomatinius santykius su Lenkijos vyriausybe išėivijoje ir sudarė vadinamąjį Sikorskio ir Maiskio paktą. Apie 400 tūkstančių Gulage kalintų Lenkijos piliečių buvo paleista, pradėta formuoti lenkų ginkluotąsias pajėgas.

⁸ *Tėvynė*, nr. 1. 1941 m. liepos 6 d., p. 2.

⁹ *Tėvynė*, nr. 2. 1941 m. liepos 13 d., p. 1.

¹⁰ Ten pat.

¹¹ *Tėvynė*, nr. 5. 1941 m. rugpjūčio 3 d., p. 3.

¹² Ten pat.

¹³ Paul Gerhard Aring. Kai vaikai klausia. Žydų gyvenimas Lietuvoje. Centrum studiorum Lith. OCC PRUSSIEG KLAIPEDA. Klaipėda. *Ex libris* 1998, p. 36.

¹⁴ Leono Levinsko interviu Washingtono Holokausto muziejui 2008 birželio 26 d. *Oral History* | Accession Number: 1998.A.0221.223 | RG Number: RG-50.473.0223.

¹⁵ Žagarės miesto burmistro 1941 m. spalio 24 d. telefonograma Šiaulių apskrities valdybai, LYA, baudžiamoji byla Nr.6458/3, l.73.

¹⁶ Antanas Senavičius. Žagarė XV – XX amžiuje: raidos problemos. Žagarė. *Versmė*. Vilnius, 1998. P. 123.

¹⁷ Mishnah. Sinhedrin 4:5.

¹⁸ Sara Manobla. Litvaks and Lithuanians confront the past. Gefen. Jerusalem. 2014.

Moreno BONDA

BAIDARĖ, ATPLAUKUSI IŠ RAMIOJO VANDENYNO, arba BALTIJOS JŪRA PAGAL SENOVINĘ SPALVŲ, ĮVARDIJANČIŲ PASAULIO ŠALIS, SISTEMA

Svetimžodis *baidarė* į lietuvių kalbą atkeliavo iš labai toli tiek vietos, tiek laiko atžvilgiu. Daiktas, įvardijamas šiuo žodžiu, yra nusižiūrėtas iš aleutų, Komandoro salyno ir Vakarų Aliaskos pusiasalio vietinių gyventojų, o jo pavadinimas *baidarka* pasiskolintas iš rusų. Tiesa, neatmestina ir galimybė, kad paimtas iš kitur, nes lietuvių kalba neturi mažybinės priesagos *-ka*, būdingos rusų kalbai. Pirmieji Aliaskos tyrinėtojai rusai, susipažinę su ilgais aleutų laivais, vadinamais *niġ aalax*, rusiškai pavadino juos *baidaromis*, o pamatę trumpesnius aleutų kajakus – mažosiomis *baidaromis*, t. y. *baidarkomis*. Anglų kalbos terminas *bidarka* (irgi iš rusų-aleutų) yra specifiskesnis, nes nurodo Arkties tautų kajaką, dengtą oda. Tarp pirmųjų keliautojų iš Vakarų, susipažinusių su Arkties tautomis, buvo čiukčių geografų, o dar anksčiau – mongolų, kidanių, tiurkų. Todėl terminas įsitvirtino ir kinų, mongolų, totorių kalbose, turėdamas tą pačią reikšmę (totorių *baidarka* – „baidarė“).¹

Lietuvių ir lenkų istorikai, kalbėdami apie mongolus, žodį *baidar* tikriausiai lengviau susietų su

Baidar Chanu, Čingischano anūku, kuris 1241 m. kirto Vyslą, apiplėšė Sandomiero miestą ir užkariavo Vroclavą. Mat žodis *baidar* yra populiarus tarp tiurkų (sakydamas *tiurkų*, turiu omenyje ne *turkų* kalbą, o Altajaus kalbų grupę). *Baydar* – dažna pavardė Turkijoje, *Baidar* – dažnas vietovardis Kryme, Libane, Tatarstane ir t. t. Įdomu, kad įvardydami valtį, išrastą Ramiojo vandenyno tautų, lietuviai pasiskolino mongolišką-tiurkišką terminą, įgavusį rusišką išraišką. Tačiau šis terminas yra tik vienas iš daugelio, liudijančių, kad tame dideliame areale, kurį XVI–XVII a. istorikai, pavyzdžiui, Aleksandras Gvanjinis turbūt vadintų Sarmatija, gyveno sena, tarpusavio ryšių saistoma bendruomenė. Tokias istorines bendruomenes, kurioms būdinga bendra kultūra, bendra kalba (*language*), bet daug skirtingų šnektų (*speech*), kalbininkai vadina *Sprachbund* arba *linguaculture*.

Tačiau kaip nustatyti šios bendruomenės ribas vakaruose ir pietuose? Tai skatina išplėsti lingvistinę diskusiją – aptarti vienu kalbų įtaką kitoms, net bendros kalbinės kultūros egzistavimą, kitaip ta-

riant, *Sprachbund*. Štai čia ir kyla pagrindinė problema, nes požiūris, kad egzistuoja ne vien valstybinė, nacionalinė, bet ir bendra kalbinė kultūra „tarp tautų“, prieštarauja tam pseudomoksliui, kuris tarnauja siauriems nacionaliniams interesams, kai tapatybė kuriama, atmetant viską, kas sieja su kitais, aukštinama tai, kas nuo jų atskiria. Be to, jeigu tie „kiti“ yra skitai, turkai ar mongolai, gyvenantys Azijos Sarmatijoje, kalbėti apie kokius nors tarpusavio ryšius nepriimtina, esą tai biblinės Gogo ir Magogo tautos. Nepaisydama šių išlygų, atmesdama tabu, kalbotyra kartu su nepriklausoma istoriografija galėtų daug išsamiau apibūdinti ir tą bendruomenę, kuriai priklausome, ir tą arealą, kuriame gyvename.

Istoriografija – ypatinga disciplina, nes gilindamasi į istorinio pasakojimo būdus, yra priversta pasitelkti kalbą ir pavadinimus, įvardijančius istorines epochas ir aprašomus įvykius, nutikusius tam tikru metu tam tikroje išsivaizduojamoje vietoje. Kitaip tariant, istorikai, siekdami nagrinėti žmonijos įvykius apibrėžtame laike ir erdvėje, pasitelkia retoriką ir hermeneutiką, konstruoja ir analizuoja tekstus, kurie apibūdina ir įvardija tą laikotarpį, apibrėžia erdvę ir pačius įvykius. Garsus XX a. istorikas Benedetto Croce teigė, kad istorikai, analizuodami praeitį, neturi kitos išeities, tiktai tyrinėti patį protą (ir kalbą kaip jo išraišką), nes būtent jis lemia, kaip suvokiamas tiek istorinis įvykis, tiek laikas ir erdvė. Be to, erdvę ir laiką suvoksime tik pasitelkdami *language* – kalbą, pasak Noamo Chomsky'o, atliekančią informacijos suvokimo ar apdorojimo funkciją.² Jau keletą metų bandau tą įrodyti, atlikdamas tyrimus, kurie iš pirmo žvilgsnio gal atrodyt eklektiški, tačiau laikaisi principo, kad erdvėje apibrėžtos praeities negalima analizuoti niekaip kitaip, tik suvokiant ją lingvistiškai. Erdvės pažinimo procesas pirmiausia yra lingvistinis aktas, suteikiantis jai pavadinimą.³

Tai ypač glaudžiai susiję su antropologija, kadangi, pasak Francesco Remotti'o, parašiusio knygą „Priešinantis tapatybei“ (*Contro l'identità*), bei Emmanuelio Levino, filosofinio veikalo „Laikas ir Kitas“ (*Le temp et l'autre*) autoriaus, suteiktas arba

priskirtas pavadinimas, visų pirma, apibūdina tapatybę, o antra – išskiria ir atskiria nuo kitoniškumo. Koncentruodamiesi vien į kalbos aspektus, pasvarstykime, kas atsitinka, kai ta pati erdvė yra vadinama skirtingai. Pavyzdžiui, hebrajų Toroje tam tikros vietos yra nusakomos žodžiu *olam* kaip „nepažintot“, o graikiškame ir lotyniškame Toros vertime tampa „amžinosiomis“, taigi skirtingas įvardijimas vienu atveju reiškia geografinį, o kitu – teologinį tų vietų suvokimą.

Taip teigdamas nenorėčiau antrinti Sapiro Whorfo hipotezei, esą kalba daro įtaką pasaulio suvokimui, kreipdama pasaulėžiūrą tam tikra linkme. Nors tai visiškai teisinga, bet juk gali nutikti ir priešingai – kartais būtent erdvės suvokimas pakreipiamas tam tikra linkme, išsaugant tą patį pavadinimą, tačiau pakeičiant referentą, t. y. objektą, nurodytą tuo vardu. Pavyzdžiui, liekant prie Biblijos, galima paminėti Senąjį Testamentą – Aleksandrijos vertime, atliktame III amžiuje pr. m. e., išlaikytas pavadinimas Raudonoji jūra (gr. *Erythra Thalassa*), vartotas jau Herodoto, tačiau taikomas visai kitam referentui. Visi graikų istorikai ir geografsai iki Strabono Raudonąja jūra be išlygų vadino Indijos vandenyną. O nuo *Septuagintos* tas pats vietovardis buvo pritaikytas įlankai tarp Šiaurės Afrikos ir Arabijos pusiasalio – *Sinus Arabicus*, minimam lotynų istoriografijoje. Tai dabartinė Raudonoji jūra. Dėl tos priežasties atsirado galybė knygų, aprašančių „neaiškią“ šio vietovardžio reikšmę. O žvelgiant iš krikščioniškos ir europocentiškos pozicijų, jo vartoseną iki šiol gaubia paslapties šydas.

Įtakingas psichologas Jeanas Piaget, kalbėdamas apie pedagogiką, teigė, kad mokyti reiškia parodyti pasaulį iš kitos perspektyvos. Ir iš tiesų tam, kad susidarytume aiškų vaizdą, kodėl Raudonoji jūra taip vadinama, pakaks nuo Chalkidikės ir Apeninų pusiasalių nukreipti žvilgsnį Anatolijos pusėn. Pateiktame žemėlapyje (žr. 1 pav.) matomos trys spalvos, kurios numanomai rodo tokį patį skaičių pasaulio šalių, žvelgiant iš turkų perspektyvos: raudona (turk. *kizil*) spalva pažymėta Raudonoji jūra

(turk. *Kizil Deniz*) pietuose, balta – *Ak Deniz* – Baltoji (ak turk. „balta“), kitaip vadinama Viduržemio jūra, vakaruose, o *Kara Deniz*, turkiškai reiškianti Juodąją jūrą, – šiaurėje.

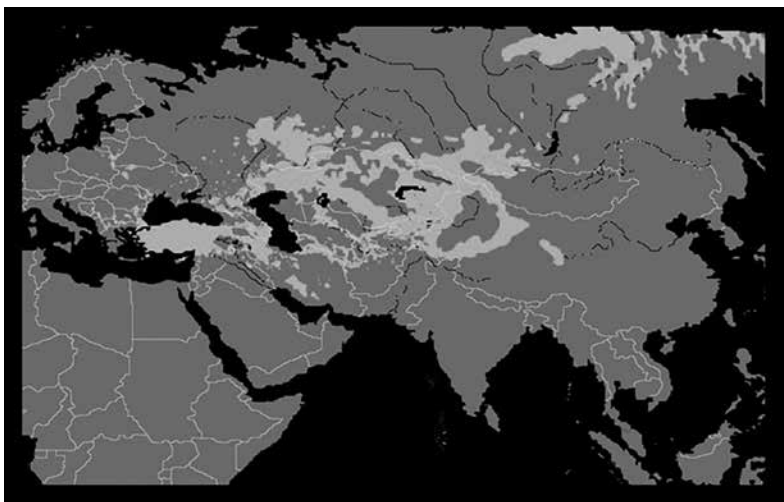
Ši antikinė tiurkiškoji sistema, susiejanti spalvas su pasaulio šalimis, būdinga teritorijai nuo Anatolijos iki Eurazijos ir Kinijos. Substrato pavidalu ją išsaugojo klasikinė arabų kalba (pavyzdžiui, Viduržemio jūros pavadinimas *al-Baħr al-Abyad al-Mutawassit* sudarytas iš tiurkiško substrato „Baltoji jūra“ ir vertinio iš lotynų kalbos „viduryje“). Tą lėmė kontaktai su priešdinastinėje kinų epochoje gyvavusia *Khitai* (*Catai*, pasak Marco Polo ir kitų keliautojų iš Vakarų) kultūra. Tiksliau, su šiaurinės *Khitai* arba *Kara Khitai* (prisiminkime *Kara Deniz* – „Juodąją jūrą“ turkų kalba). Karakitajų chanato gyventojus kinai vadina Vakarų Liao dinastija arba Didžiuoju Liao. Čia spalva įvardija ir pasaulio šalį, ir tautą, įsikūrusią konkrečioje vietoje. Ši sistema būdinga ir mitine vadinamai Trijų Augustų bei Penkių Imperatorių epochai – Geltonasis imperatorius (nors ir mitinis, vis dėlto parašęs traktatą „Geltonojo imperatoriaus vidinis medicinos kanonas“) yra centre, Juodasis imperatorius – šiaurėje, Mėlynasis arba Dangiškasis – rytuose, Raudonasis – pietuose, o Baltasis – vakaruose. Tą pačią sistemą rodo ir senovionis *Shin hai* (t. y. Kinijos) pavadinimas. Viduramžiais išplito vietovardžio *shin (h)a(i)* („Keturių jūros“) pidžinas, o dėl fonetinės jo adaptacijos atsirado šalies pavadinimas Kinija (plg. ital. *Cina*, [tʃi'na], angl. *China*) – „Keturių jūrų šalis“. *Shin hai* tokį pavadinimą įgijo todėl, kad šalis idealiai ribojasi su keturiomis jūromis – ne tik Geltonąja ir Raudonąja (kinų istoriografija taip vadina Indijos vandenyną arba Pietų Kinijos jūrą), bet ir Juodąją jūrą šiaurėje, kitaip *Quinghai* ežeru. Mongolai šį ežerą vadina Mėlynuoju (*Koko Nor*). Čia išryškėja

1 pav. Juodoji, Raudonoji ir Baltoji (taip Viduržemio jūrą vadina turkai ir arabai) jūros iš Sirijos, Turkijos, Persijos perspektyvos

du reikšmingi aspektai. Pirma, spalvinė pasaulio šalių sistema neabejotinai išplitusi po plačią Vidurinės Azijos teritoriją, išsivertinusi skirtingose kalbose (žr. 2 pav.). Antra, nors erdviniai ryšiai tarp spalvų nekinta, tačiau spalva, kuria apibūdinamas referentas, keičiasi pagal stebėtojo poziciją. Geltonoji upė, kinų akimis esanti centre, mongolų kalboje įgauna Dangaus spalvą ir vadinama Mėlynąja (*Xökh Mörön*) upe, nes, žvelgiant iš jų perspektyvos, ji teka Rytų pusėn. Kitaip tariant, skirtingi signifikantai priskiria skirtingus signifikatus, tačiau referentas lieka tas pats.

Užuot kalbėjęs apie semiotinio trikampio ryšius, pasinaudosiu Ronaldo Langackerio kognityvinės lingvistikos terminologija ir metodais. Perkeldamas juos iš gramatikos į semantiką, taikysiu temoms, kurios yra svarbios istoriografijai. Aptarsiu tam tikrus vietovardžius, susijusius su pasikartojančiomis spalvų opozicijomis, būdingomis tam hipotetiniam kalbinės kultūros (*Sprachbund*) arealui. Pavyzdžiui, ieškosiu sąsajų tarp Baltijos jūros (galbūt ji vadinama *balta* todėl, kad yra vakaruose?) ir aukščiau ap-

2 pav. Siauriausias tiurkų kalbų paplitimo žemėlapis. Taip pat ir siauriausias (beveik visiems tyrėjams priimtinas) arealas, kur pripažįstama spalvinė pasaulio šalių sistema

tartos tiurkiškosios sistemos. Politiniais istoriografijos, iš dalies ir filologijos argumentais nesiremsiu, verčiau atkursiu *enciklopedinę* šių terminų reikšmę, atsakydamas *žodyninės* reikšmės, vengdamas interpretuoti vertimus, iškreiptus pagal vietines tradicijas. Vartodamas terminą *enciklopedinė reikšmė*, Langackeris turi omenyje semantinę vertę, kuri priklauso nuo asmens patirties, atminties, išsilavinimo ir žinių bagažo. O *žodyninė reikšmė* – priešingai, pateikia aliuziją į koduotą reikšmę, *išgrynintą žodynuose*.⁴ Pavyzdžiui, apibūdinimai *didysis* ir *mažasis*, papildantys šalių ir teritorijų pavadinimus, išsilavinusiems senovės geografams reiškė atitinkamai „šiaurės vakarų“ ir „pietryčių“, pavyzdžiui, Didieji Antilai ir Mažieji Antilai. O kitiems, neturintiems tokio išsilavinimo, tie patys žodžiai reiškė tiesiog „didelis“ ir „mažas“, kaip nurodyta žodyne. Dėl tokio *enciklopedinių* reikšmių subjektyvumo Homeras tikrai nesuprastų šiuolaikinių užuominų apie „baltąsias apykakles“ arba „raudonąsias linijas“. Savo ruožtu filologai, užsispyrėliškai besivadovaujantys vien žodynais, dažnai nesupranta, kodėl Homero poemose vanduo, ypač geriamasis, visada yra juodas (gr. *melos*) tarsi vynas. Spalva yra ne vien

kalbos, bet ir kultūros fenomenas. Tarkime, net tokie įprasti dalykai kaip mėlynės, kurių pavadinimas etimologiškai kildinamas iš mėlynos spalvos, lietuvių kalboje apibrėžiamos terminu „mėlyna spalva“, o latvių kalboje nurodo juodos „maurų galvos“ atspalvį, kaip mena vieno žymiausių Rygos pastatų pavadinimas (*Melngalvju nams*).

Aptarkime nesusipratimus, kilusius dėl termino *juodas* prasminių niuansų, būdingų skirtingoms kultūroms. Senovės graikai Juodąją jūrą vadino Nesvetingąja (*Póntos Áxeinos*), klaidingai supratę persų kalbos žodį *akhshēna*, kuris turi ryškų asonansą su graikų kalbos žodžiu *Áxeinos* – „nesvetingas“, nors jo reikšmė visai kitokia – „juodas“, tačiau

ir „šiaurinis“ pagal jau minėtą spalvų sistemą, o kitaip – „supuvęs“, „sugedęs“, nes Sasanidų epochos persų kalbos (*pehlevi*) žodis *juodas* reiškė tai, kas sugedę, panašiai lietuvių kalbos būdvardis *žalias* nusako tai, kas nesunokę, neiškepta, neišvirta. Šiam kultūriniam nesusikalbėjimui aptarti skirtos šūsnys raštų ir knygų, aiškinančių netikrą etimologiją ir graikiškos antifrazės vartojimą, apibūdinant tai, kas vėliau tapo *Póntos Éuxeinos*, t. y. Svetingąja jūra (płg. Nesvetingoji jūra – *Póntos Áxeinos*).⁵

Beje, tęsiant diskursą apie Juodąją jūrą, akivaizdu, kaip dažnai šiame dideliame areale (nuo Šiaurės Kinijos iki Juodosios jūros) kartojasi tiurkiškas terminas *kara*, reiškiantis „juodas“, – nuo turkų kalbos *Kara Deniz* iki etnonimo *Kara Khitai*, įvardijančio senovinę tautą, įsikūrusią Juodajame Kitajuje, šiaurinėje moderniosios Kinijos dalyje. Jeigu pažvelgsime šiaurės vakarų pusėn, pamatysime plačią Karos jūrą, gavusią tokį vardą dėl neadaptuoto ir neintegruoto skolinio iš kažkurios kalbos, priklausančios tiurkų lingvistinei grupei. Tačiau ar įmanoma apibrėžti vakarines ir pietines teritorijas, kurioje taikoma spalvinė pasaulio šalių sistema, ribas? Kaip minėta, būtent tai skatina plėsti diskusiją, pereinant

prie daug kam nepriimtinos sąvokos *bendra kalbinė kultūra*.

Kiltų problemų, jei, pavyzdžiui, teigtume, kad Rytų imperija (kinų k. *Tianchao*; anglų k. *Celestial Empire*, palyginkime su italų *celeste* – „dangiškas“, „dangaus spalva“) buvo vadinama Dangiškąja, *Tianchao*, ne dėl imperijos sąsajų su dieviškumu, o tiesiog todėl, kad ji yra rytuose, nes pagal aptartą sistemą tai dangaus spalvos šalis (plg. *Köke Mongol* – „mėlynieji“ arba „dangiškieji“ mongolai).⁶ Taip nutiktų ir tuo atveju, jei tvirtintume, kad bėgantys izraelitai perbrido nendrių lauką, *Yam Suph*, kaip aiškiai yra parašyta mazorėtinėje Biblijoje, o ne perplaukė Indijos vandenyną arba Raudonąją jūrą, nes iširtų visas teologinis pagrindas, Šventasis Raštas taptų tiesiog istorine ataskaita. O kuo reiktų laikyti kazokus, kuriuos XX a. rusų istoriografija iš totorių pavertė slavais? Jie nebūtų nei vieni, nei kiti arba dar blogiau (iš politinės perspektyvos) – ir tie, ir anie tuo pat metu. Lygiai taip pat baltai ir Baltijos jūra taip vadintųsi dėl sistemos, kuri susieja baltą spalvą su vakarais, įtakos. Dėl šios priežasties šių tautų tapatybę ir teritoriją apibrėžtų rytinių kaimynų padiktuoti egzonomai (tai nelabai patiktų, nes ryšys tarp tų, kurie duoda vardą, ir tų, kurie yra įvardijami, pagrįstas hierarchija, o ne lygybe). Todėl istoriografija kategoriškai neigia šią sistemą gyvavus graikų helenistiniame pasaulyje arba Viduramžių ir dabartinės Baltijos teritorijoje, o istorinė lingvistika bando diskredituoti teorijas, susiejančias Baltijos jūros pavadinimą su baltiškais terminais, kuriais baltos spalvos terminu nusakomi vakarai. Tuo siekiama išvengti politiškai nepatogių lingvistinių teorijų, pavyzdžiui, tokių, kad antikiniai laikais egzistavo bendra kalbinė baltų-ilyrų-slavų kultūra ar bent jau jie artimai bičiuliavosi, pasak Toporovo, tą įrodo lema **balt-*.⁷ Filologijos ir istorinės lingvistikos traktatų autoriai, nepripažįstantys to, kas akivaizdu, bando rasti alternatyvius sudėtingus paaiškinimus, kuriems dažnai stinga istorinio ir kultūrinio konteksto. Gerardas Labuda teigė (deja, nepakankamai aiškiai ir pagrįstai), kad spalvinės pasaulio šalių

sistemos taikymą Baltijos regione įrodo „*nesuskaičiuojamas duomenų kiekis*“.⁸

Nepaisant minėtų prieštaravimų, apibrėžti šios sistemos ribas būtų naudinga, nes tai padėtų atsakyti į iki šiol neaiškius klausimus. Pavyzdžiui, ką reiškia etnonimas *leukosyroi*, gr. „baltieji sirai“? Strabonas taip vadino sirus, gyvenančius Anatolijoje, į vakarus nuo paprastųjų *syroi*. Kaip sunku tą paaiškinti, neseniai apgailestavo ir žinomas graikų kalbos bei kultūros specialistas Eckartas Olshausenas.⁹ „Neaiški“ ir vietovardžio *Witland* (germanų kalbose „Balta žemė“) etimologija,¹⁰ anglosaksas Orozjus taip nuskakė prūsų žemes. Lygiai taip pat, jeigu būtų pripažinta, kad ši sistema egzistavo nuo Baltijos ir Viduržemio jūrų iki Indijos ir Ramiojo vandenynų, taptų aišku, su kuo susijęs pavadinimas *Karakitajai* – „Juodieji Kitajai“. Tada nereiktų tvirtinti: „*Vakaruose vartojamas karalystės pavadinimas Karakitajai kilęs iš persiško jos pavadinimo [...], tačiau šio pavadinimo reikšmė neaiški*“.¹¹ Antra, apibrėžti sistemos ribas itin svarbu, siekiant įrodyti, kad galimai egzistavo daugiakalbė, tačiau kultūriškai vientisa antikinė bendruomenė, kitaip tariant, senoji kalbų sąjunga, *Sprachbund*, o žmonės susišnekėdavo baltų, slavų, tiurkų, ugrofinų kalbomis.

Taip teigiu, remdamasis kognityvinės lingvistikos metodais, kai reikšmė apibrėžiama, pasitelkiant įvairius pasikartojančius ryšius tarp susijusių vietovardžių. O istorinė lingvistika šiuo atveju neparanki, nes apibrėžia tik segmentus, kurie moderniąją formą paaiškina, susiedami ją su senąja, taigi pavieniems toponimams konstruoja atskirą etimologiją.

Baltosios ir Mėlynosios Ordų pavadinimus XVIII a. išgrynino rusų istoriografija, atitinkamai įvardydama Aukso (Geltonosios arba Raudonosios) Ordos vakarų ir rytų sparnus (nors kartais šie terminai būdavo vartojami atvirkščiai). Spalvinę pasaulio šalių sistemą taikė jau Kijevo Rusia ir šiauriau esantys kraštai. Senuosiuose tiek slavų, tiek lotynų geografijos traktatuose nurodomos trys Rusios dalys: *Ruthenia Nigra* – juodoji, šiaurėje; *Ruthenia Rubra* – raudonoji, LDK pietryčiuose; *Ruthenia Alba* – baltoji

3 pav. Olauso Magnuso Jūrų žemėlapis (1539) pietinė dalis. Viršuje – Russia Alba (Baltoji Rusija), į pietus nuo jos – Russia Nigra (Juodoji Rusija)

arba *Rus Biala*, dabartinės Baltarusijos teritorijoje. Krinta į akis, kad tiek slavų, tiek lotynų šaltiniuose gausu sistemos inversijų – Maskvos Didžioji Kunigaikštystė kartais vadinama Baltąja arba Didžiąja Rusia (žr. 3 pav.). O šitame kontekste, priminsiu, kad terminai *Didžioji*, *Mažoji* vietovardžiuose vėlyvaisiais Viduramžiais apibrėždavo ne plotą, o teritorijos poziciją (*didysis* – „šiaurė“, *mažasis* – „pietūs“). Pavyzdžiui, Marcas Polas knygoje „Milijonas“ var-

kai reikšmė apibrėžiama, pasitelkiant įvairiausių pasikartojančius, tarpusavyje susijusius ryšius, tai, ko ieškome, nėra pavieniai „spalviniai“ vietovardžiai, o nenutrūkstama opozicijų tarp juodo su baltu, juodo su raudonu ir t. t. grandinė, o aukso spalva turėtų atskleisti perspektyvą tų, kurie suteikia pavadinimą. Šiaurės Rytų Europoje pastebima opozicija tarp dviejų jūrų – Karos („Juodosios“, plg. turk. *kara* – „juoda“) ir Baltosios, kuri yra dabartinės Rusijos

4. pav. Juodoji (plg. totorių ir turkų *karq* – „juoda“) jūra šiaurėje, Baltoji jūra vakaruose

tojo *Didžiosios* ir *Mažosios* Armėnijos terminus, tikrai nenurodančius ploto. Lygiai taip ir kinai Karakitajų chanatą vadino Didžiuoju (*Daliao*), t. y. „Šiaurės“ Liao.

Kaip jau minėta, *Sprachbund*, įdiegusi spalvinę sistemą, suvokė šalis kaip vietas, ribojamas keturių jūrų arba keturių didelių vandens telkinių, ilgų upių. Nuo teritorijų, kurias buvo okupavę mongolai ir totoriai, iki europietiškosios Sarmatijos rytinės sienos galima būtų tikėtis nemažai *hidronimų* (vandenvardžių), tarkime, *limnonimų* (ežerų pavadinimų), patvirtinančių šią sistemą. Kliaujantis taikomu metodu,

kai reikšmė apibrėžiama, pasitelkiant įvairiausių pasikartojančius, tarpusavyje susijusius ryšius, tai, ko ieškome, nėra pavieniai „spalviniai“ vietovardžiai, o nenutrūkstama opozicijų tarp juodo su baltu, juodo su raudonu ir t. t. grandinė, o aukso spalva turėtų atskleisti perspektyvą tų, kurie suteikia pavadinimą. Šiaurės Rytų Europoje pastebima opozicija tarp dviejų jūrų – Karos („Juodosios“, plg. turk. *kara* – „juoda“) ir Baltosios, kuri yra dabartinės Rusijos šiaurės vakaruose (žr. 4 pav.). Pagal spalvinę sistemą abi pozicijuotos teisingai.

Be to, pavadinimas Kara kyla iš Karos (Juodosios) upės, kuri įteka į jūrą, įveikusi 250 kilometrų kelią nuo Uralo kalnų šiaurės kryptimi. Kaip priešprieša Juodajai upei, egzistuoja daugybė „baltų“ – Kamos intakas Baltoji (*Belaya*) upė, pradedanti tekėti pietinėje Uralo kalnų pusėje, arba kita Baltoji (*Belaya*) upė Krasnodaro krašte. (Ankstesnę poetišką sąvokos *krasno-* „raudona“, dažnai pasikartojančios pietinių Rusijos teritorijų ir Kaukazo vietovar-

džiuose, reikšmę „graži“ ir „pietinė“ rusų istoriografai kartais pakeisdavo žodžiu *krasnyj* – „raudonas“, nusakančiu Spalio revoliuciją).

Persikėlę šiek tiek į vakarus, patyrinėję Olajaus Didžiojo 1539 m. *Jūrų žemėlapi* (žr. 5 pav.), pamatysime, kad juodos ir baltos spalvų poros ypač dažnos šiaurės rytuose nuo Botnijos įlankos. Štai, pavyzdžiui, du ežerai – Juodasis ir Baltasis (nors šis iš tikrųjų yra jūra). Įdomu, kad ryšys tarp jų pavaizduotas atvirkščias, tarsi tą nurodęs asmuo būtų atkeliavęs iš šiaurės. Šis konkretus aspektas, atrodo, patvirtina kai kurių istorikų spėliones apie mongolų ekspedicijas į Kolos pusiasalį, Karelijos ir Biarmijos regionus. Mat knygoje „Slaptoji mongolų istorija“ pasakojama apie ekspediciją šiauriau, į „baltųjų imperatorių“ (Maskvos valdovų) žemes, kur gyvena *karelių* tauta.¹² Šiaip ar taip, regionas sėte nusėtas juodų ir baltų vandens telkinių. Kiti XVI a. žemėlapiai Juoduoju vadina Inari ežerą, o dabar į Imandros ežerą, susiliejančią su Baltijos jūra, įteka dar viena Baltoji (*Belaya*) upė (jau trečia mūsų sąrašė), šiaurės rytuose nuo Inari ežero vingiuojanti Kolos pusiasalio viduriu.

Piečiau, dabartinės Ukrainos teritorijoje, kur anksčiau gyveno kazokai, totoriai ir mongolai, matome kitas upių ir ežerų poras, tikėtina, priklausančias tai pačiai sistemai. Pavyzdžiui, *Zolota Lypa* ir *Hnyla Lypa* – pirmasis hidronimas kilęs iš *zoloto*, reiškiančio „auksą“ arba „raudoną“ spalvą, o antrąjį kitų šalių geografai ir istorikai, tarp jų anglai, italai, paprastai verčia kaip „supuvusi“. Aptarkime angliškus dviejų Dniestro intakų pavadinimus – tai Auksinių liepų (angl. *Golden Linden Tree river*) ir Trūnijančių liepų (*Rotten Linden Tree river*) upės. *Trūnijančios* šiame kontekste primena persų kalbos žodį *axshaina* – „pūvantis“, „juodas“, „šiaurinis“, iš kurio kildinamas graikų Juodosios jūros pavadinimas – *Axeinos* (aptartas aukščiau). Gali būti, kad šis įdomus vertimas irgi yra nesuskalbėjimo, panašaus į tą, koks kilo tarp graikų ir senovės persų, rezultatas – jį lėmė nesuprasta kultūrinė spalvų reikšmė. Persai (pavyzdžiui, Ahmadas ibn Rustah Isfahanis „Vertingųjų daiktų knygoje“, Al-Istakhris „Knygoje apie kelius ir karalystes“, Ibn Faldanas kelionių aprašymuose *Risala*, „Ataskaitoje“) Juodąja upę vadino Volgą.

Visi šie raštai datuojami X a. pradžia–XI a. Galbūt neatsitiktinai terminą *Balticum*, taikomą jūrai, pirmasis paminėjo Adomas Brėmenietis 1076 m. veikale „Hamburgo bažnyčios kronika“. Tarp kitko, joje yra ir vienas pirmųjų Šiaurės Amerikos – *Vinland* – žemyno paminėjimų, daug anksčiau negu Kolumbas „atrado Ameriką“. Ryškėjančiame kontekste, nepaisant beveik vieningo baltistų prieštaravimo, kaip niekad anksčiau tikėtina, kad šis vietovardis buvo išvestas iš baltiškos šaknies *balt-*, nurodančios baltą spalvą, kuri pagal spalvinę pasaulio šalių sistemą suprantama kaip „vakarai“.

5 pav. Olauso Magnuso Jūrų žemėlapi (1539) šiaurinė dalis. Viršuje – Lacus Albus – Baltasis, t. y. Ladogos ežeras ir Lacus Niger – Juodasis ežeras, t. y. Schlüsselburgo įlanka

To paties diskurso kontekste nėra atsitiktinis ir *Witland* paminėjimas anglosakso Orozijaus veikalė. Šiuo terminu pirklys Wulfstanas iš Hedebio 880 m. nurodė prūsų žemes Vyslos rytuose. Mano bendrakursis Turino universitete, kur abu studijavome germanų filologiją, ir kolega VDU Italistikos programoje Fabrizioo Mazzella 2004 m. straipsnyje pabrėžė, kad šio žodžio kilmė neaiški.¹³ Taip teigia didžioji germanų filologų ir istorikų dalis, hipotezės, kad *Wit* galimai reiškia „baltas“, jie net nesvarsto. *Wit* su ilgąja i, kaip nurodo po jos einanti vienguba priebalsė, atitinka didįjį balsių poslinkį, dėl kurio atsirado dvibalsis anglų kalbos žodžio *white* tarime. O germanams jis galbūt reiškia „baltas“ kaip olandams *wit* ir norvegams *hvit* (*kvit*). Germanų prokalbės žodyje *hwīt* esanti pirmoji gerklinė priebalsė, tikėtina, vėliau „nukrito“ kaip senajame vokiečių tarmės žodyje (*h*)*wiz*. *W* vietoj *hw* rašyba istoriškai irgi patvirtinta, įvardijama kaip *h-dropping* – tai tipiškas vidurinės anglų kalbos fenomenas, būdingas ir senajai anglų kalbai, kur *w-it*, pakeitęs *hw-it*, galėtų būti klasikinis *h-cluster reduction* pavyzdys. Šiaip ar taip, *wit* versti „baltu“, man atrodo, būtų logiška, filologiniu požiūriu nesudėtinga. Tačiau, jeigu taip, tada vertimas, kad *Witland* – tai „baltoji žemė“, liudytų nesuvokimą sistemos, kuri tą vietovardį sukūrė, nes Wulfstanas, būdamas anglas-danas, tą teritoriją turėjo laikyti mėlyna. Vertėtų į tai pasigilinti.

Abiejų Tautų Respublikos laikais lietuvių istoriografija, aprašydama konfliktus su rytiniais kaimynais, nevengė gana spalvingos toponomastikos. Pavyzdžiui, 1362 m. įvyko Mėlynųjų vandenų mūšis netoli Mėlynosios (*Syniukha*) upės, su Aukso orda buvo kaunamasi galimai pietiniam Bugo upės krante. 1648 m. įsiplieskė Geltonųjų vandenų mūšis su kazokais prie Geltonosios / Raudonosios arba Auksinės (*Zhovti*) upės. Erdvinis ryšys, nulėmęs šių vietų spalvas, yra aiškus tik žvelgiant iš mongolų ar kazokų perspektyvos (nors priimtina ir slaviškoji, iš kur kilo šie pavadinimai), tačiau ne iš lietuvių pusės. Jie, atrodytų, gebėjo atpažinti ir perprasti sistemą,

tačiau nemokėjo savaip jos pritaikyti. Ir Simonas Daukantas parodė, kad jo laikais spalvinę pasaulio šalių sistemą suprato nebent intelektualai. Apibūdinamas priešpriešą tarp dviejų jūrų – Baltijos ir Juodosios, – veikalė „Būdas senovės lietuvių, kalėnų ir žemaičių“ rašė: „[...] *Žemaičių jūra per 1000 metų [...] buvusi susikišusi su Uksine, arba Juodąja, jūra Lietuvos tyruose.*“ Juodoji jūra šiuo atveju ne juodos spalvos, bet „uksinė“ arba „tamsiai raudona“ kaip auksas. Ir tikrai – lietuviams ši jūra yra pietryčiuose. Tačiau gali būti, kad Daukantas paprasčiausiai pasitelkė kalkę iš rusiškojo *Zolotoje more* – Auksinė arba Raudonoji jūra, kaip Juodąją jūrą vadindavo rusai.

Man atrodo, Rytų Baltijos teritorijoje spalvinę pasaulio šalių sistema plačiai paplito dėl semantiinių kalkių bei, kiek rečiau, dėl neadaptuotų skolinių. Istoriografija ir kartografija rodo, kad galima išskirti tris teritorijas, skirtingai suvokiančias šį modelį. Maskvos kunigaikštystės žemėse, Rusioje ir pietinėje LDK dalyje spalvinė sistema yra žinoma, paplitusi, originaliai išplėtotą. Tai, kad ji būdinga Karelijos ir Biarmijos regionams, tarsi skatintų priartinti teorijai apie Karelijos užkariavimą, apytiksliai aprašytą 1230 m. kronikoje „Slaptoji mongolų istorija“. Lietuvoje spalvinis modelis gyvavo beveik iki XIX a., tačiau nebuvo produktyvus. Labiau į vakarus ši sistema netgi nesuprantama, tą liudija ir vietovardis *Witland*, išverstas mechaniškai, užuot jį adaptavus. Šios trečiosios Baltijos dalies riba galėtų būti Jutlandijos pusiasalis, tačiau nepamirškime, kad toje pačioje ilgumoje, dar piečiau, gyveno *bijeli hrvati*, baltieji kroatai, kitaip tariant, vakarų kroatai, atpažįstami iš iranėnų kalbos daiktavardžio ir slaviško būdvardžio. Tai primena *leukosyroi* (baltųjų sirų) modelį.

Nubrėžėme puslankį aplink Baltijos jūrą, išskirdami teritoriją, kurioje vietovardžiai, vandens telkinių ir tautų pavadinimai dažnai yra aiškios priešingybės, taikant spalvinę pasaulio šalių sistemą. Trys didelės jūros pavadintos „baltomis“, galimai norint nurodyti vakarinę tos civilizacijos ribą: Baltoji jūra šiaurėje, Baltijos jūra viduryje, o pietuose – Vidur-

žemio jūra, kurią turkai, persai, arabai irgi vadina Baltąja (žr. 6 pav.).

Jeigu pritartume termino *Baltija* kilmės labiausiai paplitusioms versijoms, kurios atmeta ryšį su baltiškais terminais, nurodančiais žodžio „balta“ specifinį *enciklopedinės* reikšmės atspalvį „vakarinė“, tektų konstatuoti, kad būtent tos Europos dalies, kur daugybė ežerų, upių ir beveik visos jūros yra įvardijamos pagal spalvinę pasaulio šalių sistemą, pačiame viduryje esanti didžiausia jūra, ryškiausiai apibrėžta vakaruose, yra vienintelė, kurios ši kalbinė kultūra neidentifikuoja pagal tą patį modelį. Žvelgiant iš istorinės, statistinės ir kultūrinės perspektyvos, taip tiesiog negalėtų būti.

Mokslinio tikslumo ir sąžiningumo dėlei svarbu priminti, kad ta pati sistema, dar geriau atsiskleidžia tarp indėnų, ypač Šiaurės Amerikoje. Patys pirmieji akademieniai veikalai patvirtino, kad spalvinis pasaulio šalių simbolizmas ypač paplitęs ne tiek Rytų Azijoje, kiek anapus Ramiojo vandenyno.¹⁴ Todėl vertėtų panagrinėti ryšius tarp Rytų Azijos ir Šiaurės Amerikos prieškolumbiniu laikotarpiu. Kaip mokslininkas negaliu tokių akivaizdžių ryšių nutyliėti. Tačiau teigdamas, kad egzistuoja viena kalbinės kultūros sistema, paplitusi tarp Kinijos, senovės Raudonosios jūros, Karos ir Baltijos jūrų, aš kaip akademikas jau prisiimu didelę riziką. ■

6 pav. Trys „baltosios“ jūros turbūt apibrėžia minėtos Sprachbund vakarines, Juodoji pietines, o Raudonoji jūra – šiaurines ribas

vai ir herojai Vidurio Rytų Europoje po 1989 m. Egidijus Aleksandravičius (sud.). Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas. 2015, p. 111–159.

- 4 Ronald W. Langacker. *Foundations of Cognitive Grammar. Volume 1. Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press. 1987.
- 5 Schmitt Rüdiger. *Considerations on the Name of the Black Sea. Hellas und der griechische*. 1996, p. 219–224.
- 6 Henry H. Howorth. *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century: The Mongols proper and the Kalmuks*. London: Longmans, Green. 1876, p. 65.
- 7 Владимир Топоров. *Прусский язык*. vol. 1, Москва. 1975.
- 8 Endre Bojtár. Foreword to *The Past*, Budapest: Central European University Press. 2000. Pietro U. Dini. *Baltų kalbos: Lyginamoji istorija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. 2000.
- 9 Eckart Olshausen. Leucosyri. H. Cancik, H. Schneider (sud.), *Brill's New Pauly*. 2006.
- 10 Fabrizio Mazzella. Dal Wessex all'Estland. La Baltia antica nell'Orosio anglosassone, Dolcetti Corazza, Vittoria (sud.). *I Germani e gli altri*. Alessandria: Edizioni dell'Orso. 2004, p. 253–268
- 11 https://lt.wikipedia.org/wiki/Karakitajų_chanatas.
- 12 Lajos Ligeti (red.). *Histoire secrète des Mongols. Monumenta linguae Mongolicae collecta*, vol. 1. Budapest: Akademiai Kiado. 1971.
- 13 Fabrizio Mazzella. Op. cit., p. 255.
- 14 Donald A. MacKenzie. *Colour Symbolism. Folklore*, vol. 33 (2), 1922, p. 136–169.

¹ Anna Berge. Origins of linguistic diversity in the Aleutian Islands. *Hum Biol.* 82 (5–6). 2010, p. 557–581. doi: 10.3378/027.082.0505. PMID: 21417884.

² Noam Chomsky. *Syntactic Structures*. The Hague: Mouton. 1957.

³ Moreno Bonda. Apie vienybę nacionalinėse istorijose. *Tautiniai naraty-*

Jūratė STAUSKAITĖ

IEŠKANTIEMS APREIŠKIMO

Apie Tomą, Antaną ir meną

Neatsimenu, kada ir kaip Tomas Sakalauskas tapo Mončio apologetu. Pabrėžiu šį žodį, kaip išskirtinę rašančiojo savybę – išvelgti tai, ko kiti nepastebi, kūrybines galias iškelti virš kasdienybės, virš buities kiek įmanoma aukščiau, kad tos asmenybės taptų švyturiais. Taip klostėsi su visais, pradedant Miltiniu, pildant sąrašą Mačerniu, Gudaičiu, Truikiu, Petruliu, Eidukevičiumi...

Tomo knygos skiriasi viena nuo kitos, nes jų formą diktavo ne profesiniai rašančiojo įgūdžiai ar įgeidžiai, o aprašomojo herojaus esmė, geluonis. Pakylėtai tikėjo jų kūryba, atmesdamas asmeniškumus, įtakas ir subjektyvias nuomones. „*Menininkas ne informuoja, bet apreiškia*“, – šventai laikėsi šio principo savo pasakojimuose ir mokėsi iš tų, kurie jį įkvėpdavo. Pažinęs juos Tomas rado savo gyvenimo kredo, įvardytą tiesiog susitikimais: „*Aš negaliu būti pats vienas. Man nepakanka manęs, kad būčiau savimi.*“ Todėl jis ėjo pas tuos, kuriuos norėjo suprasti, aprašė gėrį, kurį skleidžia jo adoruojamų herojų kūriniai. Akivaizdus šakninis principas – su atkaklaus seklio tikslumu po krislelį surinkęs liudijimus, imdavo budavoti formą, kurios neįmanoma pritaikyti niekam kitam, tik TAM herojui (prisiminkim Juozo Miltinio „*Monologas*“, Antano Gudaičio „*Dialogas*“ ir pan.).

Todėl instinktyviai gindavosi, kai būdavo lyginamas su prancūzų meno istoriku Henri Perruchot: „*Jis rašė vieną knygą apie skirtingus herojus.*“

Mončys imponavo Tomui labiausiai. Gal ir todėl, kad eidamas sudėtingu skulptoriaus gyvenimo keliu, nuklysdamas į pašalius, į takelius, vingiavusius praeities atodangomis, tiesiog pamilo šį žmogų – lietuvišką ąžuolą, ne savo noru įsišaknijusį... Prancūzijos širdyje.

Tomas pasiklojė savo metodu – tai nuoseklus, kone fanatiškas ieškojimas smulkausių detalių, užuominų, aprašymų ir, žinoma, žmonių, kurie galėtų ką nors žinoti, atsiminti, komentuoti (jų sutikta ir apklausta apie 30).

Pirmas etapas – biblioteka, viskas, ką įmanoma rasti lietuvių (Mončio atveju ir prancūzų) literatūroje. Vaizdinės informacijos kaupimas – herojaus ir jo kūrinių fotografijos. Tada žmonės, pradedant artimaisiais – sesuo, giminės, draugai, pažįstami, už ko tik pasitaikė užkliūti (knygoje paminėtos visų pavardės). Stulbina atidumas kiekvienai buities detalei, kartais lyg ir nereikšmingam faktui, nuomonei, įspūdžiui arba replikai, gal net pertekliniam atvirumui. Tuo pat metu susiklosto ir knygos forma – pagrindinė rašančiojo ašis, apie kurią suksis įvykiai, skleisis charakteris, savo paslaptis atvers kūriniai, stebins begalinė empatija savo personažui. Tai užimdavo visą jo dienotvarkę, įskaitant mintis ir net gyvenimo būdą, remiantis ištarne: „o JIS sakė taip ir taip, o JIS gyveno taip ir taip, o JIS pasielgtų va šitaip...“ Iki to momento, kol knyga iškeliaudavo leidyklon. Ant rašomojo stalo gula herojaus kūrinių reprodukcijos, studijos siena aplimpa jo portretais, parodų plakatais, ištraukomis iš spaudos, išmintingųjų citatomis... TUO METU niekas kitas – nei iš praeities, nei iš ateities neturi teisės egzistuoti, trukdo net kokia nors nereikšminga dabarties smulkmena.

Jau turėdamas šiek tiek medžiagos, ieško gyvo kontakto. Susirašinėja laiškais, klausinėja – skverbiasi gilyn, gilyn po centimetrą, po metrą. Kai prisikasa iki nebeįveikiamo grunto, reikia paties herojaus – juk jis gyvas, yra čia pat. Sutariama kelionė į Paryžių. Niekad jame nebuvęs, Tomas šį miestą žinojo „atmintinai“. Ten vaikš-

čiojo daugelis jo herojų, susijusių su mūsų meno istorija ir su istorija apskritai. Tomas turėjo didelį, jau beveik nušiuosų Paryžiaus žemėlapi, ranka pažymėjęs tikriausiai visus muziejus ir galerijas, be vargo galėjo išvardyti net gatves ir namo numerius. Paryžių buvo įsimylėjęs nuo jaunystės, kaip ir mes visi, uždaryti nuo pasaulio, kad nepatirtume jo žavesio, pagundų ir įvairovės. „Man nereikia ten važiuoti, – sakydavo, – aš ten tiesiog esu.“

Visa tai bemaž pasitvirtino, kai patį Mončį ėmė vedžioti po vietas, kuriose šis paryžietis net nebuves. Pakylėtas Tomo entuziazmas netiko tyliam, lėtam Antano būdai ir stotui (tuo metu jis jau sunkiai vaikščiojo, nebedirbo, tiesiog gyveno – ramiai ir romiai). Porą savaitių, sulig kraštais pripildytų Mončio, praleidau ir aš. Tomas jau buvo įkaitinęs paskutinį rašymo etapą – pokalbius su herojumi. Kartu kasdien valgydavo pusryčių kiaušinių, vakarais vėsinosi kalbomis ir pigiu raudonuaju vynu, kurio „statinė“ slaptame Mončio kampelyje neišsekdavo. Radau juos atvykusi iš tarptautinės grafikos trienalės Frechene. Jos šurmuly, ištaingumas ir tuštybė akimirksniu išblėso, vos įžengiau į mažutį Antano butuką septinto aukšto palėpėje *La Marois* gatvėje. Virtuvę čia atstojo belangė patalpėlė, į kurią patekdavai, šiaip ne taip prasispraudęs pro ištiestą dvigulę sofa-lovą „salone“, už jo sienos dar tilpo kuklus šeimininko guolis. Ta paprasta jauki butis išsyk įmetė į tikrąją, daugelio aprašytą Paryžiaus menininkų atmosferą ir neišsisklaidė per visą svečiavimosi laiką. Tapau tų smarkiai užsiėmusių vyrų globėja ir, greitai susipažinusi su kvartalo gastronomija, ėmiausi šeimininkės pareigų.

O jiedu šnekėdavosi. Jau buvo prišnekėję daugybę išmargintų popieriaus lapų (Tomas visada rašė tik ranka, dažnai dirbo be jokio diktofono). Jų bendravimo stilių apibūdina vienas epizodas: Tomui susiruošus „dienos seansui“, Mončys pranešė: „*Šiandien nesikalbėsime, neturėsiu laiko, nutariau išsiplauti galvą...*“

Išskirtinį Antano charakterio bruožą liudija ir kitas nutikimas. Pagaminau lietuvišką žirnienę su puikiomis kiaušinių ausytėmis bei uodegėlėmis, kurių įsigijau nuostabiame turguje, esančiame netoliese. Ta proga Antanas pasikvietė Žibuntą Mikšį, o mano žirnienė buvo deramai pagarbinta pagyromis ir padėkomis, atmieštomis

prisiminimais apie Lietuvą. Vėliau, kai nukeliavome iki Vandėjos, kur ištaingingoje jo buvusios žmonos Florence Martel rančioje anuomet vykdavo plenerai, Antanas paprašė, kad tą lietuvišką patiekalą pagaminčiau visiems dalyviams (toks buvo paprotys). Sulakstė pas ūkininką, nupirko ausyčių ir žirnių, suorganizavo didžiulį katilą (ausytės žirnieneje virė pusę paros). Kad viskas atrodytų dar lietuviškiau, pasirūpinome rūgusiu pienu ir burokėliais – „šaltibarščiai privalomi“. Atėjus tradiciniam vakarui, visi smalsiai lūkuriavo, išsirikiavę lauke prie ilgo stalo. Pilant šaltibarščius, pasigirdo džiaugsmingas šurmuly – „raudona pieno sriuba“, pradėta ragauti, atsargiai tyrinėjant ingredientus ir linksmai krykštaujant. Keblumų kilo, ėmus į lėkštes dėlioti delikatesines kiaušinių ausytes. Krykštavimą nustelbė nuostaba ir sutrikimas. Peiliais atsargiai knebinėdami, kad puikiąją odelę atskirtų nuo kremzlės, prancūzai, atrodo, tokias vaišes suprato kaip *fluxus* pokštą ir ėmė nuoširdžiai kvatotis... Stalo gale sėdinčio Mončio veidas nusidažė burokėlių spalva. Įtūžęs atsiplėšė nuo kėdės ir pripuolęs užvožė katilo dangtį... Iš svečių priimti priklausančią sumą už vakarienę griežtai atsisakė, prancūzų pusėn metęs niekinamai pagiežingą žvilgsnį. Lietuvišką delikatesą visą savaitę valgėm keturiese: aš, Tomas, Antanas ir Florence vyras vokitietis.

Bet gal geriausiai jautrų Antano būdą atspindi šis mano patyrimas. Vieną „nekalbėjimo“ dieną jis laukė savo vaikų – Sabinos ir Andriaus. Abu paaugliai retsykliais apsilankydamas pas tėvą pietų. Tos dienos ritualo negalėjo pakeisti nė viena žemiška būtybė, net koks prezidentas ar popiežius. Mončiui tai buvo didžiosios iškilmės, gal net mišios, nes jau išvakarėse jis virsdavo TĖVU. Pietų gaminimas virtuviniame sandėliuke – iškilmų topas, kur kiekviena detalė kruopščiai apmąstyta, turėjo tikslią savo vietą ir paskirtį, sušildytą meile. Tapdavo aišku, kad mudu turim dingti. Nors tai, žinoma, nebuvo problema – Tomas ir taip kasdien tampydavo mane savo „atmintinai žinomomis“ Paryžiaus gatvelėmis, pakeliui užsukdamas ne į kokią nors jaukią, anuomet ypač godotiną kavinuokę, bet b ū t i n a i į muziejų ar muziejuką. Beje, būtent viename kukliame Renoire'o muziejėlyje turėjau puikią progą nuvainikuoti

garsųjį impresionizmo romantiką, kuriuo ir taip ne itin pasitikėjau... Po intensyvių atradimų ir praradimų vienintelis mano troškimas būdavo grįžti namo, pas Antaną, kur, vos pravėrus kambario duris, dvelkdavo šiluma ir sunkiai žodžiais apibūdinamas tikrumas. Antanas iki šiol yra mano Paryžius. Nors – paradoksas – šiaip jau jis atrodė tikras lietuvis, žemaitis, Tomo įvardytas lietuvišku ažuolu, panašiu į senąjį jo tėviškės galiūną, kurį vėl išvydęs apsipylė ašaromis...

Kai Tomas pagaliau sudėjo knygon visą mončišką patirtį ir išmintį, sugretinęs jo būtį su „keistuolio filosofo“ Justino Mikučio likimu, papasakota istorija, mano galva, tapo meno paslapties manifestu, kurį Tomas mėgo sutvirtinti fraze „*menas – tai dvasinės energijos forma*“. Mončio „kūnas“ ir Mikučio „dvasia“, manau, įtikinamai iliustruoja šios ištarmės esmę. Aš dar pridurčiau neseniai atrastus Marguerite'os Yourcenar žodžius iš puikios novelės „Kaip išsigelbėjo Vanas Fo“ (beje, Tomo pabraukytus raide M, reiškiančia Mončį): „*Menininkas Vanas Fo mėgo tik daiktų pavidalus, o ne pačius daiktus, ir manė, kad nėra pasaulyje daikto, kurį vertėtų įsigyti, išskyrus teptukus, lako ir tušo puodelius. [...] Vanas Fo kalbėjo taip, tarsi tylą būtų siena, o žodžiai – spalvos jai dažyti.*“

Ši, o ir kitos ištarmės, ypač knygos partnerio Justino Mikučio svarstymai, iliustruoja ir Tomo pastangas tiesiog įlįsti į herojų kailį, stengiantis išsijoti grynuolius, ieškant juose to, iš ko atsiranda kūriniai. Mončio ir Mikučio istorija – dviejų suvienijimas arba vieno sudvejnimas – knygai suteikė originalią ir įtikinamą formą. Mano manymu, tai neabejotina Sakalausko sėkmė. Apmaudu ir nesuprantama, kodėl Mikučio partnerystė knygoje nuvylė Mončio artimuosius... Dar apmaudžiau tai, kad jokiai leidyklai neįmanoma įsiūlyti „Ketvirtosios dimensijos“ pakartojimo („kas gi dabar tokias knygas skaito“), nors patyriau, kad būtent jos labiausiai pasigenda Mončio gerbėjai.

Manau, „Ketvirtoji dimensija“ geriausiai atspindi Tomo rašymo stilių. Originalus dviejų žmonių – menininko ir filosofo – veik mistinis dialogas, suvienijęs formą ir dvasią, tampa kelrodžiu ieškantiems ne informacijos, o apreiškimo... ■

Irena RATKIENĖ

HEROJUS IEŠKO ŠALTINIO

„Charakteriai. Sąjūdininko novelės“ (dailininkas Ričardas Tumasonis. Vilnius. *Homo liber*. 2021). – dar viena Aloyzo Tendzegolskio knyga, šįkart novelių rinkinys. Nežinia, kodėl jis taip keičia žanrus, bet aki-vaizdu, kad jų nesirenka lengvabūdiškai. Rašė humoreskas, primenančias ironiškus traktatus, ilgus metus skelbė aforizmus, paskui esė apie aforistiką, o dabar štai sąjūdininko noveles.

Iš pradžių atrodo, kad tai bus aktualioji publicistika, tačiau autoriui rūpi kas kita. Kaip Lietuva išsivadavo iš imperijos, neturėdama nė vieno tanko? Lėmė lietuvių charakteris. O jis toks, kad imperijos tankai patys pasitraukė.

Autorius tarsi tyčia siekia būti senamadiškas. Bet kokia kaina vengia dirbtinumo, jau tapusio literatūros mada. Tikisi tuo būdu išryškinti Atgimimą. Menui tai visiškai nauja tema. Vėl prabilo žinomas prozininkas, buvęs mano bendradarbis, aktyvus Sąjūdžio laikų bendramintis. Jo kūryba įkvepia naujai apmąstyti dar tokį neseną laiką.

Ant viršelio daug žalios spalvos. Tarsi nuobodžiaime kieme. Vienos novelės herojė Dalytė mato, kaip prie žagarų krūvos tyko žvirblių katinas, kurį jai padovanojo kolūkio partsekretorius, jauniausias respublikoje! Ji sviedžia pagaikštį ir džiaugiasi pataikiusi... Neseniai brolis pasakojo apie Molotovą su Ribbentropu, tie du sąmokslininkai dabar jai asocijuojasi su tuo plėšrūnu. Iš vaikystės prisimena, kaip katinai pradėdavo triaukšti pelę nuo galvos...

Ar dešimt novelių, kurias sieja tik pabrėžtinai populiariūs lietuviški vardai ir tylaus protesto atmosfera, su-

domins skaitytojus? Ar ne per daug autorius rizikuoja?.. Tiesa, knygoje yra ir trumpų siužetų iš atgimstančio gyvenimo. Pasitaiko ir siaubo epizodų. Kiekviena novelė dvelkia kasdienybės įtampa. Niekas čia nelaukia nei švenčių, nei atlėgio.

Vengdamas literatūrinių trafaretų, Tendzegolskis net novelės rašo ir jų rinkinį sudaro visiškai kitaip. Knyga realistinė, bet jai tarsi nereikia plačių vaizdų, griozdiškų siužetų. Užtat yra daug mažų – tokių gyvų, kad, atrodo, patys nori plėtotis, sukibdami vienas su kitu.

Sąjūdininko novelėse apie Sąjūdį nerašoma nė žodžio. Novelės – ne publicistika. Štai Stanislovas gauna dovanų džiovintą karšį, į kurį jau įsimitęs kvapelis... Na, to kvapo gal dar nėra. Bet kodėl žmonės autobusų stotelėje nuo buvusio partinio veikėjo traukiasi į šalį?..

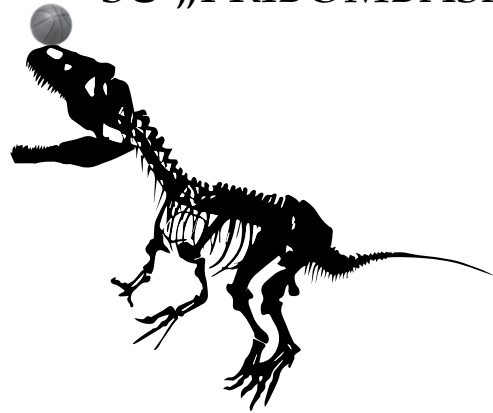
Bene visus novelių herojus slepia prabėgusio gyvenimo tuštumbė ir inercija. Lyg prakeiksmas: niekas negali nieko sukurti, kad ir kiek stengtųsi... Novelės „Antanas“ pabaigoje cituojama sena iš pašiūrės ištraukta knyga apie Ost Indijos tautų papročius ir tabu: „*Jei Čitagono moteris niekaip negali pagimdyti, liepiama pribuvėjai atidaryti visas duris ir langus, atkimišti visus namuose esančius butelius, ištraukti kamščius iš visų statinaičių, atrišti karvidėse karves ir arklius, nuo būdos paleisti sarginį šunį, taip pat išleisti avis, vištas, antis ir kitus gyvūnus.*“

Knygoje kolaborantai vaizduojami taip subtiliai, kad net ieškai švelnesnio žodžio jiems pavadinti. O jie vis pasirodo šen bei ten, lyg būtų atsikratę praeities kupros ir tapę nekalti. Bet kaip velnias kryžiaus vengia bailsios Sąjūdžio temos.

Pirmosios novelės „Virginija“ jaunas herojus, studentas, apskritai netiki Lietuvos ateitimi. Paguodos ieško, skaitydamas antikinius rašytojus. Žinoma, tai naivu, bet jis neranda nieko geresnio. Visur vien melas. Herojus palinksta prie Senekos jaunystės raštų. Skaito: „*Išvysi poetų apdainuotą Aretusos šaltinį, skaidrutėlį ir vaisių iki pat dugno, liejantį ledines sroves, gal surenkantį jas ten gimusias, o gal iškeliantį po žeme dingusią upę, pratekėjusią po daugybe jūrų, bet nesusimaišiusią su prastesniu vandeniu.*“ Herojus ieško Aretusos šaltinio. Pati mačiau, kaip gyvenime ir kūryboje jį rasti stengiasi Aloyzas. ■

Lietuvos šalies žmonių padavimai CXCIV

POLITINĖ EKVINOKCIJA SU „PRIBOMBASAIS“

Mano būrimo salono *Dura necēssitas* klientai pradėjo rengti atsiribojimo seansus, bendraujama tik sekcijose, nes vieni turi daug galimybių, bet pamiršo atsinešti pasus, o kiti atvirksčiai – plačiai mojuoja pasais, bet jų galimybės labai ribotos. Tuo įsitikino pats Prezidentas, nuvykęs į „Pasaulio pakraštį“ – šis restoranas šalia Rietavo tendencingai priima tik nepasiskiepijusius, taigi Jo Ekscelencija su žmona, kad galėtų užkasti, turėjo apsimesti *antivakseriais*.

– Net provincija nerodo deramos pagarbos pirmajai šalies porai! O štai Amerikoje paties Vašingtono kulinarai iškepė tortą „Baidenas“, tokį pat skanų kaip „Napoleonas“, tik be kiaušinių, – informavo sangvinikas, ragindamas remtis pozityviais pasaulio pavyzdžiais.

– Pasitikėti Amerika gali tik visiškai naivuoliai, – iš pakampės atsiliepė signataras, buvęs krašto apsaugos ministras, esamas saugumo ekspertas Audrius B. Pasiklojęs karinius žemėlapius ir dislokacijos schemas, ėmė nedviprasmiškai gąsdinti, kad įsisiautėję „šokiai su kardais“ geruoju nesibaigs.

– Baigsis! – nervingai užtikrino šizotimikas. – Pasaulyje įsigali visiškai priešinga tendencija – savo noru atsisakoma turimų resursų. Štai švedai atsikratė Stokholmo sindromo, turkai atmetė Stambulo konvenciją, kinai tuoj atsisakys Pekino ančių...

– Antys, gerbiamasis, būna dviejų rūšių, mėsinės ir popierinės, antrųjų Pekinas niekad neatsisakys, o Maskva visuomet šventai tikės krokodilo Vladimiro ašaromis, – griežtai paprieštaravo antikomunistas.

– Ašaros nėra pats blogiausias dalykas, štai Kinijoje nuotakos prieš vestuves turi visą mėnesį kasnakt ašaroti, kuo daugiau jų išlies, tuo mažiau verks ištekėjusios, – savo trigrašį įterpė astrologė.

– Škotai elgiasi išmintingiau – nuotaką prieš vestuves išteploja purvu, įvairiais smirdalais, net supuvusiais kiaušiniiais, tada apibarsto miltais arba pjuvenomis ir vežioja po miestą. Jeigu ją išvydęs jaunikis vis tiek žengs prie altoriaus, poros gyvenimas bus ilgas ir laimingas.

– Gudriaisi danai, kurie senmerges ir senbernius gausiai apibarsto cinamonu, kad šis priviliotų skanėstų mėgėjus, – įspūdziais dalijosi dvi reemigrantės.

Išgirdęs, kas dedasi svetur, kažkoks lietuviško kaimo Jurgis išklejo savo rūpesčius ir skausmus:

– Man, su mergina gyvenančiam ir daug laiko praleidžiančiam kartu, išlindo to-o-okių dalykų, kurie žaloja vyrų fantaziją.

– Fantazijos, pripažinkime, netrūksta, ypač jos nestokoja vilniečiai, į Nerį sumetantys savo brangiausius daiktus – iš upės ištrauktas net biotualetas, kelios šiukšlių dėžės, paspirtukas... Sostinės savivaldybė irgi smagiai fantazuoja, perėję Pylimo gatvėje nudažiusi vaivorykštės spalvomis ir atsakiusi dažus nugramdyti, todėl policija šios meninės instaliacijos autorius padavė į teismą, – tvirtino gandonešis.

– Klaipėdiškiai savo ruožtu nepėsti. Taikos prospekte esančioje parduotuvėje vyriškis, nusiminęs, kad nepavyko pavogti prekių, ėmė drąsiai įžeidinėti apsaugos darbuotojus, grasindamas susidoroti apmėtė kiaušiniiais, – pasigyrė klientas iš uostamiesčio.

Toks nedovanotinai smulkmeniškias atsipalaidavimas, rūpinantis vien siaurais asmeniniais interesais, suerzino užkietėjusį politikos austruolį. Sportinio apšilimo dėlei papasakojęs senstelėjusį, dar Viktoro U. laikų anekdotą, esą Seimui ėmus svarstyti lakonišką įstatymą „Nevok“, iškart buvo pateikta 560 jo pataisų, susirūpinęs pridūrė:

– Ekviparticija (vienodo pasiskirstymo dėsnis) gali užtraukti ekvinokciją, kai politinė Sauliaus S. diena „Vardan Lietuvos“ susilygins su Ramūno K. gausiai tręšiama politine naktimi. Toks patas ypač parankus politikos šachmatų didmeistriams.

– Politinių rietenų, klastingų tarpusavio mainų ir slaptų sandėrių karuselė sukasi greičiau, negu sklaidosi juodi pandemijos debesys, – atsiduso niūrus flegmatikas.

– Padėtis kontroliuojama, – užtikrino ministras Dulkyš, užsisakęs dar vieną nepigų savo titaniškų pastangų viešinimo paketą. Nepanikuoti ypač karštai ragino Laurynas K., esą visur ramu kaip ir pasienyje su koncertina.

– Koncertų labiausiai trūksta! – apsiverkė nekarūnuotas popso karalius ir nušvilpė raginti Šimašiaus, kad kuo greičiau prie garsiojo „Akropolio“ suręstų stadioną su visais prielipais ir „pribombasais“. Tada bus negėda pasikviesti patį Filipą Kirkorovą, kai tas nebus suspenduotas.

Savo ruožtu Prancūzijoje Marina Le Pen iš visų jėgų bando suspenduoti TV pokalbių „žvaigždę“ Ericą Zemmourą. Pasirodo, tas „protingiausias visų laikų kvailys“, neprastai vaidindamas Donaldą Trumpą, užkopė į pačias reitingų viršūnes ir jau ketina iš Marinos paveržti paties Putino Raudonojo palankumą. Kad taip neatsitiktų, blondinė radikalė žada tinkamai apsiginkluoti – atsisakys vėjo ir saulės jėgainių, plėtos daug našesnę branduolinę energiją, Macrono žaliajam kursui rodydama trijų pirštų kombinaciją, prie kurios Vladimiras Vladimirovičius mielai pridės savąjį vidurinį.

Mūsų platumose skandalai gerokai smulkesni, kaip toji 2 eurų moneta, kurios nacionalinį reversą, skirtą Dzūkijos kraštui, sukūręs Rolandas R. buvo apkaltintas plagiatu, nes jo piešinys įtartinai primena Dzūkijos herbą, prieš 18 metų sukurtą Arvydo K. Na, o dar smagesnis dalykas, kad programišių auka tapo svetainė, pati transliuojanti piratinius filmus... ■

Tiesiai iš mistinio stadiono griaučių
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2021. 10 (681)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius. Lithuania

E-mail: info@kulturosbarai.lt

SUMMARIES

Lauras BIELINIS. *The Culture of Ratings and Mass Psychology*. Strategists of policy are looking for ways how to win the public opinion. Even if they do not name this goal it is a contemporary political strategy. However populist approach is generally empty as no constructive political product is created. Politicians surrender while facing the crowd and this is our present reality (page 2).

Theft of Art Works That Remain Unpunished. How to protect oneself against them and why authors should not sell their authors' right together with their product. Gabrielė NAPRUŠIENĖ, head of visual arts department at LATGA is interviewed by Rūta MARCINKEVIČIŪTĖ (page 6).

Peter DRAHOS. *The Universality of Intellectual Property Rights: Origins and Development*. The second part of legal scholar's essay on how universal are the intellectual property rights in contemporary western and non-western societies and how they steadily progressed during the last century (page 11).

Tomas KAVALIUSKAS. *The Phenomenon of Leonidas Donskis*. The essay overviews the politics of culture of Leonidas Donskis, who was a public intellectual and an academic, defended his second doctoral dissertation in philosophy in Helsinki. His Baltic Sea experience embraces Helsinki, Gotland island, and his native sea port Klaipėda. He also served as an EP member. The author of the essay analyses Donskis life and his academic writings, even more analyses him as the most renowned public intellectual in Lithuania. The emphasis is on his politics of culture and personal identity formation by affiliating himself with the region that bespeaks the heritage of Lithuanian-Polish Commonwealth. Also, the essay pays attention to Donskis's devotion to the memory of the disappearance of Jewish civilization during World War II. The essay ends with the analysis of his love for Russian culture and controversial political essay on Putin before taking the flight to Russia (page 20).

Jurgita LUDAVIČIENĖ. *There is Always a Difference*. Review of Diana Remeikytė's one person show at *Contour Art Gallery* (page 31).

Julius KELERAS. *Poems* / 33

Stasys EIDRIGEVIČIUS. *Jokes and Slaps in the Face or Turbulences of Art*. Artist's essay on the forgery of art work and successful business of forgery (page 36).

Indrė ŠERPITYTĖ. *The past is as Important as the Future*. Indrė Šerpytė is a Lithuanian artist living and working in London. Her works have been ex-

hibited at Tate Modern, The Museum of Modern Art (MoMA), The Photographers' Gallery, Museum of Contemporary Art in Kraków among others. Indrė Šerpytė's photographs bring to mind a history that is slowly fading from memory. In 2011 she started the series of photographs "Former NKVD - MVD - MGB - KGB Buildings" centered on effects of soviet occupation in Lithuania. In 10 years a few hundred black and white images of houses in which people were interrogated and tortured were carved from wood and photographed. Finally, these pictures have been put in a book that was launched in September 2021 (page 40).

Viktorija SINICYNA. *Nihilist Contempt to Authorities*. Theater criticism in the age of internet. Polemical notes (page 44).

Ingrida RAGELSKIENĖ. *Tombstone for the Age of Noise*. Review of the play by director Gintaras Varnas *Brave New World* based on the novel by Aldous Huxley in Vilnius Jaunimo Theater (page 49).

Viktorija SAMARINAITĖ. *Cursed Dune by Franko Herbert*. About a long way of a bestselling book to movie format that ended successfully (page 52).

Beautiful and Crazy Life in the Land of Miracles. Gabrielė KIRŠAITĖ and Juozas JANUŽIS is interviewed by Elvina BAUŽAITĖ. The conversation is focused on opera Alice in Wonderland (director Gadas Schechteris, composer Davidas Sebba) staged at Lithuanian National Opera and Ballet Theater (page 56).

Agnieszka KANIA. *Anyone Can Buy Me?* Short story (page 58).

Regimantas PILKAUSKAS. *The Garden of Kulautuva with Madonna and Other Greenery*. Polemical notes and advices by a landscape designer (page 61).

Irena BALČIŪNIENĖ. *About Bold and Scared Spirit of Vincas Mykolaitis-Putinas*. Continuation of the essay where the author discusses the intellectual role of famous writer and renowned professor Vincas Mykolaitis-Putinas during Lithuania's occupation (page 65).

Dalija EPŠTEINAITĖ. *Zhager. The Magic and Fate of Jewish Center*. When one saves one life one saves the whole world – this Talmudic proverb has been interpreted in various ways. Each person is a world in itself. Or perhaps when one saves a life one saves the human dignity? Jad Vashem Institute of Holocaust Victims in Jerusalem acknowledged Andrejus Kalendra, Monika Kalendrienė, Morta Kalendraitė-Jakutienė, Zofija Kalendraitė-Levinskienė, Viktorija Kalendraitė-Surkienė, Edvardas Levinskas, Teresė Levinskienė, Lilija Vilandaitė as Righteous of the nations of the world. It were these people that saved the honor of Žagarė town (page 73).

Moreno BONDA. *A Boat That Came from the Pacific of Baltic Sea According to the System of Colors Identifying the Parts of the World*. An essay with polemical notes (page 81).

Jūratė STAUSKAITĖ. *Affection of Antanas Mončys*. An essay on sculptor who lived in exile but never forgot Lithuania (page 90).

Irena RATKIENĖ. *The Hero is Looking for a Source*. On a new book by Aloyzas Tenzegolskis (page 92).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Political equinox with "pribombas"*. Ironic essay on Lithuania's cultural and political life (page 93).

KULTŪROS BARAI

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas

Some Kultūros barai articles and translations in eurozine (www.eurozine.com):

Skaidra TRILUPAITYTĖ

Can we track what makes humans happy? (En) (Lt)

Lithuanian scientists are working on a formula for happiness. Their biometric measurements of feelings and emotional states propose to improve lives. But smart governance linking efficiency with happiness might have repercussions, says Skaidra Trilupaitytė. In a pandemic-tainted world, tracking and advanced lie detector tests could have questionable political uses.

Karl SCHLÖGEL

This mess of troubled times (En) (Lt)

The processes set in motion by the disintegration of the socialist economy in eastern Europe eluded all analytical frameworks. It was a time of 'wild thinking', in which received ideas were reconsidered and values re-assessed. We are still living through this troubled era, writes the historian of the Soviet Union Karl Schlögel.

Joshua FARLEY, Almantas SAMALAVIČIUS

Where now for economics? A conversation with ecological economist Professor Joshua Farley (En) (Lt)

Maths-based economics seems to be stuck in something of a rut. Almantas Samalavičius, editor of Eurozine partner journal 'Kultūros barai', spoke to Professor Joshua Farley, an ecological economist at the University of Vermont (UVM), about the failure of mainstream economic thinking to explain economic reality, and why the dominant discourse nevertheless remains so powerful in academia.

Diana GEORGESCU

The Romanians are coming. Emerging divisions and enduring misperceptions in contemporary Europe (En) (Lt)

Following changes to UK immigration law in 2014, the documentary 'The Romanians are Coming' promised the truth behind the headlines. Diana Georgescu finds a more troubling picture of Romanians, tied up with longstanding prejudices applied to eastern Europeans generally and Romani people in particular.

Aleida ASSMANN

Go East! (En) (Lt)

Stephen Holmes and Ivan Krastev argue that illiberal politics in central and eastern Europe should be understood primarily as a reaction to the 'imperative to imitate' the West after 1989. But to downplay the ideological substance of the new authoritarianism is reckless in the current situation, responds Aleida Assmann. Recalling the contribution of eastern European dissidents to Europe's culture of human rights offers a corrective to the damaging myth of the 'victorious West'.

Håkan FORSELL

Cracks in the future. On 1989 and historical time (En) (Lt)

The anachronistic appearance of the post-communist world fascinated westerners visiting eastern Europe after '89. As Håkan Forsell puts it, the East offered the image of a 'future that would never happen'. Four decades of totalitarianism were rapidly forgotten by the seekers of 'true Europe'.

Samuel ABRAHÁM

Intellectual paths in central Europe. An idealistic Havel, a cynical Orbán, and a compassionate Walter (En) (Lt) (Cy)

How can intellectuals of central Europe maintain their moral principles and independence, yet support democracy, in an age when the region is again traversing a rocky road paved with nationalism and populism?

Richard SAKWA

Back to Cold War and beyond (En) (Lt)

Instead of overcoming the division of East and West after 1989, the West embarked on a programme of expansion and Russia began to create an alternative world order. Yet as economic power shifts from the Atlantic to the Pacific basin, this is just one aspect of the current clash of world orders.

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

SRTR fondas 2021 m. *Kultūros barų* projektui „Kultūros akistata su *force majeure*“ skyrė 31000 eurų, o projektui „Telkiamasis

kultūros vaidmuo“ – 34500 eurų.

SRTR fondas remia rubrikas: Rūpesčiai ir lūkesčiai, Problemos ir idėjos, Kūryba ir kūrėjai, Apie knygas, Nuomonės apie nuomones

LIETUVOS
KULTŪROS
TARYBA

Lietuvos kultūros taryba remia projektą „Vagiliavimas kaip legali veikla“ (6300 eurų)

www.eurozine.com**Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką**

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešoji erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliniam bendravimui ir diskusijoms.

EUROZINE

Geriausi straipsniai iš visos Europos

Spaudė akcinė bendrovė *Spauda*, www.spauda.com

Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius

Tiražas 2105 egz.

Kaina – 1.45 Eur

Laima TUBELYTĖ-KRIUKELIENĖ. Dauglaukis. 2013. Aliejus, drobė; 110 x 90

KB nr. 9 spausdindami pokalbį „Apie mokslo legendas ir klastotes“ su archeologu Eugenijumi Jovaiša, idėjome iliustraciją „Dauglaukis“, skirtą jo knygai „Aisčiai“, bet dėl techninės klaidos nenurodėme autorės pavardės. Atsiprašome.

Kaina – 1.45 Eur
KULTŪROS BARAI 2021. Nr. 10 (681), (1–96)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

